

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4050
4051

280

977-24

281.6

9-19

1893

\bar{L}_2 2

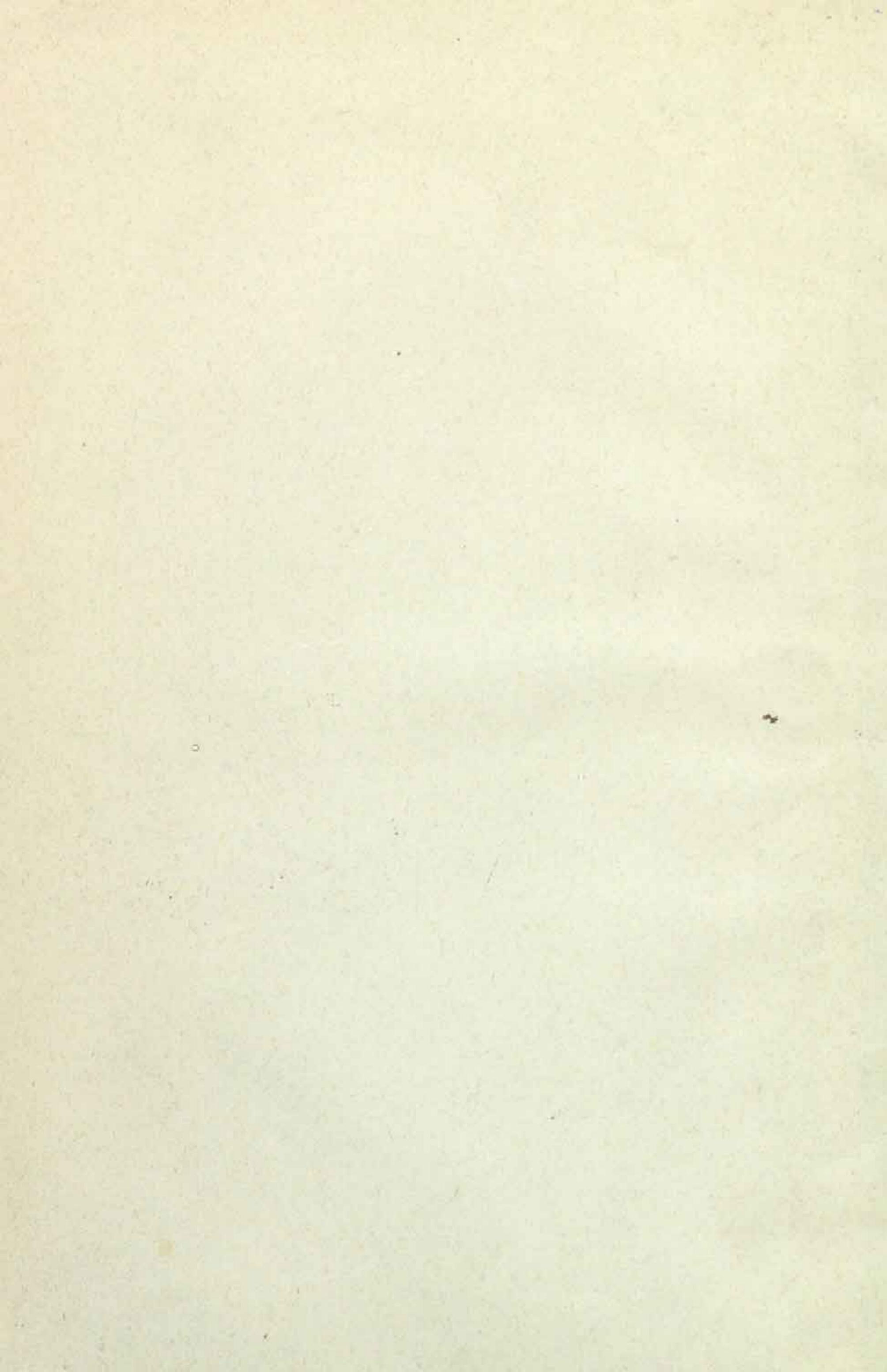
2010

1954

1957

1957

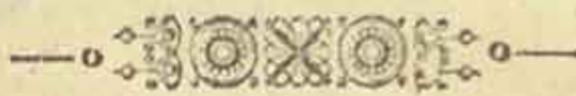
2001

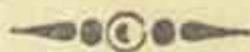
280

977-94

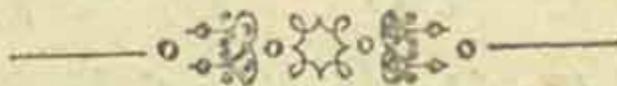
ԱՄԷՆ ՆԵՒՐԱՆԵՐ

ՈՒՂԱՌՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Յօրինեալ 'ի Ն. Միքայէլ Ա. արդապետի
Չամչեան:

'ի համառօտութենէ անտի գաղափարեալ
'ի պետրոսեան Պոչոս Սարկաւազի և Պօլսե
ցոյ դասասաց անուանելոյ:

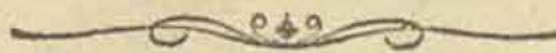

'ի գեղոս նստաւանդութեան ԹՈՒՂԱՅ. Ի ՓԵՏՐ', 1825.

281
2-19
w

1003
20347

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Տ. Տ. ԳԷՈՐԳՈՅ Դ. ԿԱԹՈՒՂ
ՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ :

ՅԱԹԱԶՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՓՐԿՉԵԱՆ ՎԱՆԱՑ ԶՈՒՂԱՅ , Տ. ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ
ԱՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ , ՈՐՈՑ ԵՒ ՀՐԾԱՆԱԻ :

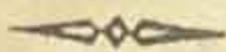

Տպագրեալ արդեամբ և վերատեսչու
Թեամբ , Տ. Յովհանու Խաչկեան Խա
չակիր Աւագ Քաջանայի յերում Տպա
րանի յամի Տեառն 1873 :

47629

Ի ԿԱԼԿԱԹԱ

Տէր Գրիգորիս Արք եպիսկոպոս , բարեխնամ
Առաջնորդն Ամենափրկչեան Անայ Ջուղայ :

Արչափ իրաւունք Առաջնորդութեան ձե
րոյ ի Հայրենին մեր Ջուղայ , այն քան և հարկ
օրինին իբրև Ոստիկան ուղղադատ զմեզ իրաւ
ունս յայս իրաւաստհեն , առ այն թէ , զարգասիս
Բանաւոր այգւոյ ձերդ թեմի՝ նախապէս ձեզ
նուիրել պատարագ կամաց :

Բայտ որոյ և խոնարհ մերս որդիութիւն՝
զայս տօնելի աշխատասիրութիւն հանրահաշակ
հեղինակին , կամակար յօժարութեամբ ի ձեր վե
րագրէ պատիւ անուան իւրով տպագրութեամբ :

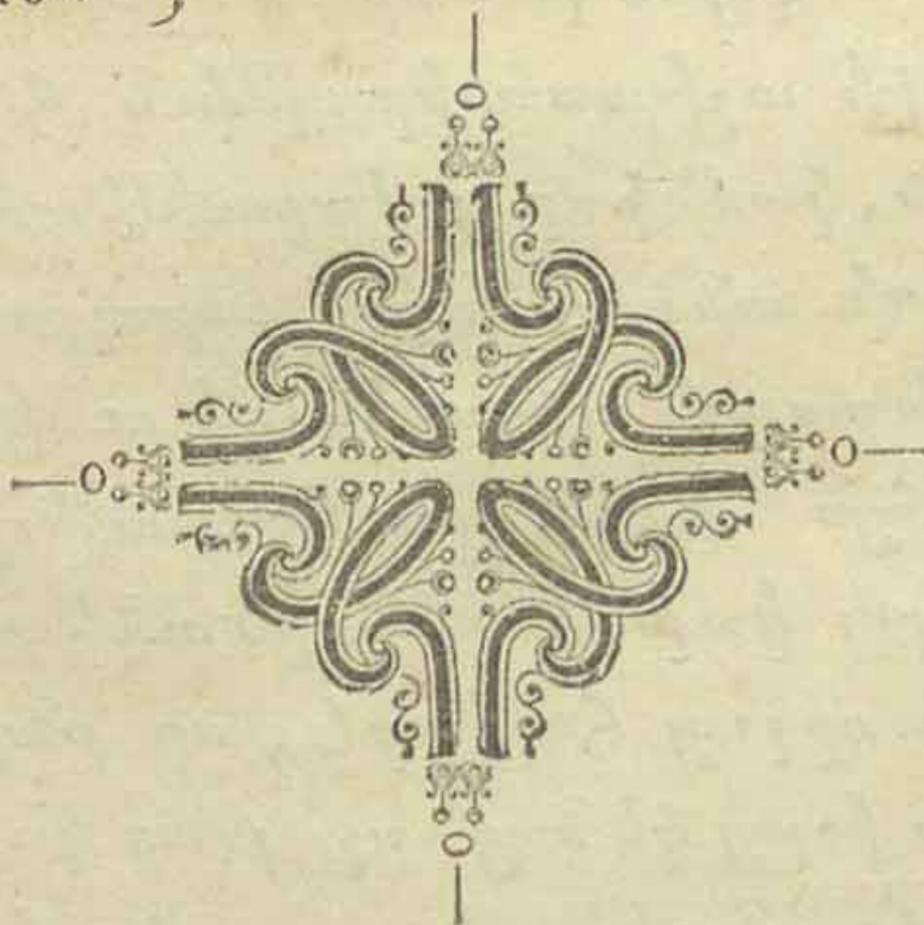
Յուսալով անդատին զի ունիցիք ընկալ
նուլ ի հաճոյս՝ իբրև զառ հաւաաչեայ մեծարա
նաց և սիրոյ ի միոջէ անգործունեայ անտես և
անծանօթ որդւոյ հոգևորէ , որ ընդ ամենայն
ժամանակս իւրոյ կենաց՝ ոչ յետս կասեալ ի հսկ
մանէ պահպանութեան բրգանց կրօնի սրբոյ

Նկեղեցւոյն Քրիստոսի, Գահիրէ հանրատենչ, և
Հայրենւոյն իւրոյ տան, յորում այսօր ըստ տուչու
Թեան շնորհաց Հողւոյն՝ դուք տնտեսէք դաւա
զանաւդ Հովուական :

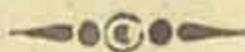
Մաղթելով ի բարձանց ձեզ՝ զոր կա
միմս ի բուր սրտէ, երկարութիւն կենաց՝ ար
դասեօք բարեաց, և զոր յատուկ ասի ձերում
արթուն անուան և տեսչական վսեմ աստիճանի,
ի փառս Աստուծոյ, ի շինութիւն Նկեղեցւոյ, և
ի պարծանս պիտակ ժառանգաւորիս, որ ի հե
ռուստէ իբրև իմոտոյ սուրբ յատնի ձերում կայ և
մնայ ուխտեալ պաշտօնեայ՝ և անորիչ բարեկամ :

Ի Կալէմբա 1873 }
Յուլիտ 10 :

Տէր Յովանէս Խաչիկեան
Խաչիկե Առաջ Բահանայ :

Ն Ե Ր Ա Ն Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ի լուսաւորչական և ի պապական հոյս շէ թագուն զոյութիւն այսմիկ
երկասիրութե շօքն Մի.բայելի շամչեան՝ անուանեալ “Վ.Ա.Հ.Ա.Ն. Հ.Ա.Բ.Ա.Տ.Ո.Յ” ուղ-
ղափառութեան շայտատանեայց Եկեղեցւոյ :

Չէ ի խաւարի և համբաւն արդիւման բնագրի ի ձեռն նախանձու հա-
կա ահաութեան ծիրանազգեցից շառվմայ, զկնի համառօտ օրինակին մատլոյ աստ և
անդ ի ձեռս բանասիրաց, որպիսի եղևալն այժմէն յԵջմէ-ածին, յԵրուսաղէմ,
Ի Կ. Պօլիս, ի Վանս քուղայ՝ և յամանս ի տեղիս տեղիս, թողումք և դար ի Ռօղա-
բայ կամ Դումինիկան (այն է ունիւթօռոց) վանս նոցին Վատինաց՝ ի պարսկաստան
քուղայ, տեսեալն մերով աչօք :

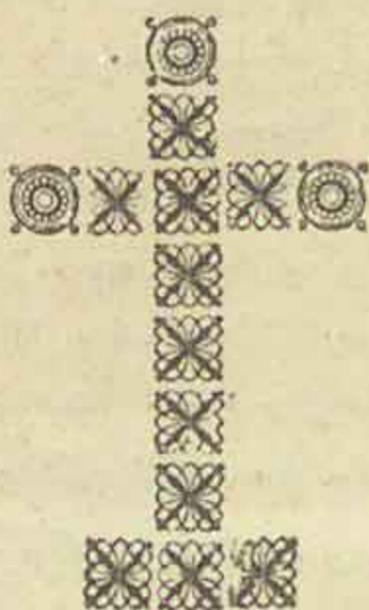
Ասացումք ապա զմօից օրինակի աստ ի մեր ձեռս, յամի տեառն 1844,
ի զալ Տէր Քրիստոսեան հանգձեցեալ Ի սահակայ Վարդապետի Երուսաղէմայ նախա-
տահաւաք պաշտօնիւ ի շանդիկս, յորում աւուր և մեր ժամանեալ ի Քաղաքս
իբրև թեմակալ աւագ երէց վիճակիս, և ի դիմաց Եմենափրկչեան Վանաց ընդհա-
նուր նուիրակ շնկաստանի շայոց, տեսեալ մեր զայն ձեռագիր առ նա որ պահէր
խնամով մեծաւ :

Ի փոքու զկնի ի զալ Տէր Մարտիրոսի Տէր Յովակիմեան աստ իբրև թե-
մակալ Քահանայ՝ ի տեսանելն զայն զբքուկ ի նա՝ խնդրեաց օրինակիւ և օրինա-
կեաց, որպէս որոյ ի հաստատութիւն վկայեալ նոյն ինքն Վարդապետ զբշաւ իւրով,
որպէս տեսանի ի վախճան գործոյս :

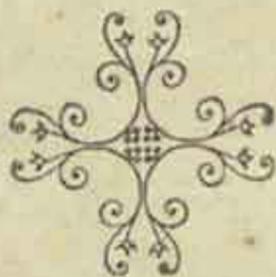
Յամին 1871 ի դառնալ միւսանգամ նորին Տէր Մարտիրոսի Կաշակիր աւագ
Քահանայի աստ աւագերիցական պաշտօնիւ, հարցաք ի նմանէ թէ ունէր զայն ճրինակ՝
և թէ կամք էր մեր տպագրիւ զգործն, որոյ սիրով յանձն արարեալ մեզ և մեր տու-
աք տպագրութեանս այսմիկ :

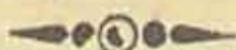
Չկնի ուղղելոյ զաղաւաղ զլուստ ցանկից զճ տուեալն ի կարգի, ոչ
զեղչաք և ոչ յաւելաք բաւ ինչ ընդդէմ բնագրին, այլ հաղիւ ուրեք զվրի-
պակս գրչին ուղղեալ՝ կարևոր զգուշութեամբ :

Չինքնագիր ծանթութիւնս գրչին՝ տուաք յորիչ զրոյ, որպէս և բուն
հեղինակութիւնն յորիչ՝ սակս զիւր ի մաց լինելոյն սիրարան վերձանողաց, յու-
սալով թէ չիցեմք վրիպեալ յոյս ընտրութիւն գործոյ :

Որ անիծից գործի մահու չարագործաց ,
Եւրդ ես պատճառ մեր փրկանաց սլտակ փառաց ,
Քե բարձրանամք առ քոյդ բարձողն 'ի յուս խոնարհ ,
Որ 'ի մեղաց կորստական փրկեաց զաշխարհ ,
Յիմ 'ի ճակատ դեր տէր զը քոյդ խաչիդ նշան ,
Կորակնեսցի անհաւատից դասք խօլական :

... «Ասն զի ուղղափառ շաւառոյ քոյ լոյս (ով Եկեղեցի շայոց)՝ ոչ նուաղեցաւ
 Ի Բարի սերմանս ցորենւոյդ՝ որոմն ոչ խառնեցաւ, Զաղբիւր յստակ աւանդու-
 թեանց քոյ, աղտաղտուի ջուր ստարոսի ուսմանց՝ ոչ պղտորեաց։

Ի ստուգութեւ և Ի ճշմարտութեւ շացն քոյ հինգանական՝ մեռելական խմոր և
 հերձուած քացախութեւ շարութեանն՝ ոչ զանգեցաւ, յՈսկի անբիծ շաւառոյն և
 յԱրծաթ լուսատեսիլ բանին՝ Պղինձ ժանտահոտ և Կապար սեւաթոյր ոչ գտաւ» ...

Յովհաննէս Եղև.՝ ու Ե Ծ ու Շ ու Ե Ծ ի, Ի Գ ու Վ Ե Կ Լ ո ս ո ս ՝, յամի Տ Ե ո ս ՝ 1288:

... «Որպէս սիրելի՛ եմ յարկք բնակութեան,
 Ան պարագրելոյդ՝ օվ Տէր զօրութեան,
 Տանկայ փափակի՛ Ի դաւ լիթս քո,
 Անձն իմ՝ յար լինել՝ ըղձիւ եռանդեան։
 Ո՛վ ամենեւին՝ գեղեցիկ Դշխոյ,
 Վկայեալ Որդւոյն՝ շօրն բարձրելոյ,
 Չիք Ի քեզ բնաւ՝ տեղի արատոյ,
 Զի անուանեցար՝ Տաճար Աստուծոյ։
 Ի քէն եօթնաթիւ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ Բ պարգևաց,
 Յաւէտ ցոլանան՝ յարժանիս շնորհաց,
 Անդր քան ըզ շանք՝ երկրի մետաղաց,
 Վերածեն Ի կայս՝ վեհ աստիճանաց։
 Բանդի նուիրեալ՝ ելով քո՛, է՛ն,
 Գտար բարդաւաճ, պարգևօք նորին,
 Յոյր սակս ընձեռիս՝ միշտ առատասկէս,
 Ի քէն խնդրողաց՝ յեռանդ կաթողին։
 Են միշտ ան ընդ հատ՝ առ Ի քում Գաւթաց,
 Դասք արտասուահեղ՝ աղաչաւորաց,
 Բանդի քեռ ուսան՝ զելիցըն հնար,
 Առ ձեռն բերել՝ բանիւ մաղթանաց։
 Բարձրացիր ապա՛ մայր Եկեղեցի,
 Սք քային դիմաց՝ Ի գեղ պատկերի,
 Զի լիմամբ՝ Ի քեզ՝ ԲԱՆԻՆ շՕՐ փառաց,
 Երկինք անուանիս՝ Ի շուք գերազանց։

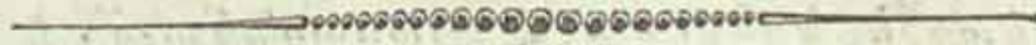
Աւր Եսայիաս՝ 'ի ձայն հրճուանաց ,
 Կանխեալ քարոզէ՝ զայս քան աւետեաց ,
 Ուրախ լեր ամուլ՝ որ ոչ ճնանէիր ,
 Մերկեալ 'ի սգոյ՝ և 'ի տրամուծեանց :
 Արդիք սկնդկիդ՝ յաւէտ բազմացան ,
 Եւ քան զարամբոյն՝ ճննդահանութեան ,
 Զի ՁՈՒՐԱՍ ԱՆՈՒՆՆ՝ ետուն զԻսահակ ,
 Ընդ սք փեսային՝ սիրոյդ միութեան :
 Ար է յարացոյց՝ անբաւ Զաւակաց ,
 Սք քում ճննդոց՝ որդւոց ազատաց ,
 Ամլոյդ ցնծութիւն՝ և ուրախութիւն ,
 Արամբոյն հեծումն՝ դառնութիւն վշտաց :
 Եւ միք զարդացեալքս՝ Կաթամաբ քոյդ Ստեանց ,
 Համբուրեմք շրթամբք՝ ըղ սէրն արժանեաց ,
 Ունել 'ի ճաշակ՝ զհանուր կերակրիչն ,
 Ի սիրտս ընդունել՝ զբաշխօղն շնորհաց :
 Արովք և անդամք՝ յանդամոց Քրիչին ,
 Հաստատեալ շնորհօք՝ 'ի մին յայն մարմին ,
 Յորմէ կենսական՝ կեանք և զօրութիւն ,
 Առուիւ 'ի մեղ՝ հանապազ բաշխին"

Engraved by Madhub Chunder Mullick.

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ՝

Մ. Հ. Սիփայէլ Չամչեան ի յառաջաբանութեան այսր գործոյ զկնի ի մէջ բերելոյ զղանաղան Եկեղեցիս այլոց ազգաց, և ցուցանելոյ թէ զի արդ նոցին աստուածարանք արդարացուցին զիւրեանց Եկեղեցին, ասէ՛ :

“Ոչ ոք գտաւ որ հայկցի ի վերայ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ. Են ե՛ն այ՞ բազում՝ որ բացեալ ունին զաչս ի հայերէ, այլ կէսք ի թիկունս, կամ գիմաց ի թիկանց կուսէ դարձուցեալ, կամին տեսանել, և ոչ յառաջոյ նկատել: Եւ կէսք առ ի շերտէլ ակնարկութեամբ թերաբաց բթօք զննել և եթ շատ համարին :

Սմա լուռ և եթ կայ Հայաստանեայց Եկեղեցին՝ աղխաղխեալ զբերան իւր տիրական լուութեամբ՝ ակնկալեալ այցելութեան բարձրելոյն, մռնչելով միանգամայն ի սրտի իւրում Յովբայ մնջիւն՝ տեսեալ զբարեկամս ի վերայ իւր յարուցեալս, մինչև զնորոյն իրաւամբք բարբառել ձայն, թէ Այր արդարև անարատ եղէ ի կատականս, յիրաւի անարատ ի կրօնս ճշմարտութեան և ի խոստովանութիւն քրիստոնէական հաւատոյ, ըստ դաւանութեան Աթողիկէ և Առաքելական սուրբ Եկեղեցւոյ :

Յետոյ զկնի ասելով :

Ի խիղճ սոցա բռնադատիմք հայերէ և մեք, և ի խղճէ ստիպիմք զառարկայ ճանաչման նոցա որպէս և էն ըստ ճշմարտութեան այնպէս առաջի մատուցանել և նովին ի մի շաւիղ ուղղութեան վերածել զճանաչումն և զգործս նոցին այսինքն ուղղել զոչ ուղիղ կարծիս նոցա զեկեղեցւոյն Հայաստանեայց, զոր յակամայս և յանգէտս ունին, և ի գովելի ընթացս ածել զոչ գովելի գործ նախանձաւորութեան նոցա, զոր կամակար մտօք և զխտութեամբ գործեն :

“Օ այս և եթ գիտելով կամեցայ բուռն հարկա-
 նել զգործոյս, և ակն յայտնի ցուցանել ամենեցուն” որոց
 տեսանել ախորժեն, այսինքն օրինաց ճշմարտութեան, աստ-
 ուած սիրութեան և եղբայրսիրութեան՝ զհաստատութիւն ուղ-
 զափառութեան եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, և որոցն նաև տե-
 սանեն առ թանձրամած ծխոյ ատելութեան և զբռութեան
 մթաղնեալ աչօք, յայտնաբարբառ հնչել յականջս նոցա,
 թէ չունի Եկեղեցին Հայոց զմոլորութիւն ինչ, այլ յամե-
 նայնի ողջամիտ վարդապետութեամբ ծաղկեալ ՚ի սկզբանէ և
 այսր, նովին հաստատեալ կայ յեցեալ յանդրդուելի սիւն
 հաստատութեան ՚ի Աթուղիկէ եկեղեցի Մատուծոյ ճշմարիտ
 անգամ միոյ գլխոյ, և ՚ի մի գլուխ հաւաքեալ ըստ հովուա-
 պետութեան հովուին՝ որում յանձն եղին ոչխարք Քրիստո-
 սի, վիմին հաւատոյ Ատարոսի և հարազատ յաջորդաց նորա,
 որպէս քաջայայտ ցուցցի յընթացս գործոյս”:

Ձկնի աւարտելոյ զյառաջբանութիւն, սկիզբն առնէ համա-
 ռօտ բովանդակութեան պատմութեան եկեղեցւոյ Հայոց, բաժանելով յինն վի-
 ճակս, մի առ մի վիպասանէ զամենայն Աթուղիկոսունս, զԵպիսկոպոսունս, զՎարդա-
 պետս և զվարդապետութիւնս նոցա ցուցանելով ուղղափառ լինել նաև զորս մեր-
 ժեցին զժողովն Քաղկեդոնի, իսկ ՚ի պատմելն զանցս իննեւորդ վիճակն, որ է ամ
 Տեառն 1691, ասէ՝:

“Ի սկզբանէ այսպիսի շիտթութեանց Աղիազար Ա-
 թուղիկոս չկարելով դարման տանել, ցաւալից սրաիւ վախ-
 ճանեցաւ և այլն, յերես 58:

Եւ Նահապետ Աթուղիկոս՝ որ յաջորդեաց ՚ի տե-
 ղի նորա, թէպէտ բազումս աշխատ եղև, բայց ոչ ինչ օգտե-
 ցաւ, քանզի յորժամ խրատէր զայնոսիկ՝ որ Աթուղիկ անուա-
 նեցան թէ խելօք վարեցէք, սիրով գնացէք, ազգ մեր միաբան է
 ընդ եկեղեցւոյ Հռովմայ և այլն: Եւ նոքա ՚ի թշնամութի,
 դառնային, և գրէին ամբաստանութիւն ՚ի Հռովմ, որպէս թէ
 Հայոց Աթուղիկոսն իցէ գլխաւոր հերձուածող և հերետի-
 կոս, և յորժամ թուղթ գրէր Աթուղիկոս ՚ի Հռովմ, և ար-
 դարացուցանէր զանձն և զազգն իւր, յայնժամ հայք դառ-
 նային ՚ի թշնամութիւն ասելով և այլն”:

Եւ յիտ հարեացի պատմելոյ զամենայն խառնութիւնս այնր ժամանակի, ասէ.

“Բայց թէ անաչառ կամիցիմք ասել պատճառ ամենայն չարեաց միշտ բանի միանձինք լինէին 'ի Աստուծոյ իկաց անտի, որք յոլով անգամ ձեռներէց եղեն ունիլ որոշ Պատրիարք և այլն”:

Եւ թէպէտ երբեմն լինէր սէր և խաղաղութիւն 'ի մէջ երկուց կողմանց բայց ոչ արմատանայր երբէք, յանցանել ամաց ինչ վերստին գրգռէին յատելու թիւ Եւ աս. ձեռն հանապազորդեան առիթ այն իսկ էր, զի լատին քահանայք Միսիոնարք կոչեցեալք յորդորէին զԱստուծոյ յաճախել յեկեղեցիս իւրեանց, և արգելուին յեկեղեցիս Հայոց. . . . ոչ վասն այլ իրաց ինչ, եթէ ոչ զի փարթամութի նոցա զեղցի 'ի գանձանակս իւրեանց, և միանգամայն երեւցին, թէ ինքեանք այնչափ ժողովուրդ են ստացեալ միսիոնարական փարտութեամբ. . . . և այսպէս օր է յօր յաճախեցան Աստուծոյ յեկեղեցիս լատինացւոց:

Ընդ այս թէպէտ կարէին լռել հայք, բայց քանզի արտաքին համբաւն հնչեալ 'ի փարթաբայից այս էր, թէ Աստուծոյ յայն սակս ոչ երթան յեկեղեցիս Հայոց, զի նոքա հերձուածող են և հերետիկոս, սմին իրի և այսմ բանի վրէժխնդիր լինէին հայք, և վրէժխնդիր են մինչև ցայժմուս: Իսկ օր ինչ միանգամ յաւուր մեր յաւելան խտրութիւնք և հակառակութիւնք, մինչև ցտալ իսկ արձակումն, որոց երթան յեկեղեցին Հայոց, և այլ ևս խառնութեան առիթք, ամենեցուն յայտ է:

Առ այժմ շատ իսկ է այս չափս առ կատարումն դիտման մերոյ, այսինքն յայտ առնել թէ եկեղեցին հայաստանեայց 'ի զանազան վիճակս յաջողութեան և ձախորդութեան, թէպէտ բազմապատիկ ալէկոծութիւնս կրեաց, բայց ոչ փոխեցաւ 'ի շաւղէ ուղղափառ հաւատոյ և բարեկարգութեանց, զոր ընկալաւ 'ի սուրբ Առսաւորչէն, այլ անխախտ պահեաց և պահէ նոյնն մինչև ցայժմ”:

Յետոյ կշտամբէ զԼեքին, զՆատաղիս, Անգողէն և զայլ աստուածաբանս Լատինացոց, և նանբացուցանէ զբանս նոցա՝ որ գրեցին զազգէս թէ մոլորեալ է, և վերջացուցանէ զբան իւր ասելով.

“Աստանօր վախճան տուեալ նախածանօթ տեղեկութեանց, որք կարեւորք էին առ բացայայտ իմացողութիւն գործոյս, ՚ի բուն իսկ նպատակ անդր զընթացս մեր ուղղեցուք՝ առաջնորդութեամբ աջոյ հզօրին, և ձեռնտուութեամբ աղօթից սրբոյ հօրն մերոյ Պրիզորի Լուսաւորչին, յօգուտ իւրոյ սեպհական հօտին, և ՚ի պարծանս ընդհանուր հովուապետին՝ Հռովմէական գահի արժանաժառանգ աթոռակալին”:

Իւր արդ քանզի դիպուած մեր է ցրիւ զգալխաւոր չարախօսութիւնս, յորս միաբանին ամենայն հառակորդք ընդդէմ ազգին Հայոց, մանաւանդ այժմու ժամանակի, բուն հարցուք խօսել մի առ մի զայնցանէ, որ բովանդակին ՚ի տասն գլուխս”:

Ա. Թէ Հայք մերժեն զժողովն Քաղկեդոնի և զմեծն Լեոն:

Բ. Թէ մի բնութի ասեն ՚ի Քրիստոս, ընդ նմին և մի կամք, և մի ներդործութիւն:

Գ. Թէ ոչ ընդունին զբղխումն Հոգւոյն սրբոյ ՚ի Հօրէ և Մորուոյ:

Դ. Թէ մոլար կարծիս ունին ՚ի վերայ հանդերձեալ կենաց, այսինքն ՚ի վերայ կայանի ննջեցելոց արքայութեան դժոխոց հատուցման և այլն”:

Ե. Թէ սուրբ աստուածն խաչեցարիւ ասեն:

Չ. Թէ զճնունդն Քրիստոսի ՚ի Յ, յունվարի տօնեն:

Ի. Թէ ոչ խառնեն զջուր:

Լ. Թէ պահեն զխտրական օրէնս:

Ս. Թէ զվերջին օժումն չընդունին:

Ժ. Թէ մերժեն զգալխաւորութի Մաքեղական Աթոռոյն:

“Ի սոսա յաւելեալ ընդելուզանեն և զայլ քանի մի մասնաւոր իրս, զոր օրինակ թէ յիշեն զանուանս հերետիկոսաց, ձուկն ոչ ուտեն յաւուրս պահոց, դէպ յարեւելս աղօթեն և այլն”:

Օ այս ամ է մասնաւորի բարդեայ հանեն վճիռ հանրական, թէ ազգն հայոց է հերձուածող և հերիտիկոս :

“Այլ մեր է քննին մատուցեայ զմենայն մի ըստ մի ու ջէ, ունիմք հաւաստի առնել զստու թիւն յամի, և ցուցանել թէ չէ մարթ և ոչ մի ինչ իրաւամբ անուանել զազգս հայոց հերձուածող կամ հերետիկոս, այլ ճանաչել ուղղափառ, և ըստ ճանաչման կոչել ուղղափառ” :

Խնդիր առաջին

Յաղագս ժողովոյն Քաղկեդոնի :

ՅՕԴ. Ա

“Արդեօք ազգ հայոց է սլատճառս մերժելոյ զժողովն քաղկեդոնի, ասիցի իրաւամբ հերձուածող” :

Յետ բազում բանից ասէ :

Եւ արդ յայտ է ամենեցուն զի ազգ հայոց վն մերժելոյ և զժողովն քաղկեդոնի և զմե ծն Վեոն, ոչ միայն լեալ է առարկայ ամբաստանութեան, այլ և անկեալ է ի բերան Յուսայ և Վատինացոց, և գրեթէ այս և եթ է առիթ, որ տայ համարձակութի այլոց՝ չարիս խօսել հանապազ զազգէս մերմէ : Եթէ բարձեալ էր այդ ի միջոյ, ինքնին իսկ անհետ լիննէին արդեօք և այլ որ ինչ և է խոչ և խու թ :

Յետ այսպիսի բանից յարէ :

Օ անազանել պարտէ աստանօր զբան գործոյ և զբբան գործողին : Բան գործոյն յառակայէն կարգի և ի պարագայից, բարի իցէ թէ չար : Իսկ բան գործողին ի դիտաւորութե իւր կարգի և ի կարողութե

Օրինակ իմն, եթէ Վաւապետ ոք հաւատարիմ տեսցէ ի հեռաստանէ ի վերայ ծովու զիւրոյ արքային զարքունա-

կան նաև, և կարծելով զայն թշնամեաց կամ հինաց նաև լինելը մարտ դիցէ և ուսմբ արձակեցցէ 'ի վերայ նորա, այս գործ նորա լինի յինքեան չար, այլ գործողն անպարտ մնայ 'ի չարէ մեղաց: Արդ ըստ այսմ զանազանութեան գործն այն, զի մերժեցին և մերժեն Հայք զչորրորդ ժողովն: ոչ իւրիք իրաւամբ կարէ արդարանալ, և սակայն գործողն քի Հայք ունին իրաւամբ արդարանալ, և զերժ լինեն 'ի հերձուածոց: Այս թէպէտ չկամին ընդունիլ հակառակորդք մեր, մանաւանդ թէ այսու և եթ զի զայդ գործեն Հայք, հերձուածող կոչեն զնոսա: Բայց դիւրին է մեզ արդարացուցանել, թէ Հայք այսպէս գործելով ոչ եղեն և ոչ լինիլ հերձուածող, և զայդ առաջի առնեմք երկու բառիւք և եթ, և ասելով, թէ վասն զի յանդէսս առնեն, կամ ըստ ձայնի իրաւագիտաց և քիճարանից ասացից, ոչ առնեն սխալանօք իրաւանց, այլ սխալանօք գործոյ: Այս միայն բուսական է զերժ կացուցանել զհայս 'ի հերձուածողութենէ":

Եւ զայս անգանօք երկայն բացատրեալ թէ զինչ կցէ սխալանք գործոյ և իրաւանց, ասէ:

“Արդ որպէս ասացաք այնպիսի սխալանօք գործոյ է և մերժելն Հայոց զժողովն քաղկեդոնի, և ոչ բնաւ սխալանօք իրաւանց: Վասն զի համբաւ չար լուեալ նոցա յաղագս այնր ժողովոյ, և ըստ խելաթիւր ամբաստանութեան չարախօսաց 'ի մտի եղեալ, թէ այն ժողով յերկուս բաժանեալ կցէ զքրիստոս, և բնկալեալ կցէ զՍեւտոր, և ըստ այսմ կարծեաց համարձակ նբղովեցին զայն սուրբ ժողով: ”

Այլ արդ այս գործ թէպէտ և թիւրէր, բայց քան զի հայք յանդէսս և յայլ միտս արարին և առնեն, ինչպիսիք իրաւանց դիւրեալ կարեն արդարանալ 'ի հերձուածոյ մանաւանդ զի այս նախապաշարունն կամ անգիտութի այնպէս տեղակալեալ է 'ի մեջ ազգին, մինչև զրեթէ անյաղթելի է բարոյապէս, որպէս 'ի յետագայ բանից յայտնի լիցի:

Արդարև հայք եթէ իսկզբան անդ իրողեկ լեալ էին, թէ այն ժողով ողջամիտ վարդապետութի ունի զՔրիստոսէ,

համաձայն մտաց սուրբ ժողովոյն Կփեասոսի, և թէ յուզիղ միաս, և առանց նեստորական բաժանման ասաց ի Քրիստոս երկու բնու թի, ոչ իւրիք և ոչ երբէք մերժէին զայն ժողով, այլ սիրով ընդունէին :

Յետ բազում բանից ի վերայ բերէ և զայս, թէ Գաղղիացիք և Գերմանացիք նորովցին զժողովն եօթներորդ, բայց ոչ եղեն հերետիկոս, սոյնպէս և Հայք նշտելով զժողովն չորրորդ, ոչ եղեն հերետիկոս կամ հերձուածող, և յարէ :

“Իւ ահա զայս անցս ունիմք ըստ անցիցս Հայոց” :

Զկնի համառօտիւ պատմելոյ զժողովն քաղկեդոնի և զժողովն եօթներորդ, ցուցանէ թէ յի՛նչ միաս հերքեն զայն Հայք, և յի՛նչ միաս մերժեն զայս Գաղղիացիք, և թէ որպէս զանազան բանիւք արդարացուցանեն աստուածաբանք գաղղիացոց զեկեղեցիս իւրեաց, Սոյնպէս և պէտք են արդարացուցանել Հայոց զեկեղեցիս իւրեանց, քանզի ասէ :

“Այս է պատճառ անճարանից թէ ՚ի սահմանադրութե եօթներորդ ժողովոյն գտանիւր համաձայն բառ այսինքն է բառ ԵՐԿՐՊԱԳՈՒԹԵԱՆ, և սակայն այս բառ յանպիսի բացայայտ և ուզիղ տեսութիւն կայր ՚ի բանս ժողովոյն, մինչև անմարթէ ողջամիտ ընթերցողաց ՚ի թիւր միաս վեր ածել :

Ար ինչ և իցէ, թէ և զիցուք մեք, թէ իրաւի ՚ի պատճառս ձայնիս երկրպագութի, իրաւի դատեցան Գաղղիացիք ընդդէմ զինիլ եօթն երորդ ժողովոյն, զնոյն առաւելապէս ասել ունին Հայք : Այս ան զի ՚ի սահմանադրութե չորրորդ ժողովոյն նոյնպիսի համաձայն բառ գտանէր, և վտանգաւոր ըստ պայմանի ժամանակին, ի բառ ԵՆՈՒԹԵԱՆ, որ և առ նախնեօք եղեալ էր նաև Քրիստոսական անձնաւորութե, նմանապէս և ձայնս ԵՐԿՐՈՒ, որ զերկու թանձրացեալ էակս կարէր նշանակել, որպէս և նեստոր իսկ ՚ի նոյն միաս ՚ի կիր առնոյր :

Արդ քանզի այս բառքս ոչ էին հեռի և ՚ի համաձայնութենէ և ՚ի մեծաւորութենէ սճոյ խօսից նեստորականաց, Հայք որ յայնմ ժամանակի ամ ոգւով խորշէին ՚ի վարդապետութենէն նեստորի, որպիսի ոչ ոք էր այլ աղգ ՚ի վր երկրի իբրև ՚ի վերայ հասին թէ և չորրորդ ժողովն երկու բնու թի ասէ, եղին ՚ի մտի իբրև անտարակոյս՝ յաւէտ ըստ չար համբաւոյ թշնամեաց, թէ այդ ձայնք ըստ նեստորի մտաց

են եղեալ 'ի վճիռ ժողովոյն , քի փոխանակ երկուց անձնաւ .
որու թեանց 'ի մի եկելոց , կամ փոխանակ երկուց էակաց 'ի մի
միաբանելոց , որպէս բարբանջէր ներստոր , վասն այսրիկ մեր-
ժեցին զժողովն իբրև զՋատագով 'Ստորական աղանդոյ :

Օ այս պատճառ թէ քաջ կշռեսցեն ընթելցողք ,
ունին անձամբ անձին դատաստան առնել , թէ որոյ առիթ առա-
ւել վտանգաւոր էր , ևս ոյք ունէին առաւել իրաւունս կաս-
կածանաց , Հայք թէ 'Քաղղիացին' :

Յամենայն իրաւունս տայ Հայոց յաղագս մերժելոյ զժողովն քաղղի-
զոնի , քան թէ 'Քաղղիացւոց սակս մերժելոյ զժողովն հօթներորդ , և ասէ :

“Քաղղիացիք չարաչար և ատելութիւն մերժեցին և
նզովեցին զհօթներորդ ժողովն իբր զումար թշնամեաց իւրեաց
այլ Հայք իբր զումար թշնամեաց հաւատոյ :

Թէպէտ Հայք ոչ եթէ այսպիսի չարաչար կրիւք ,
այլ երկիւղածութեամբ և խղճի մտօք մերժեցին ժողովն քաղ-
ղիզոնի 'ի ժողովն Աղարշապատու , 'ի մերժել իւրեանց զնե-
տորական աղանդաւորս , զի թէ 'ի մերժելն իւրեանց ողջամիտ
լինելն սուրբ ժողովոյն իմանային , ամ սիրով ընդունէին զայն :

Իցէ թէ պատճառք Հայոց 'ի ձեռս զաղղիացւոց
լինէին՝ զինչ ինչ ևս արդեօք չառնէին ընդդէմ 'Յունաց' :

'ի վախճան այսր խնդրոյ առարկէ ,

“Այլ ասիցէ ոք , պարտականէին Հայք հետամուտ
լինել ստուգութիւն իրաց , և չհաւատալ չարախօսաց , զի եթէ
կամէին , կարօղ էին գիտել , որովհետև հանդիսացեալ էր այն
ժողով ընդ ամ աշխարհ , և ոչ զօղեալ , Իսկ արդ զոր ինչ պար-
տականէ ոք և չառնէ , յանցաւոր լինի , ապա ոչ արդարացու-
ցանէ զնոսս սուտ համբաւն յորմէ պատրեցան” :

Որում գերիս պատասխանիս տուեալ ' յարէ և զչարրորդն :

“Պատասխանեմ չորրորդ , եղեալ թէ յիրաւի յան-
ցաւոր են Հայք հաւատալով չարախօսաց , չէր ինչ մեծ յան-
ցանք նոցա , որով յանցանեն հակառակսրդք մեր առ հասարակ ,
երբ համարձակ հաւատս ընծայեցին և ընծայեն չարախօսաց ,
որք ասեն թէ Հայք ունին զմոլորութիւն Եւ տիգէսի և այլն ,

Մի թէ ինքեանք ոչ են պարտական քննել, զի մի արդեօք սուտ
 իցէ այս չարախօսութիւն, որ ամ իրօք է սուտ: Արդ եթէ
 ամ ազգ և ոչ ինչ սխալեն յայդմ հաւատալով չարախօսացն
 հայոց, զինչ զարմանք են թէ և հայք հաւատս ընծայեալ
 իցեն չարախօսացի ժողովոյն քաղկեդոնի:

Օ այս բան եթէ արդար կշռեսցեն հակառակորդք,
 նախ պարտին ուղղել զսխալանս իւրեանց՝ որ ՚ի վր հայոց, և
 այնուօրինակ տալ հայոց, զի և նոքա զսխալանս իւրեանց՝ որ
 ՚ի վերայ ժողովոյն քաղկեդոնի, ապա թէ ոչ՝ ցորչափ հակա-
 ռակորդք մեր Մատիքական համարին զհայս, հայք ևս միշտ
 Մեստորական համարին զժողովն քաղկեդոնի:

Պատճառն է յայտնի, զի որովհետև հայք անտա-
 րակոյս գիտեն, թէ ինքեանք հեռի են ամիւ յաղանդոյ Մ-
 տիքեայ, և ամ իրօք ուղղափառապէս դաւանին զխորհուրդ
 մարդեղութիւն, ցորչափ լսեն ՚ի հակառակորդաց, թէ դուք
 Մատիքական էք, դուք մոլորեալ էք ընդդէմ վարդապե-
 տութիւն ժողովոյն քաղկեդոնի, հարկաւ հետեւեցուցանեն թէ
 ուրեմն հակառակորդք մեր ունին մոլոր վարդապետութիւն,
 կամ ժողովն քաղկեդոնի մոլորեալ է, զի հակառակ զինն
 մերումս վարդապետութիւն, որով ըստ հաւատոյ կաթողիկէ եկե-
 ղեցւոյ դաւանիմք զքրիստոս թէ կատարեալ և մարդ կատա-
 րեալ՝ անշփոթ և անբաժանելի միաւորութիւն...

Միով բանիւ ասացից, եթէ կամիցին հակառա-
 կորդք մեր զի հայք ընկալցին զժողովն քաղկեդոնի, պարտին
 կանխել և հաստատել զուղիղ դաւանութիւն հայոց ամիւ
 համաձայն նմին ժողովոյն՝ «երես 113»

Ի վերջոյ փոքր ինչ յորդորէ զհայս չասել ինչ ընդդէմ ժողովոյն
 քաղկեդոնի, զայս օրինակ աւարտեալ դրանն:

«Մեր պէս ազգ մեր յետ ճանաչելոյ զողջմտութի
 ժողովոյն պարտական մնայ բառնալ զայն նզովս, և չմերժել
 զժողովն, նոյնպէս և ընդունողք նորին լինին պարտական չվա-
 րել հակառակասիրութիւն և գրգռութիւն, այլ սիրովն այս առաջի

դնել զստուգութիւն իրին : Ապաքէն գիտակ իսկ են , զի ընդունին հայք առաւել քան զինքեանս : զվարդապետութիւն ժողովոյն քաղկեդոնի , որով և զժողովն զօրութիւն լուսինայն ընդունելի համարին , բայց խրտուցեալ յանուանէ քաղկեդոնի , չկամին զանուն նորա ընդունիլ , և վայրապար իսկ է անունն ստիպել ” :

Խնդիր երկրորդ :

“Յինչ միտս ասեն հայք մի բնութիւն կամ երկու բնութիւն ’ի Քրիստոս :

Այնպիսի է եղանակ բանից շարախօսաց , որք կշտամբեն զՀայս վասն ասելոյ մի բնութիւն , որպէս թէ ոչ է հայս խօսիցին , այլ ընդ Եւտիֆեայ աղանդ ապետի և ընդ նմանիս նորա , մանաւանդ թէ ընդ օգոս , որպէս նշումին զԷտիֆէ և զաղանդ նորա պիղծ , նոյնպէս չեն երբէք գիտակ այն շողաղութեանց , զորս խօսին թշնամիք զնոցանէ , և այս այնչափ , մինչ լոկ յառաջ բերելն զամբաստանութիւն , և տիրապէս ասել նոյն ամբաստանութիւն , որպէս յայտնի լինի արդ փորձիւ ” :

Յետ բազում խօսից ասէ :

“Նոյն է մի բնութիւն կամ երկու բնութիւն , մանաւանդ բացատրութիւն Հայոց ոչ ինչ նուազ , այլ յաւետազոյն քան զբացատրութիւն քաղկեդոնականաց ’ի հիմանց տապալէ զԷտիֆեական մոլորութիւն , և չէ մարթ տեսանել ինչ խնդիր ’ի մէջ վարդապետութեան Հայոց և ընդ հանուր եկեղեցւոյն Քրիստոսի ” :

Եւ յետոյ բերէ քանի մի վկայութիւնս ’ի հարց Հայոց , և եզրակացուցանէ :

“Աւարդ եթէ դաւանութիւնն ըստ մտաց և ըստ իմացունանոց նոյն իցէ , որպէս և անտարակոյս իսկ է , ապա ըստ այսմ , որով փաստիւ ուղղափառ ասին այլք յայս նիւթ , նո-

վին փաստիւ և ուղղափառ են և հայք, և ընդ վայր է այնու-
հետեւ ՚ի սակս այլ և այլու թէն բառից ՚ի թիւր կարծիս երթալ
վասն նոցա, թէ նոքա չառնուն ՚ի կիր զճայնս երկու, այլ մի
ասնն բնութիւն և այլն”:

Եւ թե այնու մոլորին ՚ի հաւատս, ապաքէն ոչ եթէ
բառքն են գոյացուցիչ հաւատոյ, այլ ուղիղ ճանաչումն մտաց
... վոյ երբ ուղիղ տեսանեն հակառակորդք մեր զմիտս և
զդաւանութիւն Հայոց, չէ արժան նոցա զայլ ինչ խնդրել,
կամ զայլ բառ պահանջել, մանաւանդ զի փաստակար ևս մար-
թի լինել նկատմամբ առ հայս, որք այլով բառիւ ՚ի թիւր
կարծիս բերին, և յայտ է թէ որք սէր ունին ճշմարտութե,
ոչ ՚ի բառն, այլ ՚ի ճշմարտութիւն անդր հային:

Բայց արդ զոր օրինակ երկու բնութիւն ասողքն, որք
հաստատեն թէ ոչ գիտեմք մեք զնկատորական իմացուածս,
վկայ ունին ինքեանց և զսուրբ հարս, որք զնոյն բարբառ ուղ-
ղափառապէս ՚ի գործ ածեն, նաև յառաջ քան զոժոյն քաղ-
կեդոնի:

Ոչնպէս և հայք որ ապացուցանեն թէ ոչ գիտեմք
զնկատորական իմացուած, վկայ ունին ինքեանց և զսբ հարս,
որք ուղղափառապէս մի բնութիւն ասացին ՚ի թանձրացեալն,
նախ քան զայնս ժողով քաղկեդոնի:

Ուստի իւրքանչիւր կողմանք իսկ հիմն և հաստա-
տութիւն ունին ՚ի սուրբ հարց, Հայքն ՚ի վկայութի մի բնու-
թիւն ասելոյ, և Վատինք ՚ի վկայութի երկու բնութիւն ասելոյ:

Եւ այս այնչափ, զի ՚ի ճշմարտութե բանի կարէ հայ
ոք համարձակ հարցանել ցլատին, Վրդեօք սբ հարք ասացին
՚ի Քն մի բնութիւն, եթէ ոչ: Եթէ ասացին այն, ուրեմն և
ես ասեմ զնոյն ըստ մտաց սբ հարց: Վստ թէ ասիցես ոչ, ՚ի վր
բերէ հայն, ուրեմն երեւելի արժաբանք Վատինացոց սուտ
գտանին, որք վկային թէ սուրբ հարք ասացին մի բնութիւն
՚ի Քրիստոս:

Եւ ընդ հակառակն այսմ, կարէ լատին ոք հարցանել

ցհայն, թէ արդեօք սուրբ հարք ասացին 'ի քրիստոս երկու
բնութի, թէ ոչ, եթէ ասիցես այն, ուրեմն ասէ, և ես զնոյն
ըստ մտաց սք հարց ասեմ. . . .

Եւ արդ՝ եթէ այսչափ հաստատուն վկայութիւնք
կայցեն 'ի միջի երկաքանչիւր կողմանց, եթէ շատ, եթէ սակաւ,
ապա քէն հարկ է այնուհետեւ 'ի բաց թողուլ զվէճն, որ 'ի վր
ձայնից և բառից, և երկաքանչիւրոցն իսկ միաբան ունել կար-
ճիս 'ի վր մի և նոյն իրի, և զնոյն դաւանել ընդդէմ նեստորի
Եւտիֆեայ՝ խոստովանելով զքրիստոս անձ և մարդ կատարեալ՝
անշիոթ և անբաժանելի, որպէս և իրօք իսկ այսպէս դաւա-
նին եթէ հայն և եթէ լատին :

Երանի թէ միայն այս ասացուած տարրանայր 'ի շըր-
թունս ժողովրդեան առ հասարակ, և չլինէր իսկ վայրապար
խնդիր 'ի վր ձայնիս ԲՆՈԹԻՒՆՆ, կամ 'ի վր բառիս ԵՐԿՈՒ և ՄԻ,
'ի մէջ ուսմկաց և բեռնակրոյ, և ըստ ասելոյ Եսայեայ 'Աչեցւոյ'
մեծանուն վարդապետի Հայոց, բնաւ չլինէր ինչ վէճ այդ-
պիսի "յանդիման մրդուզ շինականաց" ոչ աստի և ոչ անտի :

Այս խնդիր և վէճ իմաստուն վարդապետաց և անձա-
բանից վայելէ, պարզամիտ գառինք ժողովրդեան զինչ կարո-
ղեն իմանալ յայդպիսի բառից, զինչ պէտք անդադար շնջել
'ի լսելիս նոցա թէ երկու ասացէք բնութիւն. . . . ոչ ապաքէն
հաւատ սուրբ Եկեղեցւոյ զայս և եթ պահանջէ, զի դաւանեա-
ցուք զՔրիստոս փրկիչ մեր՝ ճշմարիտ անձ և ճշմարիտ մարդ,
ապա զինչ ծանծաղամտութիւն այս, յայտնել և զըստարտել
զմիտս ժողովրդեան այլ և այլ բառիւք :

Վիտենս զինչ զհետ գայ աստի, նոքա որոց միտք
չեն հատու իրացն խրթութեան, երբ լսեն զստեալ ասել երկու
բնութիւն, տարածայնեալ պահեն 'ի միտս իւրեանց զձայնդ
երկու, առանց բառիս բնութի, կամ յաւէտ բերին 'ի բառդ
երկու, քան 'ի ձայնդ բնութիւն, որովհետեւ բարւոք իմանան,
թէ զինչ է երկուքն, բայց չիմանան իւրիք թէ զինչ իցէ բնութի,
և այսպէս չլինելով հասու, թէ զինչ զօրութի ունիցի ձայնս

բնութիւնն 'ի լսելն յաճախ զձայնս երկու 'ի վերայ քրիստոսի
հաստատեն 'ի միտս իւրեանց թէ երկու իսկ է, կամ երկու
բանէ քրիստոս, որպէս թէ մինն անձ իցէ, և մինն մարդ, պա-
տահարար և եթ առ միմեանս եկաւորեալ :

Եւ տեսանեմք իսկ, զոր ոչ կարեմք առանց խղճի-
լուել, զի ոմանք յայսպիսի մոլար կարծիս ըմբռնեալ զնստո-
րին 'ի դուրս բերեն զվարդապետութիւն, և զոր օրինակ չառ-
նոյր նետոր յանձն ասել թէ անձ չարչարեցաւ, վասն մեր չար-
չարեցաւ, մի աւա մարմնով, այլ սոսկ քրիստոս մի աւա ասէր :
յիսուս խաչեցաւ : Սոքա և զնոյն գնան ճանապարհ, և ոչ գի-
տեն ո՛ր ընթանան տեսանեա ո՛ր եհաս բանն :

Եւ դարձեալ ասեմ, խօսելն 'ի վերայ այսր բառի
'ի կարև որ ժամու պահանջի, և անարանից վայելէ, և զի՛նչ
հարկ 'ի վերայ կայցէ հանապաղ 'ի բերան առնուլ զայն, և
յոյզս հակառակութեան գրգռել 'ի մէջ գռեհկաց, ոմն այս-
պէս խօսելով, ոմն այնպէս, ոչ որ ասեն գիտեն զի՛նչ ասի, և
ոչ որ լսեն ' զի՛նչ լսէ :

Եթէ երթեալ յԵւրոպա հարցափորձ արասցեն, թէ
քանի՞ բնութիւն ունի քրիստոս, միայն իմաստունն կարէ գի-
տել և տալ պատասխանի, իսկ հասարակ ժողովրդականք,
գուցէ և բազումք յեկեղեցականաց, յապուշ մեան, թէ զի՛նչ
է, զոր հարցերդ, և կամ թերևս զայն բան 'ի դէմս անկցեն,
չգիտեմք զի՛նչ խօսի : Եւ արդ մի թէ հակառակորդք մեր
քան զեկեղեցականս Եւրոպայի իմաստնագոյնս կամիցին կացու-
ցանել զժողովրդականս Հայոց” :

Եւ ապա 'ի յօդուածն իններորդ վախճան տայ այսմ խնդրոյ ասելով :

“Յասացելոցս ունին իմաստասիրել ընթեցողք բազ-
մապատիկ բանս կարևորս, այլ մեք զերբիս և եթ 'ի մէջ բեր-
ցուք առ 'ի յորդոր սիրոյ և խաղաղութեան :

Նախ ունին իմաստասիրել, թէ որպէս չիք համե-
մատութի լուսոյ ընդ խաւարի, այնպէս և 'ի մէջ դաւանութե
եկեղեցւոյ Հայաստանեայց ' զորս եղաք առաջի, և 'ի մէջ ամ-

բաստանու թեանց հակառակորդաց, քանզի տեսաք ահա իբրև
զլոյս միջօրէի պայծառ արտափայլեալ զուղղափառ դաւանու-
թիւն լուսաւորչեան եկեղեցւոյ՝ ի վերայ հրաշափառ խորհր-
դոյ մարդեղու թեան :

Եւ այս այնչափ, զի կամ հարկին հակառակորդք ա-
սել, թէ ինքեանք յամբաստանելն զարամեան ազգէն իբրև
դէտիքականաց, ոչ իմանան զհայս զորոց են բանք մեր, կամ զէթ
չունին գլխովին տեղէ կու թիւն զորպիսոյ թեանէ, Եկեղեցւոյն
հայոց, և կամ հարկին ասել, թէ ոչ գիտեմք զինչ իցէ և ար-
քական մուրու թի, և զինչ ուղղափառ դաւանութիւն :

Ապա թէ ոչ՝ եթէ ազգ հայոց զայսպիսի ողջամիտ
վարդապետութիւն ասելով՝ ի վերայ մարդեղու թեան, այսու
ամիւ մուրեալ համարեցի ի հակառակորդաց, զհետ գայ
թէ ըստ կարծեաց նոցա մուրեալ է ամ ոք որ դաւանի ի խոր-
հրդոյ մարդեղու թեան զողջամիտ վարդապետութիւն :

Եւ զի այս ասելն է անհրանին, ապա չէ մարդ չարա-
խօսել նոցա զհայոց, թէ ի ցեն Եւտիքական, և մեք այսչափ
ինչ միայն ասեմք խղճի մտօք, թէ չարախօսութիւնք նոցա
ոչ աւելի կարեն յամարել ի վերայ հայոց, քան ի վերայ այ-
լոց ուղղափառ եկեղեցւոյն քի, և հռովմէական սուրբ եկեղե-
ցւոյ, զի չիք բնաւ խտիր յայսմ ընդ հայս և Է հռովմէացիս :

Եւ եթէ այսու ամիւ անդեոցեն հակառակորդք,
թէ ոչ երբէք զերծեն հայք յէտիքական կամ ի կէս Եւտիքա-
կան ազանդոյ, հարկին ասել թէ և ինքեանք չեն զերծ ի նեա-
տորական ազանդոյ, զի երկաքանչիւր կողմանք նոյնչափ ստու-
թեամբ չարախօսեն զիրերաց :

Երկրորդ ունին իմաստասիրել, թէ այսպէս գլխովին
սուտ է գլխաւոր և սկզբնական ամբաստանութիւն չարախօսաց
զհայոց, զինչ պարտէ ասել ապա և զայլ ամբաստանութեանց
նոցա, զի թէ հիմն նոցա ի վերայ աւագայ են շինեալ, զինչ
չէնք ի վերայ իցեն կառուցեալ, եթէ անտարակոյս համարեալն
՝ ի նոցանէ՝ քի թէ հայք անշուշտ Եւտիքական իցեն, է իսկա-

պէս կարծիք անդոյ զի՛նչ լինիցի և տարակուսեալ մտօք յօ-
գեալքն՝ ՚ի նոցանէ ՚ի վերայ հայոց :

Եւ աստի զհետ դայ , թէ որ հաւատս ընծայէ այս-
պիսի չարախօսաց , ոչ զգծնամլտ զանձն ցուցանէ , թող թէ ան-
պարտ ՚ի խղճէ , զի յետ միանգամ՝ երկիցս փորձիւ տեսանի լոյ
զստախօսութիւն ուրուք , ոչ է խոհեմութիւն անսալ ամբ բա-
նից նորա իբրև ճշմարտախօսի :

Այլ մեք և ՚ի քննին ամբաստանութեանց նոցա յօ-
ժարութեամբ մատչիմք , զի տեսցեն ընթերցողք , թէ ամբ
բան հակառակորդաց մերոց՝ ՚ի նոյն ալերէ են զանդեալ :

Երրորդ ունին իմաստասիրել , թէ ոչ յանիրաւի
զայրանան հայք , և աւելի քան զարժանն բոբոքին ՚ի տեսա-
նելն անդ թէ լի են գրեանք յունաց և արդի լատինացւոց այս
պիսի յայտնի և անիրաւ զբարտաութեամբ , որով զինքեանս
Եւտիփական կոչին նոքա :

Եւ աստի զհետ դայ թէ չէ պարտ զար մանալ հակա-
ռակորդաց ՚ի տեսանելն զամնս ՚ի հայոց եռացեալ սրտիւ վա-
ռեալս ՚ի վրէժխնդրու թիւն , և ՚ի դէպ և ՚ի տարագէպ հակա-
ճառութիւն անկեալս : Այլ սակայն ես ոչ ընոցա ունիմ զայ-
րանալ , և ոչ ըստ սոցա կարեմ զարմանալ , զայս և ունիմ ասել :

Անդ այնչափ աշխատանաց , որք խօսեցան և գրե-
ցան և գրեցին ՚ի վերայ այսր նիւթոյ , զի համբարս հողմոց
համբարեցին , և անյատակ շինուածս յօդս կառուցին :

Անդ այնպիսի պատուական անուանո այսպիսի իմաս-
տուն անձանց , զի որք միանգամ ՚ի հայոց ընթերուուն զբանս
նոցա , ծաղր առնել ստիպին զիմաստունան իբրև զկարի տխմար :

Անդ այնպիսի ճարտարարուեստ մտաց այնպիսի
զգօն անձանց , որք դիւրաւ խաբեցան ՚ի չարախօսաց , և զոր
ոչն զիտէին : Ճառիցեն զհայոց իբրև զԵւտիփականաց , զհարա-
զատ դաւանակիցս իւրեանց օտարս կարծեցին , և զսիրելի եղ-
բարս ՚ի քրիստոս՝ իբրև թշնամիս թշնամանեցին :

Գիտեն և ինքեանք թէ քանի դառնէ անձանց յան-

գէտս վիրաւորել զբարեկամն իբրև զԹշնամի, կամ հարկանել զընտանին իբրև զվայրի գազան, եւ զայս ցաւ ունին զգալ առաւելապէս ՚ի հասանելն յաւարտ գործոյն :

Օ այս ցաւ կսկծազին ստրջանայ բարեպաշտ Ասյորն Մանուէլ հանդերձ լրուեթք Նկեղեցւոյն յունաց, յորժամ իրագէտ եղև փորձիւ, թէ ոչ որպէս կարծէրն այնպիսի էին հայք, որպէս ինքն լինի խոստովան. . . . Նթէ չիցէ յանդգնութիւն զմեծն փոքու առնուլ օրինակ, արդարանայ եւ յայսմ Օգոստինոսի բան ՚ի գիրս խոստով—“գլուխ 27, Րնդիս էիր, եւ ընդ քեզ չէի” :

Օ այս նա առ Թ ուղղէ, առ ՚ի յայտնել զժամանակ մեղաց յորում մեք օգտարանամք յայ, այլ Թ ոչ կարէ հեռանալ ՚ի մէնջ, զի նովաւ կեամք եւ շարժիմք եւ եմք :

Բայց կարեն բարեսէրք դարձուցանել յայլ միտ առ սիրելիս իւրեանց, զոր յանգէտս իբրև Թշնամի կարծեցին :

Րնդիս էիր քոյին սիրովդ՝ զոր չէիր քակեալ, կամ ուղղու թեամք հաւատոյ՝ յորմէ չէիր խոսորեալ, եւ ես ընդ քեզ չէի, զի հեռացեալ եւ հովացեալ էի ՚ի սիրոյ սիրելւոյդ իբրև ՚ի Թշնամւոյ, կամ թիւրեալ զքեզ կարծէի յուղղութեդ հաւատոյ, զոր ես եւ դու միաբան ունէաք :

՚Ի վերայ այսր Թմի եթէ ոք կամակար փակեալ զաչս ընդդէմ ճշմարտութեան, այսն ունիցի զասացելովքս, զմիւս բան Օգոստինոսին ՚ի դէպ է ուղղիլ, զոր գրէ անդ, գլուխ 12. Օսկծաղեցին զինև որ ասեմօ զայսոսիկ, նա որ ոչն տեսանէ զայնոսիկ, եւ ցաւեցայց զնվաւ որ զինևն ծիծաղի—“վերջ խնդրոյ մարդեզու թեան—յերես 167” :

Խնդիր Արարդ Յարգազս բլխման Հոգւոյն սրբոյ :

Նաև երկեակ յօղուածովք ցուցանէ, այս խնդիր երբ յարեաւ յեկեղեցին, ուստի սկզբն կալաւ, եւ որով մուծաւ ՚ի հանգանակն, զի արդ ընկալան

զայն յոյնք, նաև հաստատե թէ վէճ ի վերջոյ անպակաս մնայն զի նոյն է ասե խոստովանել զՀօրէն ի Հօրէ և Պրդւոյ, կամ ասել զՀօրէ զՊրդւոյ:

“Եւ զայս վարդապետութիւն, զի միանգամ որոշակի հաստատեցին ազգն, և երբէք յետս չկոչեցին: Ա՛ստնորոյ չէ մարթ ումք չարախօսել զհայոց եկեղեցւոյն, ևս ըստ այսմ գլխոյ:”

Եւ ասա սկսանի զերրորդ յօդուածն այս օրինակ:

“Թէ՛նչ փոխեցին հայք զխոստովանութի իւրեանց վասն բղխման հոգւոյն ՚ի յետին ժամանակս ևս, այլ միայն վայրապար վէճք ծագեցան առ դմանս ՚ի պատճառս դնելոյ կամ ոչ դնելոյ յամ գիրս պաշտամանց զբառս և յորդւոյ:”

Գիտեմք զի ընդ ընթեռնուլ հակառակորդաց մերոց զնախակարգեալ բացայայտ բանս անդժրելիս, որոց ոչ ակնուհնէին յեկեղեցին հայոց, ունին յետափոխել ՚ի նոր պատճառանս զվէճ ամբաստանութեան իւրեանց, (որպէս կապերտ արկանելով ՚ի վերայ հնացեալ ձորձոյ) ասելով, այն ուղղափառապէս դաւանին հայք յառաջին ժամանակս՝ մինչ յաւուրս Ա՛նական վարդապետի զբղխումն հոգւոյն սրբոյ, բայց յետոյ անկան ՚ի մոլորութիւն, ուրանալով զվարդապետութի նախնեաց իւրեանց, և այս յայտ է ասեն ՚ի բազում նշանաց: ‘Սախ՝ զի ահա ոչ ունին հայք ՚ի հանդանակն զմասնիկս և յորդւոյ, նա և յետ խրատեալ լինելոյ վասն այսր ՚ի նամակէն Եւգենիոսի Գ. Երկրորդ՝ և զի յայլ ամ գիրս պաշտաման իւրեանց յաճախ ՚ի կիր առնուն զայս ձայն՝ ելող ՚ի Հօրէ, կամ բղխեալ ՚ի Հօրէ, և ոչ յաւելուլ նա և յորդւոյ և այլն:”

Երրորդ՝ որ մեծնէ, զի և ոմանք ՚ի Հայոց յայտնապէս ընդ դիմութիւն են գրեալ վասն այսր բանի, յարոց սակի են ասեն՝ և Տաթևացին Գրիգոր վարդապետ, ասլա թէ՛նչ հռչակեալ ՚ի մէջ յետին վարդապետաց հայոց:

Արդարև ան պարտելի երևին այս զէնք հակառակորդաց մերոց յաչս անձանց իւրեանց, բայց քան զսարղի աստայն տկարագոյն գտանին առաջի խելահաս և իմաստուն թժարանից:

1003
20347

որք գիտենն առանց պաշարման մտաց ընտրութիւնն առնել ։

Ս ասն զի այս ամբաստանութիւնք ոչ միայն չազդեն
ինչ ընդդէմ ուղղափառ վարդապետութեւն եկեղեցւոյն հայոց ,
այլ և ինքնին կործանին 'ի ձեռն ճարտարաց ' որք զնոյն կանգ-
նեցին ։ Ապաքէն այս ամբաստանութիւնք նոյն օրինակ կարէին
լինել և վասն նախանի հայոց եղելոց յառաջ քան ժամանակս
վանական վարդապետի , զի և յայնժամ հայք այնպէս ասէին
զհանգանակն ' որպէս այժմս , այնպէս կատարէին զկարգ պաշ-
տամանց ' որպէս այժմս և մարթիսի էր ' որպէս յետոյ նոյնպէս և
յառաջն գտանել ոմանց ' անհատ անձանց , որք ըստ օրինակի յու-
նաց խօսելով ' ընդդիմութիւն իցեն երեւոցուցեալ , և զինչ այտի ։

Բայց արդ ' որպէս 'ի ձեռն վերոյ եղեալ վկայութեց
'ի դերեւելանն այդպիսի ամբաստանութիւնք վասն նախնի ժա-
մանակաց , նոյնպէս և վասն յետին ժամանակաց ։

Այլ մեք մի առ մի 'ի քննին մատուցուք երկայն
մտութեամբ զերեսին դիմադրութիս հակառակս ' հակառակոր-
դաց մերոց , զոր արդ յիշեցաք ։

Վ ասն առաջնոյն ասելի է , եթէ արդարեւ հակառա-
կորդք մեր նշան մուրուսութեան համարին ' զոչ ունին հայոց 'ի
հանգանակն զմաննիկս և յորդուոյ ' Ապա ըստ կարծեաց նոցա ' նոյն
նշան ունէր և սբ եկեղեցին հռովմայ ' յաւուրց անտի առաքե-
լոց 'ի բազում դարս ' դրեթէ մինչև 'ի դարն երեքասաներորդ ,
յորս չգոյր գործածութի այդր մասնկան առ հռովմայեցիս ,
որպէս և ինքնեանք հաւաստեալ գիտեն և վկայեն ։

Իւ առաւել մեծ նշան համարելի էր հակառակորդս
արարուած սբ Քահանայապետին | Լոնի Պ . որ ոչ թողա-
ցոյց դնել 'ի հանգանակն ' զայն մաննիկ , որպէս եղեալ էին
առանց հրամանի գահին , և այլ և ոմանք Ներսիսացւոց ։

Արդ զոր չիշխեն եպեթել զգործ սրբոյ քահանայա-
պետին , այլ մանաւանդ հարկին գովել իբր զխահական անտե-
սութիւն , նոյնպէս պարտին դատել և զեկեղեցւոյն Հայոց , որ
յո՞մի սնդագոյնս պահէ զհնութիւնն վասն զի որպէս պասն յայն

սակս չէ առ յանձն գգրութի այսր մասնիան, զի մի նորոգութեամբ իւրով խրատմն լիցի բազմաց, և կամ ծագեացի գայթակղութիւն առ այլս, ասել թէ հռոմայեցիք ըստ հաճոյս այլ այլեն զհին աւանդս և այլն :

Սոյնպէս և հայք որք 'ի կիր առնուն զՍիկիական հանգանակն, յորում ոչ գոյ անդ մասնիկ, և ոչ իսկ յիշատակութիւն ելողութեան Հոգւոյն, չառին յանձն մուծանել զայն 'ի յետին դարս, քանզի դժուարին լինէր համոզել զազն ողջոյն ունիլ ինչ փոփոխութի 'ի հնաւանդ հանգանակ իւրեանց :

Օայս գիտելով Մելքիսեօս Գ, ոչ ստիպեաց զհայս 'ի նամակն իւր հարկաւ մուծանել զայն մասնիկ, այլ միայն յորդորելով և զպատշաճողութիւն ցուցանելով, թէ 'ի ամսս ինչ երբեմն այնպէս ասացէք :

Եւ սակայն որովհետեւ զայնպիսի նոր բառ յաւելլով պատշաճութեան անկարգութիւն խռովութեանց ունէր ծագել 'ի մէջ ազգին, ոչ եղաւ այն 'ի գործ, ընդ որ չէ պարտ զարմանալ, զի նա ինքն Մելքիսեօս քահանայապետ զիջաւ 'ի կամս յունաց, որք 'ի միաբանել իւրեանց յայնասպէս ասացին թէ ոչ կարեմք մեք նոր բառ յաւելլուլ, այլ միայն ձեզ շնորհեմք պահել զոր ունիքդ : Իսկ հայք բանիւ չկարացեալ զայդ ասել, գործով ասացին զնոյն և ասեն, ոչ ըստ ոճոյ յունաց, այլ խոհական լռութեամբ :

Այլ յողագս այսր նամակի ունիմք խօսել փոքր մի ճոխագոյն 'ի գլուխ . . . և ցուցանել թէ այն նամակ ոչ է հրամանագիր :

Ասն երկրորդին ասելի է, փոխանակ զի մեզ անկ էր գանգատել զհակառակորդաց, թէ զի՞ արդ իշխեն խռովութիւն արկանել յողգս մեր, ստիպելով զնոսա մուծանել փոփոխութիւնն յամ գիրս պաշտամանց 'ի շարադրեալս 'ի նախնի հարցսն, ինքեանք աճապարեն չարախօսել, թէ հայք 'ի պաշտամունս իւրեանց ոչ յաւելլուն յամ տեղիս ներգործութեամբ զայս մասնիկ և յորդոյ :

Իրաւի անիրաւին յոյժ որպէս յայլս՝ նոյնպէս և յայսմ հակառակորդք մեր, զի զայսպիսի ճանապարհ անել կալեալ գրեթէ բռնադատեն զհայս բերիլ ատելութեամբ ՚ի զարտուղի ճանապարհ: Քանզի ցոր չափ չկայր ինչ ստիպումն ՚ի վճռայոց՝ փոխել զբանս պաշտամանց իւրեանց, պարզմտութիւն ընթանային նոքա՝ աներկբայ ենթադրելով, թէ յասելն զհոգւոյն ելող ՚ի հօրէ, ոչ բացասի ելումն նորա և յորդուոյ:

Իսկ խռովասէր անձինք սկսան իբրև թէ ուսուցանել շայոց նոր մոլորութիւն, թէ յորժամ ասի ելող ՚ի հօրէ, ուրացեալ լինի ելումն և յորդուոյ, վասն այսորիկ և ստիպելին և ստիպեն իսկ մինչև ցայսօր, որպէս զի յաւելցի միշտ բառս և յորդուոյ:

Արդ մի թէ կարէին հայք խղճի մտօք անսալ այսպիսի ինքնա գլուխ անխոհեմ անձանց, և ոչ յաւէտ գայթակղիլ և դժուարիլ և խորչիլ, և այս գայթակղութիւն առաւելապէս գրգռեցաւ ՚ի վախճան նախընթաց դարուօր Քանզի յամին 1675, դատարկաշրջիկ և ազգատեաց ոմն տէր Քարսեղ անուէն, որ և չէր տիրապէս տեղեակ հայերէն բարբառոյ, դերերեալ ՚ի կողմանս արեմտից, պղտորեաց զմիտս բազմաց, թէ հայք ոչ ընդունին զիջումն հոգւոյն սրբոյ ՚ի հօրէ և յորդուոյ, այսպէս չասեն, այնպէս տսեն և այլն: Եւ ոչ շատացեալ այսու բանիւ, ձեռն ՚ի դորժ արար փոփոխել զբազում բանս ՚ի կարգէ պաշտամանց շայոց, ընդ որս եմոյժ և զբառս և յորդուոյ: Եւ ահա այս համբաւէ՝ որ սերմանեցաւ յարբանեկաց Քարողի և նմանեաց նոցա, թէ հայք ոչ ընդունին զելումն հոգւոյն սրբոյ և յորդուոյ և այլն:

Վասն երրորդին ասելի է թէ ոչ ոք յերևելի վարդապետաց հայոց զրեաց ինչ ուղղակի ընդդէմ վարդապետութեան ելման հոգւոյն սրբոյ և յորդուոյ, այլ միայն քանի մի անձինք անճանօթք, և կամ այնպիսի ոմանք՝ ներդալ յոյժ ընդ դորժ միսիոնարաց կրիւք զրեցին:

Այլ յայտ է թէ բանք այսպիսեաց ոչ միայն չհամա-

բին ազգին, այլ ըստ ճշմարտութեան առեալ ոչ սսին հարա-
զատ գործ գրողաց նոցին, այլ պտուղ աշխատութեան անխոհեմ
մշակաց՝ որք ետուն առիթ գրգռութեան ստիպելով ըստ
վերայ գրելոցս :

Ապա ՚ի մէջ բերեալ գրանն Գրիգորի Տաթևացւոյ, վերջ տայ բանից
իւրոց ասելով :

“Եւ այս շնտ է մեզ, զի այդու տիրապէս հաստատի,
թէ և միտք Տաթևացւոյն համաձայն է այսմ՝ ողջամիտ դաւա-
նութեան հռովմէական Եկեղեցւոյ” :

Խնդիր Չորրորդ :

“Թէ զինչ կարծիս իցեն հայք վասն ննջեցելոց, և
յինչ միտս առեալ լինի ՚ի նոցանէ բառս քաւարան :

Նախ վկայութեամբ սուրբ գրոց, երկրորդ բանիւք սուրբ վարդա-
պետացն Հոյոց հաստատէ, թէ ՚ի ներելի մեղս ննջեցին հոգիք՝ յետ ելից յատեացս
ման ՚ի նեղութիւնս կարօտ նպաստից զինուորեալս եկեղեցւոյ, և ապա յարէ :

“Եւ արդ ահաւասիկ այսոքիւք բանիւք աղօթից, որ
կան ՚ի Շարահնոցի ՚ի Մաշտոցի և յայլ գերս, յայտ յանդիման
երբևի ամցուն, թէ եկեղեցին հայոց որպիսի ուղղափառ մտօք
ստորագրէ զվիճակ հոգւոց ննջեցելոց : Եւ ընդ նմին սրտի
մտօք մաղթէ վասն նոցա, նախ զթողութի մեղաց, կամ զմաք-
րութիւն յանցանաց : Երկրորդ գհանդիստ ՚ի նեղութեանց,
զփարատումն ՚ի ցաւոց, և զկատարեալ հաշտութի ընդ այ :

Օրինչ ապա չիցէ արդ արժան զարմանալ ընդ հակա-
ռակորդս մեր, որ առանց հայելոյ ՚ի գերս պաշտամանց հայոց, և
առանց քննելոյ զորպիսութիւն վարդապետութեան և գործոց
ազգին, զանհետեթ ամբաստանութի յաճախեն, մանաւանդ
նոքա՝ որք գիտակ են այսմ ամի, որպիսի են այժմու բաղում
միսիննարք և հեռեողք նոցա, և գիտակ գոչով համարձակա-
ձայն քարոզին, թէ հայք մուրեալ են ՚ի վի այսբ նիւթոյ :

Եւ եթէ հարնիցես ցնոսա, էր վասն արդեօք, միա-
բան զայս տան սլատասխանի վասն զի հայք քաւարանն ոչ ասեն,
և ընդ նմին 'ի վերայ բերեն, հայք ոչ ընդունին զքաւարան
ևայլն: Եւ ոմանք ևս իբր հաւատարմութիւն լատին բարբառ
վերածեալ կնքին թէ հայք ոչ ընդունին Բաղիաթօսիոս: *

Եթէ 'ի վերայ բառից և ձայնից իցեն վէճք դոցա,
զժր է ամենեկն, վասն զի բառն ոչ քաւարանն գոյաւորէ, և
ոչ ննջելոց նպաստ մատուցանէ, ուստի և չէր արժան զհետ
պնդել բառից:

Իսկ եթէ պնդել կամիցին, և վասն այնր մուրեալս
համարեցեն զհայս, իբր զի ոչ վարեն նոքա զբառս քաւարան
կամ Բաղիաթօսիոս, հարկ լինի ասել ըստ նոցա թէ մուրեալ
էին և նախնի սուրբ հարք, և վարդապետք եկեղեցւոյ 'ի վժ
այսր նիւթոյ առ հասարակ, վասն զի և նոքա ոչ ամեն 'ի գործ
զայդ ձայն, մանաւանդ սուրբ հարք յուրաց և այլոց ազգաց:

Այլ արդ նախ տեսցուք ոչ ըստ հնչման ձայնի, այլ
ըստ նշանակութեան իրի, թէ բառիւս Բաղիաթօսիոս, կամ
ըստ միսիոնարաց առման խօսելով, բառիւս քաւարան, զինչ
իմանան և ամենքեանք լատինք, յայտ է թէ իմանան: * Տեղի
ինչ ' ուր հոգիք են 'ի նեղութիւնս, կամ կրեն ինչ վիշաք
ցաւոց հոգւով:

Եւ թէ պէտ են բազումք՝ որք ասեն թէ հուր իցե
անդ, և ոմանք թէ խաւար, այսպիսի կամ այնպիսի, բայց այդ
է կարծիք վարդապետաց Թժարանից

Արդ հայք այսպիսի ունին վարդապետութիւն, և
սովին մասք աղօթս առնեն վասն ննջելոց, ողորմութիւնս
բաշխեն ևայլն:

Օ այս ևս յայտնի գիտեն, զի այն հոգիք ոչ են
դադարեալ յոչնչութեանն, կամ նստեալ 'ի մէջ ոչնչի, այլ
զի են 'ի տեղուջ ուրեք, թէ պէտ և տեղին ան գիտելի է մեզ:
Եւ 'ի տեղուջ անդ ուր և իցին յիմիք նեղութիւն և 'ի վիշաք
են, զի եթէ չլինէին 'ի նեղութե, զի ևս խնդրէին հայք վասն

նոցա հանգիստ, զի ևս մաղթէին փարատումն ցաւոց և ան, որպէս սեռաք 'ի նախակարգեալ պաշտամունս Վիեղեցւոյ Հայոց :

Արդ զայս տեղի՝ որ ոչ է մշտնջենաւոր բնակարան, այլ առ ժամանակեայ կայարան, քի տեղի կալոյ առ ժամանակինչ, միջև հասցեն 'ի հանգիստ արքայութեան և այլն :

'Իսկ լատինք զայն կայարան սեպհական անուանադըրութիւնք սուրբեցան Վաւրկաթօռիում կոչել, որ թարգմանի մաքրարան : 'Իսկ ոմանք զայս բառ բուրկաթօռիում, 'ի հայս թարգմանեալ են քաւարան, որ ոչ պատասխանէ լատին բառին :

Եւ զի որպէս յիշեցաք վերադոյնդ՝ զայս քաւարան բառ իբրև անյարմար և տարագէտ՝ չառնուն 'ի կիր վասն կայարանի ննջեցելոց, սորին վասն ոմանք յընդունայն զլաւարտութիւնս բերին, թէ հայք մուրեալ իցեն 'ի վերայ այսր նիւթոյ, զորոյ զստութիւնն յայտ յանգիման ցուցանին :

Այս, և այս միւս ոչ թեթեառ խորշելոյ հայոց 'ի կիրառութենէ բառիս քաւարան, հանդերձեալ վիճակի կամ տեղւոյ : Սի որովհետև և քաւութիւն տիրապէս առեալ՝ ունի իւր առարկայ զծանր մեղս, որպէս և ներումն զթեթե մեղս, զգուշալի եղև վարդապետաց հայոց, զի մի կիրառութեամբ այսպիսի ձայնի կարծիք իմն տացի պարզամիտ ժողովրդեան, թէ 'ի հանդերձելումն տիրապէս քաւութի լինի և մահու չափ մեղաց մինչև յայսպիսի վստահութիւն ակն եղեալ, անփոյթ լիցին խոստովանելոյ և ապաշխարելոյ 'ի կենդանութեան իւրեանց, և այնպէս ըստ անշուշտ առակին, յուսով մեղուցեալքն անյոյս կորնչին :

Եւ զայս մի ոք վայրապար զրոյց ինչ համարեացի, այլ երթեալ ընթերցցի զգորաւոր բանս սրբոյն Մերսեսի Վամբրոնացւոյ, որ յերևան ածէ զայսպիսի պատրանս պարզամտաց 'ի մեկնութեան պատարագի : Քանզի յաւուրս նորա գտանէին ոմանք, որոց եղեալ էր 'ի միտս իւրեանց, թէ պատարագն ոչ այնչափ վասն կենդանեաց մատուցանի, որչափ վասն մեռելոց :

Եւ այս այնչափ՝ զի ասէին, թէ իւրաքաչիւր ոք ո՛ր է իցէ, որչափ է իցէ ծանր մեղս դործեսցէ յաշխարհի, միայն թէ ինչս քաղուծն թողուցու սլատարագս մատուցանել յետ մահուն վասն հոգւոյ իւրոյ, իմ՝ մեղք նորա քաւին՝ ։

Յետ սոցին նման քաղուծ՝ ևս բանից յարէ ասելով՝

«Պիտեմ՝ զի յայս իմ՝ հայեցիալ և դիմախօսաց մերոց, հարկին վկայել ինքնին, թէ ՚ի զուրէ զբարտել զհայս ՚ի կիրառութիւն բառիս քաւարան, երբ ՚ի միոյ կողմանէ լիով ընդունին զիրն զոր այլք դիտեն նովին բառիւ ։

Այլ այսու իմիւ լուր զի նչ ասեն ոմանք յիմաստուն դիմախօսաց, ապաքէն և յոյնք երբեմն ծամանակի զնոյն ասէին, թէ մեք զիրն ընդունիմք, զայն բաւական համարէին ։ Բայց ոչ բաւական համարեցաւ զայդ մեծ քահանայապետն Սննովկենտիոս Պա. այլ զբառն ևս սահանջեաց ՚ի նոցանէ, որպէս յայտ է ՚ի Ժ. թղթոյն, զոր գրեաց առ Սթթոն ։

Առ այս ասելի է նախ. զի վախճան՝ քահանայապետին էր խաղաղել զվէճն, որ կայր ՚ի մէջ յունաց և լատինացւոց՝ միաբան բնակելոց ՚ի Ախլրոս կղզին, և վասն նոցա գրեաց զոր գրեացն, յորդոր առաջի դնելով զնոյն բառ ՚ի կիր առնուլ, զի մի այլ և այլութեամբ ձայնի ՚ի մի և ՚ի նոյն տեղուջ անգագար մաքառմունք ծագեացին ։

Երկրորդ՝ առաջարկութիւն քահանայապետին էր ՚ի վերայ բառիս Բուրկաթօռիում, և ոչ ՚ի վերայ բառիս քաւարան որ երկնիւք չափ օտար է ՚ի նշանակութենէ առաջնոյն, որպէս տեսեր ՚ի վերոյ ։ Եւ զի դիւրընտել էին յոյնք տեղւոյն լեզուի լատինացւոց, չէր նոցա այնչափ դժուարին, կամ, զնոյն բառ ՚ի կիր առնուլ, և կամ զնոյնանշան բառ վարել ։

Իսկ առ հայս ամենեկին օտարաձայն է լատին հընչումն այդպիսի նորա նշան բան յօրինել թէպէտ չէր անհնար, բայց վասն անսովորութեան իւրոյ դժուար ընկալ լինի մանաւանդ թէ պատճառ է զժողր ։

Թող զայն զի և այն յորդոր քահանայապետին ՚ի վր

բառի ինչ ոչ պաշարերեաց, վասն որոյ և 'ի ժողովն Յլորէն-
տիոյ, ուր որոշակի սահմանեցաւ այս խնդիր՝ ամենեին լռութի
եղև 'ի վերայ բառիս, ապա թէ ոչ՝ շլինէր խաղաղութի: Յոր-
մէ յայտ է, զի որք զխաղաղութիւն ողջունեն, պարտին ողջոյն
տալ բառից, և ողջադուրիլ զիմացուածս քանից, զոր լիագոյն
գտանեն առ հայս, առաւել քան զոր խնդրենն":

Զինի աւարտելոյ դայս վէճ, ցուցանէ ապա, թէ հայք ընդունին
զպսակիլն սրբոց 'ի յերկիս հոգւով, հուսկ ուրեմն առարկէ 'ի վերայ առանձնական
դատաստանի ասելով.

“Հուսկ յետոյ յաւելուն հակառակորդք մեր յամ-
բաստանութիւնս իւրեանց զայլ իմն շրջուն ձեռնարկութիս ևս:

Ասեն թէ որովհետև հայք ոչ ընդունին զառանձնա-
կան դատաստան, այդու իսկ ոչ ընդունին թէ հոգիք սրբոց
գնան այժմ 'ի յերկիսս:

Բայց և այդ հիմնովին ստի 'ի ձեռն նոյն նախագրեալ
քանից, զի որովհետև ապացուցաբար տեսաք թէ լը դաւանութե
հայոց՝ սուրբքն այժմ հոգուով պսակեալ են, և թէ ննջե-
ցեալքն՝ որք չև են իսպառ սրբեալ 'ի ձեռն վշտաց, զոր կրեն
'ի ձեռն նպաստից եկեղեցւոյ զոր ընդունին, հասանեն քաւու-
թեան, և դասաւորին ընդ սուրբս 'ի խորանս երկնից արքայու-
թեան: Ո՛վ կարէ ասել՝ թէ այս ամ լինի առանց մասնաւոր քն-
նութեան, որով քննին 'ի դատաւորէն իւրեանց Քնէ և" ևան:

Օ ինչ ապա հակառակորդք մեր փոխանակ ասել, թէ
հայք ոչ 'ի գործ ածեն զբառս զայս, առանձնական դատաստան,
որ և առ այլս 'ի յետին դարս մուծաւ, պարզապէս ստորագրեն
թէ ոչ ընդունին, որ է անիրաւ զըստարտութիւն, մանաւանդ
թէ խելաթիւր մակաբերութիւն տգէտ անձանց, որք միշտ նիւ-
թական բաւից զհետ կրթեն: Եթէ հակառակորդք մեր իմաս-
տութեամբ վարէին, և ուղիղ ահամբ հայէին ընդ հայս, չկա-
րէին իւրիք երկբայիլ ընդ այս, և դիւրաւ գտանէին զճշմարիտ
պատճառն ոչ գործածելոյ, հայոց զայդ բառ իբր զի դատաստան
անուն ցուցանէ զքննութիւն այնպիսի ատենի, ուր առաջիկայ

իցեն բազմութիւնք հանդիսապէս, և այս հանդերձեալ է լինել յաւուրն յետնում, ուր ժողովեցին շամ աղգք և աղինք ևան:

Ասն որոյ և սովորութի է շամ եկեղեցեաց զօրն զայն բացարձակ անուամբ կոչել օր դատաստանի:

Եւ զի յաւուրս մահուան ոչ լինի նոյնպիսի օրինակաւ, սմին իրի հայք հասարակօրէն ոչ կոչեն զնոյն որոշակի դատաստան, այլ այնպիսի բառս ասացուածս 'ի կիր առնուն, որով բացատրեն, թէ յիւնեւն հոգւոյ 'ի մարմնոյ, երթայ յանդիման լինի Քի, և քննի 'ի նմանէ ըստ գործս իւր":

(Ի բաց թողեալ է համառոտին գործոյս զվէճն մատաղի և այլոց իրաց մանուկ, և միայն զվերջաբանութիւն մատենին եղեալ աստանօր, կնքէ դրանն)

Եւ արդարեւ եթէ կամին առաջնորդք մեր, ուրպէս և մեք ամենեքին, ազգն համօրէն ասեմ, խնուլ զբերանս հակառակորդաց իսպառ, և իրաւամբ անարատ երևիլ յամի, պարտէ, զի զոր ինչ և ունէաք 'ի ժամակարգութե մերում մինչև 'ի ժամանակս Ներսիսի Ամբօրանցոյն, կամ Յովհաննու Արզնկացոյն, զնոյն անսխալօրէն պահեսցուք:

Մի ինչ նոր յաւելցուք, կամ նուազեսցուք ոչ տող մի բանից, և ոչ բառ մի:

Եթէ հարկ լիցի ինչ յաւելուլ, պարտէ զի կամ ժողովով լինիցի, և կամ բացայայտ հաւանութեք գլխաւոր առաջնորդաց ազգին, և այն յետ բազում զգուշաւոր քննութեան:

Ապա թէ ոչ՝ ոչ զայլոց դիմախօսաց բերանս կարեմք փակել, և ոչ 'ի մերումս ազգի եղելոյ երկպառակութեան դարման գտանել: Եւ այսպէս ազգն երթալով երթայ և խրամատի, յաչս այլոց խորշի լինի, և 'ի միջի իւրում վերք պառակտման և ևս ճարակի, որով և միշտ 'ի նուազման գտանի որպէս և յաւուրս յայտոսիկ:

Այլ եթէ այսպիսի իրաց զգուշութի դիցի, և յաւելուածոց եղելոց մաքրութիւն հոգացի, գուն գործելով գովելի նախանձայուղութեամբ հնութե աւանդից ըստ հին օրինակաց վարել զգրեալս նախնեաց մերոց եկեղեցական գորւածոց,

ազգն զովու թեամբ բարձրանայ, և միաբանական սիրով 'ի խաղաղութեան զուարաճնայ, և մասնաւոր անսչութեամբ ամեն զին նախախնամութիւն բարգաւաճեալ զօրանայ: Արում ուխտիւք տենչացեալ փափաքիմք, և 'ի նոյն վայելել ախորժիմք 'ի փառս Քի փրկչին մերոյ և Աստուծոյ:

Խնդիր Հինգերորդ

Յաղագս խաչեցարիւ երգելոյ զսուբ աստուածն:

Նախ վեցեակ յօդուածովք ցուցանէ, թէ երբ սկսաւ երգել զսուբ աստուածն, և հրպէս, և հաստատէ թէ ամենայն ազգք, և լատինք անգամ 'ի դէմս որդւոյ երգեն, զի ահա ասէ յաւագ ուրբաթու յերգելն զսուբ Աստուածն, փոխանակ բառիս խաչեցար, իրական խաչ կանգնեն: Ուստի և Հայոց իրաւունք են երգել որպէս երգենն, և չփոփոխել երբէք:

Ապա անցանի 'ի յօդուածն եօթներորդ:

“ՅՕԻ, Է”

“Թէ որչափ վտանգաւոր է այն բան ոմանց աշակիրտելոց նոր միսիոնարաց, որք ասեն թէ չէ սլարտ ասել զքրիստոսէ: Թծ խաչեցաւ, կամ Թծ մեռաւ: 'Ի սլատճառս չերգելոյ ոմանք զսուբ Թծն խաչեցարիւ: Հնարեցաւ յարևելս 'ի մէջ Աթոլիկ կոչեցեալ ժողովրդեան: Վարդապետութի իմն այսպիսի՝ որ Նեստորական աղանդոյ է համանման: Քանզի կարծելով այսպիսեաց, թէ մոլորական է ասել զսբ Թծն խաչեցարիւ, մոլորական համարեցան և չասելն զՔրիստոսէ, Թծ խաչեցաւ, Թծ մեռաւ և այլն: ”

Եւ յանցանել փոքր մի ժամանակի՝ այնչափ յամառեցան բազումք յայս կարծիս, և այժմ իսկ այնչափ յամառեալ՝ մինչ զի ոչ միայն չասեն, այլ և որք ասենն զՏեա պն-

դին մատնել զնոսա յատեան այլադգեաց, որպէս և արարին քաղուժք ընդդէմ Հայոց, ամբաստան լինելով զնոցանէ, թէ ոսքա թծ խաչեցաւ ասեմ, թծ մեռաւ ասեմ և այլն :

Ահա այս կարծիք սոցա վկայութեամբ թծաբանից նոյնանայ ընդ վարդապետութեան նեստորի, վասն զի այսպիսի օրինակաւ վարդապետէր ժանտն նեստոր, որովհետեւ թծու թիւն ասէր ոչ կարէ ծնանիլ 'ի մօրէ, ոչ կարէ աճիլ և սնանիլ, չարչարիլ խաչիլ և մեռանիլ, ոչ ևս լինի ասէր նեստոր, թծ ծնաւ 'ի կուսէ . . . թծ խաչեցաւ, թծ մեռաւ, այն միայն պարտէ ասէր, Քրիստոս ծնաւ 'ի կուսէ և այլն :

Եւ արդ դու տես զողբալին, զի գտանին ոմանք 'ի տգիտաց, որք եթէ լսիցեն զայսպիսի վարդապետութիւն նեստորի, ոչ համարին մալոբու թի, զի ինքեանք այսպէս ասեն, և 'ի միտս իւրեանց այսպէս իմանան, միայն զսք Արոյսն թծածին խոստովանին, ոչ զի այնպէս ճանաչեն, քի ծնող ար, այլ զի այնպէս ասել սովորեալ են 'ի մանկու թեմէ : Եւ սորա ապացոյց այն է, զի յորժամ ասիցես առ այսպիսիս, թէ նոյնչափ ճշմարիտ է ասել ' ասելն թծ ծնաւ 'ի կուսէ, թծ սնաւ կաթամբ, չարչարեցաւ և այլն :

Եւ ուստի եղև արդեօք սոցա յայդպիսի աւաղելի վիճակ անկանելի, ոչ այլուստ քայց եթէ զի այսպէս ուսուցին և ուսուցանեն քի թե քայք քի լատին միսիոնարք, քանզի սոքա են ո՞րք յայանի քարոզին 'ի տունս պարզամտաց, թէ ոչ լինի ասել զքրիստոսէ թծ չարչարեցաւ կամ խաչեցաւ և այլն :

Ահա այսպիսիք ոմանք գտանին 'ի լատին միսիոնարս, և այսպիսի աշակերտք նոցա, և զայս չկարօտիմք բաղմօք ցուցանել, զի քաջ գիտեն յոլովք զոր ինչ գործեցան յայսմ դարու զայսու նիւթով, մինչև ժողով իսկ ոմանք տգէտ միսիոնարաց հանդերձ եպիսկոպոսօք, և յանդիմանել զիրկիւղած հայ միսիոնարաս, թէ ընդէր ուսուցանէք դուք ժողովրդեան, թէ յուզիղ միտս ասի, թծ խաչեցաւ, թծ մեռաւ և այլն :

Պատճառն յանդիմանելոյ զինչ, պարտէ ասեն զդու-

շացունել զպարզամիտ ժողովուրդն , յայսպիսի նախադասու-
թեանց խաչեցաւ , մեռաւ :

Մետոք ևս այսպիսի սուտ զգուշութիւն ցոյցանե-
լով եբայ այսու դուռն կորստեան ոգւոց անմեղաց , որպէս
յայտնի տեսանի 'ի գրուածս նորա :

Այլ արդ ոչ էր արժան միսիոնարաց այսպէս վար-
դապետել , այլ պարտէր զբանն բացատրել , թէ յինչ միտս
ասի և մեկնել , որովհետեւ անձն Քրիստոսի մի է ' որ է նոյն
ինքն բանն թժ ' ունող զկատարեալ թժութիւն և զկատարեալ
մարդկութիւն , զոր ինչ և կրէր նա ինքն քո , թժ և մարդ
'ի տնօրէնութիւս և 'ի չարչարանս , մի և նոյն անձ ին ընծայի
զի հիմն հաւատոյ է , թէ նոյն ինքն բանն թժ էր որ խաչեցաւ և
մեռաւ , ոչ ըստ թժային բնութեան , այլ ըստ մարդկային

Եւ արդ որպէս ասի թժ խաչեալ և մեռեալ մարմ-
նով , կամ մարդկային բնութք , նովին մտօք ևս ասի առանց
բացատրութե , թժ խաչեալ և մեռեալ : Քանզի յասելն այս-
պէս , ինքնին իսկ իմացեալ լինի թէ մարմնացեալն թժ մեռաւ ,
այսինքն որդին որ է քրիստոս , զի ո՞ր խն լազարեալ կարէ ասել
թէ իսկապէս թէ նոյն ինքն թժութիւն մեռաւ :

Եթէ 'ի միտս այլոց անկեալ իցէ այսպիսի ցնորա-
բանութիւն , ընդ միտս Հայոց բնաւ չէ անցեալ : Արոյ վասն
իսկ չկարեն հայք չգայթակղիլ 'ի վերայ ոմանց միսիոնարաց
հանդերձ աշակերտօքն նոցին , թէ դոքա արդ իմաստուն գոլով
զի՞ արդ ոչ իմանան , թէ զինչ իցէ ասել , թժ խաչեցաւ , թժ
մեռաւ :

Աւրեմն ասեն կամամենեւին տղէտ են դոքա այսպիսի
կարե որ իրաց , որ հիմն են Քրիստոնէական դաւանութեան
Աթոռիկէ Եկեղեցոյ

Եթէ գիտէին պարտական էին և այլոց զուղիղն ծա-
նուցանել , և եթէ հաւատային , պարտական էին չգայթակղիլ և
չգայթակղեցուցանել :

Յետ բանեցս այսոցիկ Յուդոյի նմանեցուցանէ զնոսա , որք ոչ ասին՝ աստ-
ուած խաչեցաւ , զի որպէս նա ասելով մատնեցի զարիւն արդար և ոչ աստուծոյ

անկաւ ՚ի յուսահատութիւն և կորեաւ : այսպէս որք ոչ ասեն աստուած խաչեցար ,
անյոյս են ՚ի փրկութենէ :

Վասն այսորիկ ասէ , սնտի է երկնչիւ , և վասն խուսելոյ յաստուած-
աչարչար աղանդոյ՝ ոչ ասել աստուած խաչեցաւ , որով և անկանի զաւարելի ան-
կումն ՚ի վեհ նեստորի , ՚ի վախճանի ասէ :

“Մայա եթէ յոք այդպիսի սնտի պատրուակաւ երկն-
չիցի և զգուշացի չասել , թէ վասն սիրոյ իմոյ Թժ չարչա-
րեցաւ և ՚ի խաչին մեռաւ , յայտ է թէ այնպիսին ոչ կարէ ՚ի սր՝
տին իւրում ունիլ զճշմարիտ եռանդն և բորբոք առ Թժ փր-
կիչն իւր , այլ հայի առ նա իբրև անորոշ Վրկիչ ոք , մանա-
ւանդ իբրև առ մարդ ոք բաժանեալ յԹժութենէ , և բարոյ-
սպէս և եթ միացեալ ըստ չարին՝ նեստորի կարծեաց , վասն
զի այսչափ միայն գիտէ , զի այն խաչեալն է և ասի քրիստոս ,
ուստի և քրիստոս խաչեցաւ , քրիստոս մեռաւ ասէ : Եւ զի ևս
եղեալ է ՚ի մտի ըստ թելադրութեան տգիտաց , Թժ խաչեցաւ ,
Թժ մեռաւ , այսու իսկ հարկի՝ անորոշ և մթին իմն օրինակաւ
հայել առ խաչելեալն իբրև առ մարդ ոք , որով ոչ միայն
թեթև ինչ վարկանի զերախտիս փրկութեան մերոյ , այլ և զլորի
յաղանդ մարդագաւանից և նեստորականաց :

Եւ արդ որպէս փորձիւ տեսանեմք յարդի ժամանա-
կիս , յորմէ հետէ տեղի գտին ումանք ՚ի տգէտ քարոզչաց ,
սկսեալ ՚ի Ալէմէս Վալանոսէ և այսր , մտեալ ՚ի մէջ կաթոլիկ
Ժողովրդեան այսպիսի պատրանք մոլորութեան , ոչ ասեմ առ
ամենեսեան , այլ և ոչ առ սակաւս :

Եւ եթէ խելամուտ կամիցիս առնել զնոսա զի մի
՚ի պատճառս խորշելոյ ՚ի չար աղանդոյ Թժաչարչարից , պաշա-
րեցի ՚ի ներհական աղանդ մարդաչարչարից այսինքն նեստորա-
կանաց , ոչ կամին ունկնդիր լինել : Մեք այսպիսի զազանութի
ոչ գիտեմք ասեն :

Եւ բարեպաշաքն ՚ի նոսա յաւելուեն ասել մեք այսչափ
ինչ գիտեմք , զի ոչ է ասելի Թժ խաչեալ , այլ ինչ ոչ կարեմք
ասել , զոր ինչ հաւատայ եկեղեցի , հաւատամք և մեք զնայն :

Ո՛վ անհանարին դիմադրութեանս , և մի թէ եկեղեցին ո՛չ դաւանի թո՛՛ւ խաչեալ , և մի թէ եկեղեցին մարդ խաչեալ դաւանի , քա՛ւ լիցի , զի մարդ խաչեալ ասելն ենթադրէ զանձն մարդկային , որ է մոլորութիւն ներստորի ։ Իսկ թո՛ խաչեալ ասելն , ենթադրէ զանձն թո՛՛ւ խաչեցաւ չարչարելի մարմնով , և այս է հաւատք Վաթողիկէ Եկեղեցւոյ , որ ՚ի սոյն միտս իմանայ և զասելն Վրիստոս խաչեալ ։

Օ՛հանկիւ և զայս , զի յայսպիսի գլխաւոր նիւթ հաւատոյ ո՛չ արդարացուցանէ զնոսա ասել անորաշակի , թէ մեք զայն հաւատամք , զոր հաւատայ եկեղեցին , զայդ կարէին ասել ՚ի վերայ այլոց հաւատալեաց , զորոց խօսին թո՛՛ւ թո՛՛ւ , այլ ո՛չ ՚ի վերայ այսր հրաշափառ մարդեղութեան , որպէս և ո՛չ ՚ի վր խորհրդոյ Երրորդութեան ։ Օ՛ երկոսին զայսորիկ խորհուրդքս պարտի բացայայտ հաւատալ զո՛նէ ըստ իմացուածոյն , և ո՛չ թէ անորոշ ։

Սին իրի բացարձակապէս խօսելով հորկէ նոցա զիտեւ ըստ վարդապետութեան Վաթողիկէ հաւատոյ , զի զայն որ խաչեցաւ և մեռաւ , է ճշմարիտ թո՛՛ւ , և ո՛չ սոսկ մարդ , կամ նոյն է թո՛ խաչեալ Վրիստոս

Այսպէս հաւատան թո՛ ճշմարիտ հաւատացեալքն Վրիստոսի , ուստի և տարակուսիլն ՚ի վերայ այսր ՚ է քանդել զհիմն սք հաւատոյս մերոյ ” ։

Սին նման խօսի և յերես 309, 310 վերջ տուեալ բանից իւրոց ։

Խնդիր Ա եցերորդ
Յաղագս ասնի Օ. Ննդեան Քրիստոսի :

“ՅՕԴ. Ա.

“Ստաշաւիզ ազդարարութի, թէ զի՞ արդ՞ ՚ի զուր
են ամբաստանութիւնք ՚ի նիւթ Տիշիբլինայի, և թէ որպիսի
պատրուակաւ են յօդեալ :

() րէնք են այնոցիկ՝ որք բանակաւ լինին յօչինչ
պէտս ՚ի կործանումն լսողաց, զի յորժամ՝ ՚ի զօրաւոր կարծե-
ցեալ փաստս իւրեանց վատթարեալ գտանին, բունն հարկանեն
զևս պիտանագոյն պատճառաց, զորս թէպէտ և ինքեանք յու՛մ-
պէտս ճանաչեն, այլ բարձրագոչ աղաղակաւ ազգու ընծայել
նկրտին :

Սոյն օրինակ անցք անցանեն և ընդ դատախազս ազգիս
Հայոց, ընդ հակառակորդս մեր ասեմ՝ որոց տեսեալ թէ փշրին
գաւազան երկաթիք յերեսաց պնդակողմն հաստատութե՛ր ողջա-
միտ դաւանութե՛ր Հայոց, քի՛ ՚ի դերեւ ելանեն ծանր ծանր ամ-
բաստանութիւնք, և տիրապէս ուղղափառ հանդիսանայ եկե-
ղեցի հայաստանեայց ՚ի բան վարդապետութեան հաւատոյ, զոր
լատինքք ՏճԿ կոչեն, բունն հարկանեն ապա զեղեգնեայ գա-
ւազանէ՝ որ դիւր փշրելին է, այսինքն է՝ զտարադէպ ամբաս-
տանութեանց ՚ի բան ծիսի, և որք ՚ի նոյն վերաբերին

Այլ արդ թէպէտ ոմանք ՚ի չարախօսաց զամ՝ կար-
գաւորութիւնս եկեղեցւոյն հայոց պախարակել ախորժեն,
բայց բազումք զգուշանան, զի մի արդեօք և զայնպիսի իրս պա-
խարակեսցեն, զոր և ինքեանք հանգոյն հայոց կատարեն, որով
և գտանիցին յաւէտ թշնամանիչք եկեղեցւոյն իւրեանց քան
հայաստանեայց :

“Մի ինչ զարմասցին ընթերցողք եթէ փոքր մի երկարեալ տեսցեն զճառս մեր՝ ի վրձնայնս զուղնաքեայ խնդրոյ, այլ զարմասցին ընդ անսուրտելի նախանձայուղու թիւն հակառակորդաց մերոց ի վերայ այսոցիկ և այսպիսի իրաց, զի այնպիսի ոգւով խօսին յայս նիւթ, որպէս թէ չլիցէ ինչ նոցա փոյթ զհաւատոց՝ առ համեմատութեամբ ծիսից քան հաւատոց, որովհետեւ ի զգալիս յաւէտ կապին քան յիմանալիս: Սմին իրի և հակառակորդք մեր զամ ճիգն իւրեանց թափեն ընդդէմ հայոց ի բան ծիսից քան հաւատոց, ոչ այնչափ զրով, որչափ գործով: ”

Քանզի տեսանեմք զոր ամենայն փորձիւ, զի ոմանք ի միամիտ միսիոնարաց՝ ամ ոգւով ջանան, զի տացին արտաքին ծիսից խաիր արկանել ընդ ուղղափառս, և ընդ այլս՝ ոչ ուղղափառս զոր կոչեն, թէ և գիտասցեն ի բան հաւատոյ մի օրինակ լինել զերկօսին կողմանս կատարեալ ուղղափառ: ”

Այս է խոտորեակ ճանապարհ և անել, զի որովհետեւ ամբօխն փոփոխութի հաւատոյ համարի փոփոխութի ծիսից, ի տեսանել զայսպիսի գործ միսիոնարաց, ծանուցագայթակղին, մինչև ոչ որոշել զբան ծիսից ի բանէ հաւատոյ, մի օրինակ կարեն մերժել կամ խղճի սլահել: ”

Այլալի է արդարեւ այսպիսի ստղաբերութիւն քրտնաշխատ մշակաց, որք հային յաւէտ դարմանել, զխօստս և զտերևս, քան զցորեանս և զպտուղս: ”

Զկնի այսորիկ ցուցանէ թէ որպէս կատարէին առաջին Հայք զտօն Ծննդեանն, և զի՞ արդ յետոյ փոխեցին զայն յոյնք և այլք, և եր վասն հայք անփոփոխ սլահեցին զհին աւանդն, և ապա սակ: ”

ՅՕԻ՝, Գ՝

“Թէ ոչ իւրիք պարտաւորին հայք փոխել զտօն ծննդեան, զոր կատարեն ը հին սովորութե արևելեան եկեղեցւոյ: ”

Բաւական էր հնութիւն այսր սովորութեան ազատ կացուցանել զհայս յամ պարտաւորութենէ փոփոխութեան, ”

մանաւանդ թէ պարտաւոր է օրինօք առ 'ի չկարելոյ փոխել , զի սովորութի է տիրապէս օրէնք և թարգման օրինաց , որպէս աղաղակեն իրաւագէտք առ հասարակ նախ և առաջ յայտ է թէ չիք օրէնք բնական վասն այդպիսի բանի

Երկրորդ յայտ է թէ չիք և Յարուհի օրէնք եկեղեցական , վասն տօնի ծննդեան օրէնք ինչ յաճային դրական , զի ոչ 'ի սք գիրս և ոչ յաճային աւանդութիս գտանի երբէք , թէ յայն ինչ օր կատարեսցի տօն ծննդեան և մկրտութեան

Երրորդ յայտ է թէ , չիք և յատուկ օրէնք եկեղեցական , որոշակի սահմանեալ յեկեղեցւոյ կամ 'ի գլխոյն եկեղեցւոյ , առ 'ի պարտաւորել զամենայն հաւատացեալս , զի յայտ ինչ օր տօնեսցեն , և ոչ յայն , այլ միայն յորդորանք , որպէս յորդորեսցին զհայս երբեմն քահանայապետք մի և երկու , և տեսեալ թէ ծանր խռովութիւն ծագի 'ի մէջ ազգին ' լռեցին , որով և յայտ արարին թէ չիք ինչ օրէնք ճշտիւ պարտաւորիչ " : Բայց ոչ լռեն բարեհախանձ միսիօնարք , և որք 'ի նոցին սակի են , ոմանք բանիւ բարբառին ' որք ոչն իցեն յաջող գրութեան , և կէսք գրով խօսին , և առ հասարակ զայս ձայն հնչեն հանապաղ 'ի լսելիս հայոց , եթէ ոչ կատարէք զտօն ծննդեան 'ի դեկտ , 23 , այլ 'ի յունիլ " 6 , հերիտիկոս էք , հերձուածողէք , 'ի խղճէ պարտաւորիք առ այս , և եթէ այլ ազգ առնէք ' մահու չափ մեղանչէք :

Այս օրէնք յառաքելոց անտի իջեալ է յընդհանուր եկեղեցին , 'ի սկզբանէ հետէ այսպէս առնէին քրիստոնեայք և այլն :

Յաւելուն ոմանք թէ դուք հայք և ս այսպէս առէիք յառաջն , յետոյ փոխեցիք , և ահա այսպիսի բանիւք ստու թեան և խարդախութեան զազգն ողջոյն պղտորեն , երկպառակութիւն 'ի մէջ արկանին , և խռովութեամբ լնուն , և զամանս 'ի ծանր ծանր վնասս մատենն :

Ան հաւաստի արդեօք թուին այս բանք առ իմաստունս | ատինացւոց , որ բնակեալ են Ալլարուար , բայց քաջ

դիտէ ամ արեւելք, թէ զի՞նչ ինչ գործեցին ան ընտրող միսիոնարք 'ի մերձակայ ժամանակիս յաւէտ 'ի Աստանդնուպօլիս :

Չտային արձակումն խոստովան որդւոց իւրեանց՝ կաթողիկ անուանելոց, թէ ընդէր բացիք դուք զկրպակս առ և տրոյ 'ի 25 աւուր դեկտ'ն, նոյնպէս և 'ի մարտի 25 որ հայի 'ի տօն Աւետման չափեալ ըստ տօնի ծննդեան :

Եւ վասն այսր բանի բաց յայլոց արկածից՝ որք անցին ընդ բազումս, երկու անձինք ևս 'ի կալանս մատնեցան, զի անսալով միսիոնարաց, ոչ բացին զկրպակս իւրեանց յայնպիսի աւուր, որ ոչն էր ըստ հայոց օր տօնի, և այսպէս զուր տարապարտուց այնչափ տառապանս կրեցին ինքեանք և ընտանիք իւրեանց :

Այս անցք 'ի մասնաւորի լսելի եղև յարեմուտս ընդ որ յապուշ կրթեցան, որք իմաստուն անձանք խոհականք, և եպիսկոպոսունք երեւելիք, և սքանչացան ի ճանապարհ իմաստութեան, որով ընթանան միսիոնարք տգէտք :

Եւ արդ՝ դատ արասցեն իմաստուն անձանք և հողելից առաջնորդք, թէ որով իրաւամբ լիկն զհայս հակառակորդք, վասն բանի տօնից: Տեսէք զպատճառանս նոցա հիմնեալ 'ի ստութիւն և յատելութիւն :

Առաք զփաստս նոցա անզօր և անգործունեայ : Եւ սորին հակառակն հասու եղաք, զի չունին հայք յայսմ արատ ինչ մոլորութիւն, և ոչ յանցուածս ընդդէմ օրինաց, ոչ թիւրութիւն կամաց, ոչ զերզումն խորհրդոց, այլ միայն հաստատուն զգուշութիւն անխախտ պահելոյ զձէսս իւրեանց, ոչ ծէս ինքնա հնար կամ օտարագիւտ, այլ 'ի սղկբանէ Ակերդեցւոյ և Մաքբելոց եկեալ՝ և այլն :

Արդ մի թէ արժանիցէ զայսպիսի բարեկարգութիւն իբրև անարգ ինչ կամ մոլար ի վայր հարկանել, և իբրև այնպիսի 'ի բաց թողուլ ստիպել : Ա՛չ ապաքէն սք եկեղեցի սրտի մտօք կամի, զի հին բարեկարգութիւն ծիսից ամ յարգութիւն պահեսցի : Ա՛չ ապաքէն առաւել քան վրէժ խնդիր է այսմ

դպրուշաւորութեանն գահն առաքելական :

Ապաքէն բաղմօք հաստատէ զայս յաւերժական յիշատակաց արժանի մեծ քահանայապետն Քրիստիկոսոս Ե.Պ. ՚ի նամակն գրեալ յամի ՏՆ 1755 ՚ի դեկ” 29, որոյ սկիզբն է : Առաջի արարան : Աւր ընդ արձակագոյնս ցուցանէ թէ փոյթ առաքելական աթոռոյն այս է և եթ զի * Միայն մուրուսթիքն հակառակ ուղղափառ հաւատոյ խլիսցին , և ոչ զի վնաս ինչ լիցի յարգական ճիտի արեւելեայ :

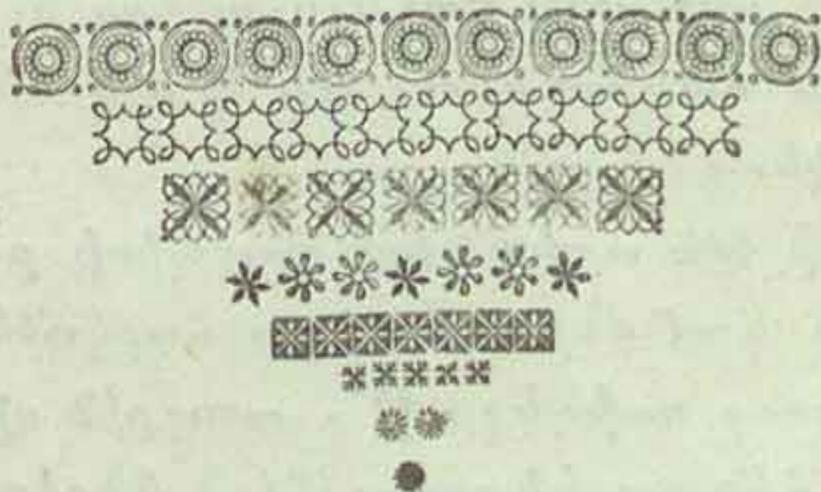
Եւ եթէ * Մի զձէսս իւրեանց ՚ի բաց թողցեն , այլ միայն ՚ի հերիտիկոսութեանց հեռացին :

Եւ եթէ * Օ ի ամենեքեան ուղղափառ իցեն , և ոչ զի ամենեքեան ՚ի Վատին դարձցին :

Բազում և այլ ինչ այսպիսի գրէ անդ սք հայրապետն : Երանի թէ միտինարք ընթերունուին զայսոսիկ , զի թերեւս փոքր մի մեղմանային , և ՚ի բաց թողեալ զընդունայն վէճ ծիսից՝ խոհեմս ընթանային” :

Եւ ապա բաղմօք պնդէ , թէ եկեղեցին ոչ զխուսութիւն այլ զհանդարտութիւն ժողովրդոց կամի , տեսանէ զի ուրիք խուսութիւն ունի ծագել վասն նոր ինչ մուծանելոյ , ոչ ըստիպէ և ոչ թախանձէ , հուսկ ապա վերջ ասց բանից իւրոց :

“Երանի թէ ամ միտինարք ըստ տեստեսութեանց սք զգահին ընթանային , և ոչ ըստ բերման ոգւոյ իւրեանց , որովհազարէր ամ վէճ հակառակութեան ՚ի վերայ այսպիսի նիւթոյ” , յերես 377 :

Խնդիր Կօթն երորդ

Յաղագս որքոյ բաժակին ընդ բանի անա
պակ կամ ջրախառն մատուցանելոյ :

Այս վէճ զգուշալի՝ 'ի նիւթ այսպիսի ահաւոր
խորհրդոյ՝ յետս կասեցուցանէ զմեզ 'ի խօսելոյ , և ոչ իսկ բան
մի առաջի առնելոյ : Բայց բազմութիւնք դատախազից մի րոց , և
հաճութիւն թախանձանաց նոցա հարկաւ ստիպեն երկարել
մեզ զձառս առաւել քան զառաւել յայս խնդիր քան յայլս ,
զի այնպիսի ոգւով խօսեն 'ի վրայս բանի , որպէս թէ չկայցէ
ինչ ծանր և անբերելի քան զայս , այնչափ , մինչև եթէ անհա-
ւաստի թուիցի լսողաց , ոչ այնպէս փոյթ տանին խնդրոց հաւա-
տալեաց՝ թէ որպէս ունին հայք , որչափ այսմ՝ թէ զի արդ
ան ջուր առնին զբաժակն անստրակ գինւով : Ոչ ինչ համարին
առ սովաւ զայլ ամ վէճս յարուցեալս 'ի վերայ Հայոց , որ-
պէս և աչօք տեսանեմք 'ի գրութիւնս բազմաց , և ականջօք
լսեմք հանապազ , զի ասեն՝ ամ ինչ Հայոց ներելի է , զի դոյզն
խնդիրքեն և չնչին տարբերութիւնք ձայնից կամ ծիսից , իսկ
այս անստրակ նուէր ան ներելի է հարկէ փոխել զայս սովորութի
հարկէ խառնել զջուր : Եւ շատք ևս այնք են՝ որք սոսկ ընդ ,
լսելն , թէ հայք ոչ խառնեն զջուր , անդէն և անդ 'ի վրայս ածեն ,
ուրեմն նոքա հերիտիկոսեն , ուրեմն նք հերձուածողեն , միով
բանիւ ասացից , այնպէս ծանրացուցանեն և այնչափ բարձրացու-
ցանեն զայս խնդիր՝ մինչև անհնարէ զերծանիլ 'ի թախանձա-
նացնց : Բայց թէ ասիցեն (թէ պէտ և սուտ) թէ քաւ լիցի , մեք
ոչ անստրակ առնեմք , այլ ջրախառն , յայնժամ լսեն զգովու-
թիւն ուղղափառութեան աներկրայ : Ասոցի ասոցէն բերանով ,
զի և հայոց անհնար է առնել զայս գործով , անհար է իմն

բարոյապէս , բայց համարեալ թէ բացարձակապէս , զի՞նչ ապա
 'ի տեսանելի մեր 'ի միոյ կողմանէ զայնչափ ստիպումն և զթա-
 խանձանս այլոց , և 'ի միւս կողմանէ զանհնարաւորութի իրացդ ,
 զի (զի՞նչ արասցուք) իրօք անհնար է փոխել հայոց զայս սովո-
 րութի հնացեալ և արմատացեալ դարուց 'ի դարս , զի՞նչ մնայ միզ
 առնել , ոչ այլ ինչ , բայց եթէ առաջի տարածանել անձաբանից և
 իրաւագիտաց եկեղեցւոյ , զայս կնճիւն անլուծանելի , որպէս
 զի անձամբ անձին տեսեալ մի պարտաւորեցին զտառապեալ
 ազգ մեր առ անկարելին , առ որ ոչ լինի պարտաւորել , և ոչ
 իսկ օրինօք” , յերես 749 :

Չկնի այլ ևս սոցին նման բանից ցուցանէ թէ այս նիւթ ոչ վերա-
 բերի առ հաւատս , և ոչ է օրինք աստուածազիր , և ոչ հարկաւոր առ բան խոր-
 հրդայ , այլ միայն լոկ ծէս , և արտաքին արարողութիւն եկեղեցւոյ , և ապա յարէ :

“ Օ ի՞նչ ապա , առ ի՞նչ այդչափ վէճ և խնդիր 'ի վժ
 այսր զոր ոչ տանի իրն , առ ի՞նչ այդչափ սաստկութի բանից ,
 հիմնարկեալ յոմանց 'ի հոռոմոց , և տարածեալ առ յետինս
 'ի լատինացոց , մինչև վասն այսր կոչել զհայս հերետիկոս և
 հերձուածող , գոնէ ոչ ազատ 'ի մահու չափ մեղաց ցուցանել ,
 մանաւանդ թէ և ոչ 'ի նզովից և 'ի բանադրանաց :

Այլ զի մի ծանր թուեսցի բանս , տեսցուք զծանր
 ծանր ամբաստանութիւնս հակառակորդաց , որք թշնամանօք
 պախարակեն զսովորութիւնս հայոց , և զզօրաւոր փաստս անձա-
 բանից՝ որք սիրայորդոր փութով ստիպեն զհայս փոխել զսո-
 վորութիւն իւրեանց , և 'ի միտ առցուք թէ զի՞նչ հետեւի
 հուսկ զկնի :

Ամբաստանութիւնս յերիս գլուխս վերածին ,

Նախ թէ հայք անձամբ անձին են հնարեալ զայս
 սովորութիւնս և այլն :

Երկրորդ թէ զայն ևս 'ի նշան մոլորութե են հնա-
 րեալ 'ի ժողովն Մանազկերտի կամ Ղառնայ :

Երրորդ թէ մերժեն հայք զներհական սովորութիւնս
 այլոց , անդելով թէ խառնել զձուր 'ի գեղի պատարագին :

“Եւ այս այնչափ զի ըստ այսց գլխոց Հայք և Սուտերականք հանդերձ Վալուխնականօք 'ի մի շարից են վերածելի :

Ապա քէն անհաւատալի երևէր մեզ, թէ գտանիցի այդպիսի դառն զրպարտիչ ոք, բայց 'ի խնդիր եղեալ գտաք բազումս, յորոց քանի մի յառաջ մատուցուք, սկսեալ 'ի թերթեագուհից, և անցեալ 'ի ծանրագոյնս և 'ի ծանրագուհեղս” :

Չորոց անուանս ապա 'ի մէջ բերէ հանդերձ բանիւք իւրեանց այն են, Արքէն զաղղիացի, Յովհնան սիթերնացի քափուհին, Շիկնուի Նիկողոսոս, 'ի կարգէ քարոզչաց, Անթովին, Եւվենին, Գոնէթ Թովմահական, կարտինալ Պօնագալանոս արեւերա 'ի կարգէ մինորից և այլն, և յարէ զինի ասելով :

“Ահա այս հանդէս ամբաստանութեան է չարախօսաց մերոց, և այս ատեան դատաստանի նոցա, յորմէ հարկաւ հետեւեցուցանել զխտեն, թէ ուրեմն պարտէ հայոց 'ի բաց թողուլ զայսպիսի մոլար դործս :

Այլ սակայն բողոք ունի ազգն հայոց միաբերան, և ոչ ընդունի զառաջարկութիւնն այդ ամբաստանողաց, այլ դնէ իրաւամբ առաջարկութիւնն այսպէս, Սուտ է հիմնովին ամբողջութիւնն հակառակորդաց, ապա 'ի զուր ջանան պախարակել կամ արդարացուցանել զայս բարի սովորութիւնն մեր” :

Եւ ապա բերեալ զերկուս պատճառս լատին հեղինակաց, որք ընդ վայր հարկանեն զայս արարողութիւնն Հայոց, յաւելու և զերբորդն ասելով :

“Երբորդ երն՝ զոր տեսանեն ընթերցողք 'ի բանս ամբաստանողաց մերոց, այս է, զի լատին հեղինակք յայն սակս ամոգւով եպերեն զանջուր պատարագեղն հայոց, զի Սուտերականք և Վալուխնականք 'ի կողմն Հայոց զինքեանս ցուցանեն ըստ այսմ գլխոյ :

Եւ զի ամծաբանք կամին ջաղխել յամի զգլուխ այդոցիկ աղանդաւորաց, 'ի պատճառս հայոց, անմեղ ազգ հայոց անկանի ընդ գաւաղանաւ սաստուկութեան ամծաբանից : Եւ այս այնչափ, զի թէ ոչ ամոգւով նախանձախնդիր լիցին ամծաբանք ընդդէմ այնց աղանդաւորաց նաև իմ այսմ գլխոյ, ծանր մեղս անձանց համարին և յիրաւի

Եւ սակայն պարտ էր զգուշանալ անձաբանիցդ այդոցիկ և ամ փութով մտադրել, զի մի 'ի պատճառս այդպիսի հառույ, դարձեալ ընդդէմ արդարութեան գործեցերն, դարձեալ ընդդէմ խոհեմութեանն ընթացցին 'ի վնաս անձանց : Ո՛չ կարեն ևս ասել անձաբանք, թէ չիք յամ հետք ինչ անխոհեմ ընթացից 'ի վնաս անձանց իւրեանց, զի յորժամ առանց հայերոյ յաջ և յահեակ ընդդէմ հայոց շարժեն զգաւազանս իւրեանց 'ի պատճառս Սուրբ Բարսեղի և Արարիկի անասց, յայտ է թէ այդ աղանդաւորք առաւել զօրանան, ընկճին ' զի եթէ անձաբանք սոսկապէս զաղանդաւորսն կշտամբէին, ո՛չ կարէին ք.ք գլուխ ամբառնալ : Ասան զի որովհետեւ ինքեանք 'ի մասնէ լատին եկեղեցւոյ են օցտեալ, դիւրաւ յաղթահարէին, երբ յերեսս հարկանի նոցա, թէ զի է, զի զսովորութի հաւովմայեցւոց, զոր և նախնիք ձեր պահէին մի գոլով ընդ մեզ, զոր այնչափ հարք արեմտեայք 'ի սկզբանէ և այսր հաստատեն, 'ի յետին ժամանակս յանդիմիք պախարակել", և այլն :

Եւ այսպէս անպատասխանի մնան հակառակորդք, թող և զայլ փաստս, զոր ունէին անձաբանք ձեռնարկել իրաւամբ ընդդէմ ք.ք : Բայց յորժամ 'ի խօսելն ընդդէմ աղանդաւորաց 'ի ձեռս անուռն անձաբանք և զհայս, յայնժամ ոգի առնուն աղանդաւորք, և պնդին 'ի բանս իերեանց ասելով, որպէս յանիրաւի մեք էք դուք զսովորութի հայոց, նոյնպէս իրաւունս տայք մեզ, զի որովհետեւ տեսանելով ձեր զազգն հայոց, 'ի սկզբանէ և այսր պահել անխախտ զսովորութիւն անջուր պատարագելոյ, այսու ամիւ պախարակէք զնոսա, նոյնպէս և մեք թէպէտ և տեսանեմք զձեզ 'ի սկզբանէ և այսր ջրախառն պատարագել, իշխեմք պախարակել զձեզ :

Եւ եթէ դուք սուրանայք զհնութիւն սովորութեան հայոց զոր նաքա հաստատեն վկայութեամբ նախնեաց իւրեանց, մեք ևս իշխեմք սուրանալ զհնութիւն սովորութեան ձերոյ, զոր հաստատէք վկայութեամբ նախնեաց ձերոց :

Գիտեն ասլաքէն անձաբանք, զի աղանդաւորք այս-

այլն ձեռնարկեն, և ծանր ծանր նախատինս ևս ՚ի վերայ արձա-
կենն հստակացնոց, ապա ոչ լուսիցէ արդեօք չխառնել ՚ի վէճ
իւրեանց զսովորու թի հայոց, զի կայ մեր և կռուոյ նոցա: Եւ
եթէ խղճի մտօք քննեցին զայս անձաբանք, պարտաւորին
՚ի բաց ամփոփել զձեռս իւրեանց ՚ի բանէ հայոց, և մեզ թշնա-
մին կամելով հարկանել, զբարեկամն վիրաւորել:

Ս ան զի անաչառ կամելով ասել, զոր ինչ և խօսին
անձաբանք յայս նիւթ անապակ կամ ջրախառն մատուցանելոյ
զբաժակ պատարագի, եթէ իբրև փաստ, և եթէ իբրև պատշա-
ճողութիւն, եթէ տարակուսանօք, և եթէ առանց տարակու-
սելոյ, և եթէ միաձայնութեամբ անձաբանի ընդ անձաբանի, և
եթէ տարաձայնութեամբ կարծեաց, ոմն վայելչապէս յարմարի
՚ի հիւսուած ճառիս, վասն ջատագովու թեան սովորութեան
հայոց, և ազդու և զօրաւորագոյն գործէ զձեռնարկութիւն
մեր, և այնչափ առաւել՝ որչափ ուժգինս խօսին, և երկար
գրին, և ամ ողւով պնդեն զբանս իւրեանց, զի ըստ նմին հա-
մեմատութեան և մերս բանք ոյժ առեաւն, որովհետև միշտ
՚ի կողմն հայոց նպաստեն ուղղակի կամ անուղղակի:

Խնդիր Ա.:

“Յորում քննի առաջին պատճառ առեալ ՚ի ծագ-
մանէ սովորութեան հայոց, այսինքն թէ արդեօք հայք ՚ի սկզ-
բանէ դարձի իւրեանց ունէին զանապակ բաժակ, թէ յետոյ
ուրեմն հնարեցին”:

ՅՕԻ, Ա.

“Թէ լուծումն այսր խնդրոյ կախի զվկայութենէ
նախնեաց մերոց և բովանդակ սղգիս հայոց, և ոչ զվկայու-
թենէ յետոյ ոմանց յօտար ազգէ”:

Յետ փոքր մի բանից ասէ,

“Այնչափ յայտնի է բանս մինչև չկարօտէր իսկ քն-
նութեան, զի թէ և օտարք առանց թշնամութեան խօսէին,

զոր ոչ տեսանեմք, թէ և ճշմարտութեամբ վկայէին, զոր ոչն
գտանեմք, այսու ամիւ պարտ էր հայիլ 'ի վկայութիւն ազգիս
հայոց, և նախնեաց հայոց, որոց եթէ համաձայն գտցին բանք
օտարաց՝ բարի է, ապա թէ ան համաձայն՝ չէ մարթ 'ի մի կողմն
դներլ զհայոցն, և հաւանել օտարացն իբրև անստելի ճշմար-
տութեան, զի այդ է ընդդէմ ճանաչման ամ 'իմաստնոց":

Աստիօր ցուցեալ թէ չէ մարթ զսովորութեան ազգի միայ զհնութիւն
յայլոց տեղեկանալ, բայց եթէ 'ի նախնեաց այնք ազգի, ապա յարէ:

“Ապա հարկ է խոստովանել թէ որք խնդրին զճագումն
սովորութեան հայոց վասն անապակ բաժակի, պարտին դիմել
'ի վկայութիւն ազգիս հայոց քան օտարաց:

Պնդեմք և ևս զայս դրութիւն՝ որով նախապաշարի
ամ փախուստ հակառակորդաց: Աչ կարէ ոք յիմաստուն աճա-
բանից պահանջել 'ի մէջ թէ, վկայ 'ի մէջ աճէք առ 'ի ցոյց
հնութեան անապակ բաժակի՝ զ| առին հեղինակ, կամ զՅոյն,
կամ զԱսորի, կամ զխուժ, կամ զդուժ,” և այլն:

Ասն զի այս ազգ, ոչ են 'ի մասնէ ժողովրդեան, զոր
դարձոյց սուրբ Գրիգոր | ուսաւորիչ հայաստանեայց 'ի հա-
ւատս Քրիստոսի, որպէս զի մարթացին գիտել, թէ զի անդ
աւանդեալ իցէ | ուսաւորիչն՝ զգործածութի սուրբ բաժակի,
զի թէ և իմաստունք ոմանք՝ օտար ազգի աւանդութիւն արտա-
քոյ ելանէ քան զսահման իմաստութեան նոցա, ապա հարկէ
'ի նմին իսկ ազգէ տեղեկանալ զաւանդութի ազգին, այսինքն
զճագումն սովորութեան անապակ բաժակի”:

ՅՕԴ.՝ Բ.

Ուր վկայութիւն Յովհաննու իմաստասէր հայրապետի 'ի մէջ բերէ,
որպէս և եղեալ կայ 'ի պատմութեան հայոց, հաս” Բ. և ապա ստէ:

“Այս վկայութիւն լուծանէ՝ զամ խնդիրս, և ոչ
թողու տեղի ումեք այլ ազգ ինչ մտաբերել, ապա ցուցանէ
թէ քանի հին է այս սովորութի հայոց, և ամ իբօք հաստատէ,
թէ ճագումն այսր սովորութեան ոչ է հնարեալ 'ի մէջ հայոց

յո՛ւ և իցէ ժամանակի , այլ անդատին 'ի սկզբանէ զարձի իւր-
եանց ընկալեալ 'ի սուրբ Առաւորչէ :

Յետ այսորիկ պատմէ զժողովսն Մանգղիերտի և Գուճայ , յորս յիշա-
տակեալ լինի անջուր պատարագելն հայոց , և ունայնացուցանէ զբանս նոցա որք
ասեն թէ 'ի ժամանակս այսոցիկ ժողովոց բարձին հայք զչըջախառնութեան սովորու-
թիւն : Մանուանդ զբանս Ֆրա մխիթարչի ունիթուայ , սր զրեալ է թէ , տե-
սեալ եմ զզիրք մի մեծ զրեալ յունարէն , և ընթերցեալ 'ի նմա , թէ Ներսէս կա-
թողիկոս (այն է աշուրիւն) ժողով արարեալ ՉՉ եպիսկոպոսոք , եմոյժ զօտար վար-
դապետութիւնս յեկեղեցին հայաստանեայց , յորոց մին է և անջուր պատարագելն ,
Եւ ապա ասէ թէ յամ անհիմն բանէ պատրեցան ամենայն հակառակորդք հայոց :

«Այս (Բան Մխիթարչի Ս. Պատարագելն) աղճատալից արձանա-
գիր լիցի յիշատակ անջնջելի առ 'ի նշան ստուգեան ամ չարա-
խօսաց , որք 'ի սկզբանէ և այսր եղեն 'ի թշնամիաց ընդդէմ
ազգիս հայոց , եթէ վասն բանի սուրբ բաժակին , և եթէ այլոց
խորհրդոց և բարեկարգութեանց » և այլն և այլն :

Քանզի 'ի սմա բովանդակին ամ սերմանք հեշտա-
լուր համբաւոյ , որք տարածեալ են 'ի գիրս հակառակորդաց
մերոց , առ հասարակ եթէ յոյն հեղինակաց , եթէ հայ հոռոմոց ,
եթէ յեանոց լատինացոց , և եթէ ունիթուայ Քրանկացելոց ,
որոց 'ի մասանալից լրութիւն համառօտի 'ի գրքոյկն ամ-
բաստանութեանց :

'Ի սմին ալերէ են զանգեալ աղճատանք սուտ Վի-
կոնի , սուտ Սահակայ , սուտ Պամասկացոյ , Վիկէ քարոզչի , և
Պիմէսի , և այլոց հոռոմոց , որք խօսին զհայոց ազգի ազգի
զբարատութեամբ , թէ զայս ինչ , կամ զայն ինչ սահմանեցին :

'Ի նոյն նիւթոյ բաղկացեալ ամ ընթացք չարախօ-
սութե Վարանցոյն , և այլոց ունի թուաց , և սն անուն պատ-
մչին Ալէմէսի , նոյնպէս և ոմանց Վաթուղիկ կամ ՍՌՆ կոչեցելոց
յերկրէն Վիլիկեցոց , և Վրաց և Ղուանից ոմանց , և անաւար-
չեցոյն , որք առ հասարակ ասեն , թէ 'ի ժողովն Գուճայ փո-
խեցին հայք ուղիղ աւանդս 'ի մօլար աղանդս : Օտոյն իմն և
վս այնց ' զսր խօսին զժողովոյն Մանգղիերտի յանուն Օճնեցոյչ

Յետոյ ընդդէմ գինի Պօնա կարտիկալին, որ ստացեալ է թէ գինի անջուր սկսեալ է նուիրել ՚ի Հայոց ՚ի նշան բաժանման Աթոզիկէ եկեղեցոյ, և ՚ի ցոյց Աւսիքական Տերեօնիկոսութեան, Չայս հաստատեն ստէ պատմարանք այնր ազգի և այլ լինել Տին աւանդութիւնն այնր եկեղեցոյ հաստատեցին քանի մի Եպիսկոպոսունք Հայոց, և Քահանայք հարցաբանեալք յինէն, և այլք ևս ՚ի մերայնոց հմուտ ծիսից նոցա են լեզուի ընդդէմ, որոյ ստէ:

«Ահա սակաւատող բան Պօնայի, բանայ մեզ դաշտ ընդարձակ, որում եթէ պատասխանի տալ կամցիմք, մատենք ոչ բաւեն:

Առ այժմ համառօտիւ ասելի է ոյք իցեն այն պատմիչք Հայոց, յորոց ՚ի վկայութի հաստատեալ իցէ Պօնա զբանաիւր: Եւ ոյք այն եպիսկոպոսունք և քահանայք Հայոց՝ հարցաբանեալք ՚ի սմանէ, և ՚ի նոյն վկայութիւն միարանեալք, Եւ ոյք այն ՚ի մերայնոց անուանեալք, ք լատին միսիոնարք՝ անդեակ ծիսի և լեզուի Հայոց:

Ապաքէն Պօնա ոչ գիտէր Հայերեն, սուտի և չէր ընթերցեալ զբանա պատմագրաց Հայոց, որով մարթասցի իմանալ թէ, զի՞նչ ասեն կամ չասեն, որպէս յայտ է, թէ պատմիչք Հայոց, ասելով իմանայ զայն, զորս ՚ի մէջ բերէ Ալէմէս Պալանոս, և յայտ է թէ Ալէմէս ոչ ունի զայլ ոք պատմիչ, բաց եթէ զմիով Հայ անանուն, և զմի այլ հոռոմ, նոյնպէս անանուն: Հայն Սահկեցի ունիթօս՝ անհնարին թշնամի ազգին իւրոյ քան զյոյն, և հոռոմն այնպիսի որպէս գիտէ Պօնա զբարս յոյն չարախօսի ևայլն: Իսկ եպիսկոպոսունք քանի մի յիշատակեալք առանց անուան ՚ի Պօնայէ են այնք, որք թշնամացեալք են ընդ Հայոց, և գնացեալ ՚ի հոռոմ, և անդ առ հաճոյ ընծայել զանձինս՝ մատուցեալ են ՚ի չարախօսութիւն, որպէս էին երբեմն Վերսէս պապալիկնց, և Միսէօն պէկ, զորոց բանքն լինիլ ՚ի գրքոյին մոլորութեանց, որպիսի էին և որք առ ժամանակօք Պօնայի, և որ յոռաջ և գինի ՚ի խոռովարար եպիսկոպոսաց, և յուրացող փախստեից:

Արդ այսպիսեաց բանիւ ոչ կարէր Պօնա զճշմար-

տու թի հետ թեան իրացն խնամալ, և հազար ամաց նախնի սովորութեանց հասու լինել, և իշխել ծանր բանիւք թշնամանաց ներածիգ լինել յազգն գլխովին :

Ոչնպէս իմն և զքահանայս՝ զորս յիշէ Պօնա, յորոց միջի եղական էր յայն աւուրս տէր Բարսեղ կոչեցեալն, զորոյ զգովութիւնս թերեւս յայլում վայրի համառօտեցուք : Այս նշան է առն այնորիկ՝ որ կամիցին իմանալ զորպէսն նրանունն նորա լսի առ հայս մասնիչ հայրենեաց, և մականունն թշնամի հայատաանեաց : Օայս անունն ոչ ոք արդեօք իշխելը նմա ընծայել, եթէ ինքն իսկ չէր կտակ արարեալ՝ զի 'ի տապանաշէր իւր դիցի արձանն յիշատակի, թէ տէր բարսեղ թշտամի ազգին հայոց ևայլն : Թէ պէտ խղճեցին իմաստունք, և ոչ եդին, զի այս լինելը կնիքն ոչ անդատապարտ մնալոյ յահեղատեանին " :

Խնդիր Բ՝

ՅՕԻ՝, Ա :

Յորում ցուցանէ թէ Լուսաւորին այնպէս աւանդեալ է հայոց, առեալ զայն 'ի սովորութեան նախնի հարց եղելոց յառաջ քան զինքն, կամ յաւուր իւր, եւ այս :

ՅՕԻ՝, Բ :

“Յուցանի 'ի սահմանադրութէն Աղէքսանդրի Պապին, թէ 'ի սկզբան եկեղեցւոյ գոյր սովորութիւնն անապակ բաժակիս

Այնչափ անտարակուսելի է այս ապացոյց, մինչև 'ի տարակոյս անկան ոմանք, թէ գուցէ բնու չգոյր ջրախառնութի 'ի սկիզբն, այլ միայն անապակ, իսկ որք ոչն հաւան գտան զայս ասել, և ոչ իսկ կարացին ժխտել զանապական լինել գոնէ՝ տարածեալ առ բազումս :

Սերկաքանչիւր կարծիս ևս որք մի քան զմի յաւեա նարատեն սովորութե հայոց, 'ի միջ մատուցուք յառաջ եղեալ զնին բանիցս վկայութեամբ եկեղեցւոյն հռովմայ, հռովմական սք եկեղեցի 'ի կատարելն զյիշատակ սրբոյն Աղէքսանդրի

պապի , որ նստաւ . 'ի սկիզբն Ռ . դարուն յամի Տոն 109 , կամ
 քստ ոմանց 121 , և վառաւոր նահատակութեամբ կատարեցաւ ,
 առաջի դնէ հաւատացելոց ինչ ինչ բարեկարգութիս զորս սահ-
 մանեալ է նա ինքն Աղէքսանդր քահանայապետ և գլխաւորն
 'ի միջի այնոցիկ է այս , զի սահմանեալ է խառնել ջուր 'ի գինի
 բաժակին , առ 'ի նշանակելոյ զկրկնավտակ աղբերս , որք բղ-
 խեցին 'ի կողից փրկչին , Քանզի գրի յընթերցուածն հռով-
 մէական Պռէ վի առուին ք ժամագրքին 'ի մայ , 3 , այսպէս :

Այս սք քահանայապետ Աղէքսանդր հրամայեաց ըզ-
 գինին խառնել ջրով , վասն արեան և ջրոյն , որ բղխեցին 'ի կո-
 շէն Քրիստոսի Յիսուսի :

Այս բան բացայայտ եղերօք իւրովք յայտնաբար-
 բառ վկայէ , թէ սկիզբն ջրախառնութեան եղև 'ի հրամանէ
 Աղէքսանդր Պապին ” :

Յետ այսորիկ երկայն բացատրեալ զայս բան , յարէ ասելով ,

“Յորմէ զհետ գայ թէ ուրեմն յառաջ քան զայն հրա-
 ման , կամ բնաւ չկայր յեկեղեցւոջ սովորութիւն , ջրախառ-
 նութեան և կամ ոչ էր ամենեցուն 'ի գործածեալ :

Եւ զայս քաջայայտ ցուցանէ յասելն թէ հրամայեաց ,
 զի թէ գոյր արդէն սովորութի 'ի մէջ ընդ հանուր եկեղեցւոյ
 ջուր խառնելն 'ի բաժակն սք խորհրդոյ , զի ևս պիտոյ լինէր
 սրբոյն Աղէքսանդրի հրաման հանել , զի ջուր խառնեացի 'ի բա-
 ժակն , և զինչ յարմարութիւն ունէր այդպիսի պատուիրա-
 նադրութեան :

Յոյր վերայ լինելոց էր հրամանդ այդ , մի թէ 'ի վր
 այնոցիկ որք ջուր խառնէին , որպէս թէ ասելով , դուք որ ար-
 դէն ջուր խառնէք , ջուր խառնեցէք : Այնչ քան զայս ան-
 հիթեթ և անլուր , Ապաքէն ընդունայն և ծաղրական իմն լի-
 նէր , եթէ իշխան օք հրամայէր ստորագրելոց իւրոց , զի արաս-
 ցեն զայն ինչ , զոր արդէն առնեն անխափան սովորութեամբ :
 Օրինակ եմն , քանզի սովորութիւն է այժմ յարեմուտս առ
 հասարակ , օրհեալ ջուր 'ի կիր առնուլ յեկեղեցիս , աւելորդ

իմն լինէր, եթէ այժմ նոր հրաման ելանէր, զի լիցի կիրա
ռութիւն օրհնեալ ջրոյ յեկեղեցիս: Այնպէս և եթէ գոյր
յառաջն սովորութիւն ջուր խառնելոյ 'ի բաժակն, ամենևին
աւելորդ լինէր, նոր հրաման հանել քահանայապետին:

Այլ ազդ քան զայս չէ մարդ իմանալ զհրամանս
Աշէփսանդրի պապին:

Խնդիր Գ.

ՅՕԻ" Ա.

Յորում քննի երրորդ դիմադրութի, առեալ 'ի նմա-
նութենէ գործողութեան Քրիստոսի, քի թէ արդեօք Վն
տէրն մեր յընթրիսն խորհրդոյ՝ խառնեալ իցէ ջուր 'ի բա-
ժակն, թէ գինեաւ և եթ մատուցեալ:

Ինթադրեմք նախ և առաջ, թէ ընհանուր եկեղե-
ցին Քրիստոսի ոչ է որոշեալ զայն խնդիր, և ոչ է առաջարկեալ
հաւատացելոյ, թէ պարտ է հաւատալ աճային հաւատով զմի
յերկուց աստի, քի Քրիստոս անապակ գինեաւ մատուց զբա-
ժակն, կամ ջրախառն գինեով, այլ անորոշ 'ի կախ եթող, և
ընդ կարծեօք ունի, թէ այսպէս կամ այնպէս լեալ իցէ և ան:

Ինթադրեմք երկրորդ՝ թէ ամ օք բերի յայս վէճ
իւրահան ոգւով, զի և ինքն իսկ վէճն գլխովին ծագեալ է
'ի ջատագեւելոյ զիւրն: Աքր զի որպէս յայտ է 'ի հանապա-
զորդեան փորձոյ՝ վերացուցեալ յերուանց և յոչ իրաւանց,
իւրաքանչիւր եկեղեցի զիւր սովորութիւն ճիսականն ոչ միայն
գովէ, այլ և հնարի ցուցանել թէ 'ի նախնեաց է առեալ: Եւ
թէ հնար ի՞նչ իցէ ճգնի հաստատել, ոչ միայն իբրև առաքե-
լական աւանդութիւն, այլ և տէրուական, այսինքն 'ի Քրիս-
տոսէ այնպէս աւանդեալ:

Սմին իրի մեք ոչ իշխեմք հատանել զայս վէճ, այլ
միայն զերկուց կողմանց փաստս 'ի մէջ բերել, զի ի՞նչ այնմ զատ
արասցեն ընթերցողք, Քայց ոչ գիտեմք, թէ ո՞ր կարողիցէ դա-
տել ուղղափառութեամբ:

Չկնի երբորդի ստե :

Կնթաղբեմք չորբորդ ' թէ չեք ինչ վնաս յանորոշ մնալոյ այսր խնդրոյ , զի թէ անապակ բաժակ արարեալ իցէ Քրիստոս , և եթէ Չրախառն , վարդապետութի է հասարակ առ ամենայն աճաբանս ' լա ճանաչման սբյ եկեղեցւոյ , մանաւանդ թէ վճիռ ընդհանուր ժողովոյ , թէ Քս արն մը զինի և եթ սահմանեաց 'ի նիւթ բաժակի , վերացուցեալ յանապակ գոլոյ և 'ի Չրախառն գոլոյ , այնպէս զի մի օրինակ կատարէ զսահմանադրութիւն Քրիստոսի , և զճշմարիտ խորհուրդ սբ արեան Նր , եթէ անապակ առնողն , և եթէ Չրախառն առնողն : զի իւրաքանչիւրն իսկ գինի մատուցանեն , որպիսի գինի և իցէ , միայն թէ 'ի բերոյ սրճոյ լինիցի , որ միայն է ճշմարիտ գինի և այսպէս համաձայն կացուցանեն Քրիստոսի առնեն :

Ասան այսորիկ դատապարտելի է բարբանջմունք լուտերոսի , որ ասաց թէ լատինք ընդդէմ կացուցմանն Քսի առնեն Չրախառն մատուցանելով զբաժակ , Կոյնպէս դատապարտելի է և բարբանջմունք ոմանց , (չորոջ անասնս ու իսթէս րաւ) որ ասացին թէ հայք ընդդէմ կացուցմանն Քրիստոսի առնեն ' անապակ մատուցանելով զբաժակ :

Կնթաղբեմք չինգ երբորդ , զի ո՞ր կողմն և համաձայն ցուցցի արարուածոյն Քրիստոսի , չէ պարտ խածորիլ միւս կողմն , զի ամ աճաբանք և սուրբ հարք հաստատեն , թէ նիւթական համաձայնութի կամ անհամաձայնութիւն չէ ինչ , զի բաղում ինչ արար Քրիստոս այսպէս կամ այնպէս , որ ոչ պահին յեկեղեցւոյ , որպէս ահա Քրիստոս ընդ երեկս մատոյց զպատարադ , և այժմ ամ եկեղեցիք ընդ առաւօտս մատուցանեն և այլն , Քրիստոս Բաղարջ մատոյց , իսկ յոյնք խմորուն առնեն , այսպէս և այլ ինչ բաղում : Օայս ամ 'ի մէջ բերեն լատին աճաբանք 'ի ցուցանել , թէ նա և Չրախառն կամ անջուր առնելն չունի ինչ վնաս ' նկատմամբ նմանութե կամ ան նմանութեան արարուածոյն Քրիստոսի :

Յորմէ աւնիս իմաստասիրել թէ 'ի զուր թախանձեն :

աճաբանք խառնել ջուր 'ի բաժակն, ձեռնարկելով թէ պարտէ նման Քրիստոսի առնել, զի ոչ միայն վայրապար ենթադրէ, թէ Քրիստոս ջուր խառնեալ իցէ, այլ յաւէտ վայրապար լինի ձեռնարկելն ընդդէմ ճանաչման իւրեանց, որովհետեւ ինքեանք վճիռ հատանեն, թէ չէ հարկ խընդրել յայսպիսիս զնմանութի կամ զան չմանութիւն արարուածոյն Քրիստոսի :

Այլ այսու ամիւ քանզի ախորժելի է ամ ումեք, զի իւրն սովորութի նման կոչեցցի արարուածոյն Քրիստոսի, և ոչ ան նման, Քանան յոյնք ցուցանել թէ Քրիստոս խմորուն արար : որպէս ինքեանք առնեն, 'Սոյնպէս յոյնք և լատինք' թէ Քրիստոս ջրախառն արար, որպէս ինքեանք տռնեն, 'Իւրնդ հակառակն հայք ջանան ցուցանել, թէ Քրիստոս անխմոր արար և անջուր արար, որպէս ինքեանք առնեն :

Յանխմորն կուսակից ունին և զլատին աճաբանս, իսկ յանջուրն՝ դատախազ, այլ այնպիսի դատախազութեամբ որ յաւէտ 'ի կողմն հայոց նստաստէ, որպէս յառաջիկայդ ունիմք ցուցանել :

ՅՕԻ՝, Բ՝

"Եղանակն կարծիքական՝ որով խօսին աճաբանք, ոչ կարէ ցուցանել, թէ Քրիստոս ջուր խառնեալ իցէ, այլ յաւէտ զօրացուցանէ զդրութիւն, թէ անասակ արար Քրիստոս :

Չիք ոք յաճաբանից, որ բացարձակ վճռեցէ թէ Քրիստոս տէրն մեր ջրախառն արար զբաժակ, այլ ամենեքեան առ հասարակ կարծիքական ձեով խօսին :

Իւր ըստ այսմ խոհական ընթացից յառաջաշաւիղ գովելի գտաւ հրեշտակային վարդապետ սուրբն Թովմաս, որոյ տեսեալ թէ չիք հաստատուն փաստ հաստատել զայս կարծիք, այլ միայն պատշաճական շարժառիթք, եղ եզրակացութիւնս այսպէս : Հաւանականաբար հաւատացեալ լինի, թէ տէրն զայս խորհուրդ կացուցեալ իցէ ջրախառն գինւով :

Օնոյն ոճ բանից կալաւ և սուրբ ժողովն Տրիտեն

գեան յասելն բանիւ նորին սրբոյ վարդապետին , ՚ի նիստ
 ԻՅ . Գ . 7 : Հաւատացեալ լինի թէ Քրիստոս տէրն մեր այն-
 պէս արարեալ իցէ

Այս բարբառ հաւատացեալ լինի , որ առ լատինս
 գնի , Քեթիւն-ը , ՚ի բարբառ նոցա , ոճ իմն է կարծիքական
 յայտարար հաւանական կարծեաց , որպիսի է և բառս Քեթիւնի ,
 զոր վարէ Կոնդիսովն աճաբան յասելն հատ”

“Քեթիւնի է թէ Քրիստոս յընթրիսն բարեխառ-
 նեալ իցէ զջուրն գինուովս” ցի թէ կարէ ոք այնպէս կարծել ,
 այլ այնպէս զի և զներհակն կարէ ասել :

Մին իրի այս բառք Քռէտիթուր , կամ Քռէտի-
 պիլէ , ոչ երբէք ասին զհաւատի իրաց , այլ միայն զերկբայ-
 ահանաց , որոց ներհակն թերեւս իցէ ճշմարիտ , զոր օրինակ կա-
 ռին ասել 1 ատինք , հաւատացեալ լինի թէ Սողոմոն գատապար-
 տեալ իցէ , և թէ հաւատացեալ լինի թէ փլըրկեալ իցէ : Արով
 կամին յայտնել սոսկ զկարծիս երկբայութե՛ն , զի զորն և աս իցէ
 ոք ՚ի նախադասութեց ասաի , տակաւին երկբայութիւնն ՚ի մէջ
 բերէ , թէ գուցէ ներհակն իցէ ճշմարիտ :

Արդ սնդեմք թէ ասելն լատինացւոց այսպէս կար-
 ծի , կամ կարծիքական ձևով խօսելն նոցա զայսմ բանէ հաս-
 տատէ զգրութիւնն հայոց քան լատինացւոց” :

Եւ ապա բազմօք սնդէ թէ Քրիստոս անպակ արար զպատարաքն
 որում ասէ և զգուշաւոր կիրառութիւնն լատինացւոց նպաստէ :

“Հայժմու ժամանկի ամ եկեղեցիք լատինացւոց զգու-
 շութեամբ ՚ի կիր առնուն զջուրն , զի թէպէտ գտանին ոմանք
 որք համարձակին փոքր մի աւելի դնել , զի երևեսցի ջուրն
 հեղանիլ կամ արկանիլ հոսմամբ , բայց բազումք ևս կաթիլ առ
 կաթիլ դնեն” :

Կարթողեան կրօնաւորք այնչափ զգուշանան այսմ ,
 մինչև երկնչելով , զի մի յանգոյշս առաւել յեղցի ՚ի կիր առ-
 նուն արժաթի գրգալ փոքրիք յոյժ , որով առեալ զջուրն կա-
 թեցուցանեն ՚ի մէջ բաժակին , որպէս և գրեալ կայ ՚ի սահ-

մանադրութեան կարգի նոցա . . . Այս զգուշութիւնն ոչ միայն
ցուցանէ, այլ և ապացուցանէ, թէ Քրիստոս տէրն մեր անասակ
գինի մատոյց 'ի սուրբ բաժակն, իսկ ջուրն յետոյ է յաւե-
լեալ ասեն խորհրդաւոր նշանակութեան :

Ապաքէնն որ մտացի կարէ կարծել, թէ Քստրէն մեր
թուով և չափով կաթիլս իցէ արկեալ 'ի բաժակն, ք չորս
կամ երեք, կամ երկու, կամ մի կաթիլ :

Իւր եթէ այդ այդպէս իցէ, հարցանեմք ցայնուիկ
որք այսպիսի ունին սովորութի, առ ինչ այդպէս սակաւ ջուր
խառնեցին, որ և ոչ իսկ կարէ իսկապէս սակաւ կոչել, այլ
սկիզբն սակաւութեան : Ս'ի թէ Քրիստոսի կամին նմանող
լինել, ինքեանք իսկ գիտեն զի Քրիստոս ոչ է արկ կաթիլս, և
ոչ դրոշակ 'ի կիրէարկ : Այդ գործ դոցա ոչ կարէ հեթադրել,
այսինքն թէ Քրիստոս ջուր խառնեալ իցէ, ապա թէ ոչ՝ ան-
խիղճ և համարձակ ըստ Քրիստոսի արկանէին, և այսչափ ինչ
ոչ խղճէին և կամ գոնէ այսչափ ոչ վիճէին : () Ինչ ունին
պատճառս պատճառել այսմ զգուշութե, բայց եթէ զայս, զի
մի առաւելութիւն ջրոյ եղծցէ զզօրութի գինւոյ, որպէս ամ
աճաբանք միաբերան աղաղակին : Աւրեմն եղեալ են 'ի մաի թէ
Քրիստոս գինի մատոյց, և միայն զգինի՝ զոր անեղծ ջանան
պահել, ապա թէ ոչ՝ ոչ կատարի ասեն խորհուրդն, կամ գոնէ
տարակուսելի լինի :

() Երծեն հայք այսպիսի վտանգէ, զերծ են և 'ի խղճէ
տարակուսանայ, զերծ են ևս և ոչ միայն 'ի վիճարանութեանէ
նախնի աճաբանից, այլ և այժմու աճաբանից առ հասարակ,
որք սատակագոյնս վիճեն ընդդէմ իրերաց : Ա էճ նոր և զար-
մանալի, վէճ որ ապացուցանէ առաւել քան զվերոյ գերեալսն,
թէ սովորութիւնն հայոց է նման այնմ, զոր արար Քրիստոս " :

Յետոյ 'ի մէջ աւնու զբանս Ախարիանոսի, և ցուցանէ թէ և նա ևս
'ի կողմն Հայոց է, քան լատինացւոց, 'ի դերև հանէ և բանս Պատարագամացոյց
առաքելոց անուանեալ զբոյն, յորում յիշատակի ջրախառն զատարագել և
ապա յարէ :

«Աստանօր պարտ է զգուշութեամբ միտ դնել և այսմ, թէպէտ նոքին իսկ աճաբանք վկայեն, թէ զի դժուարին է յոյժ որոշումն առնել 'ի մէջ աւանդութեց. թէ ո՞ր 'ի նոցանց այսպիսի իցէ կամ այնպիսի, այլ ոմանք յան զգուշից, որք ո՞չ այնչափ աճաբանօրէն խօսիլ յօժարին, քան որչափ իւրասիրօրէն. դիւրահնար որոշումն ինչ են եղեալ վասն իւրեանց այնոց, իբր զի զայն ինչ զոր տեսանեն յայժմուս պահել յիւրեանց միջի վճիռ հատանեն, թէ առաքելական աւանդութիւն է այն, և կամ նաև տէրունական, թէպէտ իրօք իսկ է եկեղեցական:

Իսկ զայն ինչ որ անշուշտ տէրունական է, կամ գէթ առաքելական, բայց առ սակաւ սակաւ խափանեալ 'ի մէջ իւրեանց, և միայն յարեւելեան եկեղեցիս մնացեալ, և կամ 'ի մանաւոր ազգս 'ի յերանադունէ մակարերիւով դնեն լինել լոկ եկեղեցական և մանաւանդ առ անձնական:

Ասն այսորիկ և կրկին եկեղեցական աւանդութիւն դնեն, է՝ որ անփոփոխելի և հասարակաց, և է՝ որ փոփոխելի և մանաւորաց:

Օայն՝ զոր փոխեալ են ինքեանք, 'ի գործոյ իւրեանց ձեռնարկելով հետեցուցանեն, թէ այս ինչ աւանդութի փոփոխելի լեալ իցէ, իսկ զայն զոր ինքեանք պահեալ իցեն, և այլք փոխեալ, կամ 'ի նախնեաց այլ ազգ առեալ, պնդեն թէ անփոփոխ պարտ է լինել:

Անջուր առնելն հայոց ընդդէմ է այնմ մտացածին ենթադրութեան... և ոչ այնմ զոր արար Քրիստոս, և առաքեալք նորա նոյնպէս, ապա թէ ո՞չ՝ որ կարողնէ ցուցցէ զՂրախառնութիւն լինել աւանդութիւն Քրիստոսի կամ առաքելոց, քանիւք ոչ ինչ վճարի, բան աւետարանին 'ի կողմն հայոց է, և այլուստ չիք հաստատուն վկայութիւն, այլ կամ կարծիքական, կամ յետնոց յողեալ մանաւանդ թէ կան այնպիսի վկայութիք՝ որք ապացուցանեն թէ սոսկ եկեղեցական աւանդութի է ջուրն և ո՞չ իւրք առաքելական կամ տէրունական»:

Հուսկ յետոյ և զայս երբորդ խնդիր կեքէ այսօրիւք:

“Յասացելոցս մինչև ցայս վայր , եթէ յայս խնդիր , և եթէ 'ի նախընթացս , յայտնապէս զհետ գայ , թէ ոչ այնչափ կարեն այլք թախանձել զհայս առ ընդունելու թիւն ջրախառնու թիւն , որչափ հայս զայլս առ ընդունելու թիւն անապակ նուիրաց , զի միշտ կամ զօրագոյն են փաստք հայոց քան զայլոցն , կամ տկարագոյն են փաստք այլոց քան զհայոցն ” :

Խնդիր Ութներորդ

ՅՕԴ” Ա .

“Թէ զինչ պիտի եղանակաւ պահելի են օրէնք և պատուիրանք Եկեղեցոյ :

Միաբան հաստատեն ամ ամբոսք և իրաւագէտք ըստ մճռոյ ժողովոյն , թէ պատշաճէ , զի իւրաքաչիւր եկեղեցիք 'ի բան ծիսի զիւրեանց սեպհական օրէնս պահեսցեն , այնչափ , զի որչափ պարտաւորի լատին քահանայ ըստ հրամանի լատին եկեղեցւոյ վարել զձէսս , ապա թէ ոչ՝ մահու չափ մեղանչէ , սոյնպէս պարտաւորի յոյն քահանայ ըստ ծիսի եկեղեցւոյն յունաց վարել , ապա թէ ոչ մահու չափ մեղանչէ սոյնպէս : Ապա յայտ է թէ , և հայ քահանայ պարտաւորի ընդ մահու չափ մեղօք , զի ըն ծիսի հայաստանեայց վարեսցի ” :

Եւ զայս բազմօք պնդէ 'ի միում յօդուածի , և ցուցանէ թէ խոտորին յաւանդութենէ Լուսաւորչին քահանայքն որք ջրախառն մատուցանեն , և զայթակղեցուցանեն զազգն :

Եւ յայլում յօդուածի 'ի մէջ բերէ զկոնդակ և Գինեոսի պապին , զոր գրեաց առ հայս 'ի ժամանակս ժողովոյն Քլորենցիոյ առ հայս 'ի փոփոխութիւն այսր ծիսի , և ցուցանէ թէ այն նամակ ոչ է հրամանագիր :

ՅՕԴ” Ա .

Յորում նախ ցուցանէ թէ եկեղեցական օրէնք և պատուիրանք ոչ կարեն զոք պարտաւորել մինն ցմեծ վնաս հոգւոյ և մարմնոյ , և ապա յարէ :

“Եթէ այս այսպէս իցէ, որպէս չիք տարակոյս, ոչ
 ապաքէն ըստ անձարանից նա և ջրախառնութիւն է լոկ եկեղե-
 ցական օրէնք, է սոսկ եկեղեցական պատուէր, է միայն ի մարդ-
 կային իրաւանց, զի արդ ապա պարտաւորի սցէ զհայս Է ծանր և
 ամենածանր մասուք, այսինքն պէսպէս և անհնարին խռովութիւն
 շփոթութիւն, գայթակղութեամբ, աքսորանօք, վտարանդութիւն,
 տնանկութեամբ, ևս և արիւն հեղութիւն, միանգամայն ասացից
 ընդ առգանօք մարմնոյ և հոգւոյ, որպէս յայտ է ՚ի վերոյ
 գրելոցս և ՚ի բազմապատիկ փորձոյ, Ս՚ի թէ հաւան է Է այս
 կեղեցին Քրիստոսի, քան լիցի, բայց բանսարկուք յայլ դէմս
 առաջարկէն զբանն, զի մի ազատ մասցեն հայք, Այլ սակայն
 թէ կամիցին հակառակորդք մեր, թէ չկամիցին, հարկ է ազատ
 կացուցանել զհայս յօրինաց աստի ջրախառնութիւն, ի իրաւանց
 կանոնական վճռոց և փաստից իւրեանց, զի ընդ որով աստիճա-
 նաւ օրինակ և դիցեն զջրախառնութիւն, հարկին հաստատել
 թէ ոչ վերաբերի այն առ հայս, Բայց եթէ ասիցին թէ ջրա-
 խառնութեան բան է արտաքոյ ամենայն սահմանաց օրինաց, և
 այսպէս իսպառ բառնի անուն օրինաց ՚ի նմանէ, և ոչ իւրիք
 պարտաւորէ :

Չգիտեմ, զի ոչ ունին ասել աստուածաբանք խղճի
 մտօք, և զի արդ չմերձեցուցանեն առ հայս զվերոյ գրեալ ա-
 ռածս և զվճիռս իւրեանց, կամ ասացից զկանոնս իրաւագիտաց,
 այլ միայն զայն կանոնս, որք խիտ են, և այն ևս խստութիւն :

Եւ սակայն մեք քաղցրութեամբ և իրաւամբ կարո-
 ղեմք բուռն հարկանել զօճեաց նոցա, և իրաւունս պահանջել
 ՚ի նոցանէ միչև կամ զանձինս իւրեանց պարտաւոր դատեսցին,
 կամ զմեզ ազատ կացուցեն, Իսկ թէ զի արդ, թողեալ զբա-
 զուժ ինչ, զմի և եթ օրինակ ՚ի ձեռս արկցուք, և նովին թա-
 խանձեցուք ՚ի յաջորդ :

ՅՕԴ, է :

Բաղդատութեամբ օրինաց ջրախառնութեան ՚ի բա-

Տակն , և օրինաց 'ի ջուր ընկղման 'ի մկրտութե , որով ապա-
ցուցանի , թէ որպէս լատինք ոչ պահեն զայս , ևս առաւել իրա-
ւորք չպահեն հայք զայն :

Արդ լուաք և լսեմք հանապաղ զմիաբան գոչումն
աղաղակի աճաբանից , թէ ջուր խառնել հրամանէ եկեղեցւոյ ,
և թէ սուրբ հարք ևս զնոյն հաստատեցին :

Լուիցուք արդ ' թէ զի՛նչ և սուրբ հարք աղաղա-
կեն իբրև 'ի միօջէ բերանոյ , հրամանէ ասեն , ոչ եթէ սոսկ եկե-
ղեցւոյ , այլ հրամանէ Փրկիչին մկրոյ , պատուէր է Աւետանա-
կան , աւանդութի է ' Տէրունական , ազգարարութիւն է Առա-
քելական , զի սուրբ խորհուրդն մկրտութեան լինի ընկղմամբ
'ի ջուր , և այն երիցս ընկղմամբ " :

'ի վկայութիւն բերէ աստանօր դրանս Պիղատիոսի պապին , և այլոց
հնոց , հաստատէ աստուածային և առաքելական աւանդութիւն լինիլ ընկղմամբ
մկրտութեան , և ապա առարկէ 'ի դիմաց հայոց :

“Արդ արեւելեայք առարկեն ընդդէմ լատինոցւոց ,
թէ այս սովորութիւն ըստ ասելոյ սբբոց հարց , ոչ եթէ լոկ
Եկեղեցական պատուէր , այլ և Առաքելական և Աւետարա-
նական հրամանէ , 'ի Քսէ հեղինակէ խորհրդոյն աւանդեալ :

Յայտնի է յաւետարանէ , որպէս և աճաբանք գիտեն և
վկայեն , զի արեն մեր ընկղմամբ մկրտեցաւ ' մտանելով 'ի մէջ
ջուրց գետոյն , և ելանելով 'ի ջրոյ :

Յայտնի է 'ի գործս առաքելոց , զի Փիլիպպոս զՆեր-
քինին առպէս մկրտեաց 'ի ջանելով 'ի ջուրն :

Յայտնի է 'ի թղթոյ սրբոյն Պողոսի , զի թաղելով
'ի մէջ ջուրց մկրտէին հաւատացեալք

Եւ զի՛արդ ապա դուք 'ի բաց թողիք զայս պատուի-
րան և զայս աւանդ , և այլ ազգ առնէք , այսինքն սոսկ հեղմամբ ,
որ ոչ կարէ աւազան կոչիլ տիրապէս , և ոչ ճըշտիւ մկրտիլ ,
այսինքն 'ի ջուր մտելով լուացեալ լինել :

Տագնապին աճաբանք 'ի վերայ այսր բանի , և պէս-
պէս բանս խօսին , և հուսկ յետոյ միաբանին 'ի մի եզրակացութի ,

Թէ թէպէտ տէրո՛նական աւանդութի է և առաքելական գործածութիւն ընկղմելն, բայց ո՛չ է էական, այլ առանց ընկղմելոյ ևս կարէ լինել ճշմարիտ մկրտութիւն, և վաւերաբար կատարի խորհուրդն ։

Եւ արդ՝ դ՛ատ արասցին նոքին իսկ աճաբանք, և ո՛չ մեք, թէ ըստ վարդապետութե շոմեւեան սրբոց հարց, և ըստ ճանաչման ընդ հանուր եկեղեցւոյ, ո՛րն յերկուց աստի առաւել պարտաւոր է զհաւատացեալս, ՚ի ջուր ընկղմելով մկրտելն, թէ ՚ի գինի բաժակին դոյզն ինչ ջուր խառնելն ։

Չասեն երբէք, և ո՛չ իսկ կարեն ասել, թէ ընկղմամբ մկրտելն նուազ պարտաւոր է, իսկ ջուր խառնելն յաւէտ պարտաւոր է

Եթէ չասեն աճաբանք թէ հաւասարապէս պարտաւորիչ են այս երկու օրէնք, զի՞ է, զի ո՛չ պարտաւորին անձամբ զանձինս, և ո՛չ ընկղմեն ՚ի մկրտութեան, իսկ զհայս կամին պարտաւորել առ ջրախառնութիւն բաժակի ։

Ապա եթէ ընդունին և ասեն, թէ երկօքին հաւասարապէս ո՛չ են պարտաւորիչ (Եւրոպէսէն զհայս հարցաւորելու գրէ ընկղման, գրէ Վանգոս ընկղմելու, զի Տաբեաոցի իւրեւր եւրոպէս Պրոտէստանտն), ապա ո՛չ են իրաւունք, զի ինքեանք արտաքս հանցեն զանձինս ՚ի պարտաւորութենէ, և զհայս արկցեն ընդ պարտաւորութիւն, յ՛ուշ լիցի բանն թէ սիրեցես զընկերքս իբրև զանձնքս ։

Եւ սակայն տեսանեմք, զի աճաբանք չկամին զայսպիսի բաղդատութիւն առնել, աղաղակեն թէ հրաման է եկեղեցւոյ խառնել զջուր, ուստի և հայք մահու չափ պարտաւորին այսպէս առնել ։

Ուրբ հարք և քահանայապետք և ժողովք աղաղակեն, թէ Առաքելական պատուիրան է, և Քրիստոսական աւանդութիւն է, ընկղմամբ լիցի մկրտութիւն, ուրեմն այս յաւէտ և մահու չափ պարտաւոր է ։

Այս բանք եթէ ծանր թուեսցին ՚ի լսելիս աճա-

բանից, մեզ չէ՛ ինչ, մանաւանդ զի մեք ոչ խօսիմք իբրև զայլս
 թշնամալից բանիւք և նախատանօք, որպէս օրէնէ ասեալ՝ որոց
 խօսին ընդդէմ հայոց, մեք զմեր իրաւունս սիրով և խաղաղութիւն
 կամիմք յառաջ տանել, և ոչ կարօտիմք սաստկութեց բանից :

Եթէ ինքեանք հատուկաւր ասացուածովք սուրբ
 հարց, զորս յինքեանս ձգեն, մանաւանդ սրբոյն Ախարիանոսի,
 ոչ գիտեմ որով խղճմտանօք բանան զբերանս իւրեանց ընդդէմ
 մեր, մեք մեծամեծ վկայութեամբ և բիւրաւոր վկայութեամբ
 սրբոց հարց, սկսեալ յաւերտարանչաց և յառաքելոց, և ՚ի սբոյն
 Պիոնէսիոսէ Արիսպագացոյ, մինչև ցսուրբն Թովմա Ագու-
 ինացի, ոչ զմերս բանամք բերան, այլ զայլոցն փակեմք, ոչ
 մեք ինչ ՚ի խնդիր վկայութեանց լինելով, այլ ՚ի գերս աշխա-
 տասէր ածաբանից յղելով, միով բանիւ ասացից, թեակից մեզ
 ունիմք զգասս ամ ածաբանից, և առաջնորդ զնոյն ինքն զեկե-
 ղեցին հռովմէական, և զսբ ժողովս, որք առ հասարակ լոկ
 կարծեօք իմն համարեցան, թէ զուցէ, Քրիստոս ջուր խառ-
 նեալ իցէ, և թ այնմ թէսպէս մարթ իցէ կոչել տէրունական
 կամ առաքելական աւանդութիւն : Բայց ասեն ոչ է և ոչ ասի
 հրաման տէրունական :

Եւ ընդ հակառակն բացարձակ վճռեն, թե ընկղ-
 մամբ մկրտելն է տիրապէս տէրունական և առաքելական աւան-
 դութիւն՝ թողում ասել ըստ նախնեաց, թէ հրաման է և պատ-
 ուէր տէրունական և աւետարանական : Քով կշռեալ անա-
 չառ և արդարակորով իմաստիւք զիւրաքանչիւր կողմն :

Չկնի ՚ի մէջ բերէ զբանս Տուանելայ որ ասէ թէ : Ծշմարիտ է զի
 նախնիք համարեցան, թէ ծենն երկու ընկղման յառաքելական աւանդութենէ է
 եղեալ, բայց ոչ ոք ասաց, թէ այն այնպէս հարկաւոր իցէ ՚ի պատուիրանն
 Քրիստոսի, մինչև առանց այնր անլաւեր լինել մկրտութեան՝ և այլն, և ասա ասէ

“Սամակար մտօք գրեմք և մեք այսր մեկնութեան,
 ասա թէ ոչ՝ ընդդէմ հրամանի լինելին խօսեցեալ բանքն ածա-
 բանից : Մերս նպատակ չէ այդ, այլ թէ ոք հարք վտան ընկղ-
 մամբ մկրտելոյ եթէ ևրկու և եթէ միանգամ ընկղմելով՝ ասա-

ցեալե՛ն ի վկայելոյ ա՛ծաբանից թէ պատուիրան Քրիստոսի է որպիսի և պատուիրան և կամիս իմա՛, Իսկ վասն սուրբ բաժակին չեն ասացեալ թէ Քրիստոս պատուիրեաց ջուր խառնել, այլ միայն զինի դնել, որպէս և նոյն ա՛ծաբանք վկայեն :

Արդ որովհետեւ և ինքեանք բանիւ սք հարց ձեռնարկեն ընդդէմ մեր, և մեք զօրաւորագոյն ևս ձեռնարկեմք, թէ հայելով ՚ի բանս սուրբ հա՛րց, առաւել ծանր է զանց առնել զընկզմումն ՚ի մկրտութեան, քան զջուրն ՚ի բաժակն” :

Եւ ապա ՚ի մէջ բերե զմեկնութիւն սրբոյն Թովմայի, որ ՚ի վերայ բանից Պեղաղիոսի պատին ասէ այսպէս :

“Ասելի է թէ Պեղաղիոս պասն իմանայ զերկցս ընկզմումն լինել ՚ի պատուիրանէն Քրիստոսի՝ յիւրում նմանոջ, այսինքն յայտմ զի Քս պատուիրեաց մկրտել յանուն Հօր՝ և Արդւոյ՝ և Հօգւոյն սրբոյ, բայց սակայն ո՛չ է նման բան յաղագս անսակին կամ ձեռն, և յաղագս զորձածութեան նիւթոյն” :

Այսու կամի ասել սուրբն Թովմայ, թէ յաւետարանին միայն զիտաւ հայ, մկրտեցէք յանուն ևայլի, և ոչ երկցս ընկզմեցէք, Արում պատասխանի առնէ :

“Եւ զի յայս բանք երեք անձինք յիշատակին, առաքեալք ևս այսու ձեով մկրտէին, և ՚ի խորհուրդ երկց անձանց երկցս ընկզմէին, և այս կամ այլով բացայայտ ազգարարութիւն փրկչին, կամ զօրութեամբ իմանալով զազգարարութիւն հրամանաց Տեառն յայտմ բանի իբրև ՚ի նմանոջ, և կամ յայտ է թէ առաքեալք ոչ միայն քաջ հասու եղեն մտաց բանին Տեառն, այլ և ներգործութիւն ուսան ՚ի նմանէ զեղանակ մկրտութե, և զի երկցս ընկզմէին, յայտ է թէ այնպէս ուսեալ էին ՚ի Քրիստոսէ, Աւստի և ՚ի կանոնս իւրեանց՝ զոր եղին ընդդէմ աղանդաւորաց, ըստ որում յիշէ սքն Թովմաս, ո՛չ միայն զանուն երկց անձանց յիշել հրամայեցին, այլ և ըստ թուոյ երկց անձանց երկցս ընկզմել :

Այլ արդ՝ զի՞նչ ասես, եթէ երանելին Պեղաղիոս պաս որպէս պատուիրան Տեառն համարի զընկզմումն, որպիսի պատուիրան և իցէ, նոյնպիսի ինչ էր ասացեալ և վասն ջրոյ :

հրչափ արդեօք ևս քան զևս սասակայուցանել ունէին աճա-
բանք զբանս իւրեանց ընդդէմ հայոց, կարծեմ թէ և չտային
մեզ բերան իսկ բանալ, այլ սնդերլոց էին, թէ Քրիստոսի պա-
տուիրանէ, եթէ ներդարծու թեամբ, և եթէ զօրու թեամբ,
եթէ յինքեան, և եթէ ՚ի նմանօղ, եթէ բանիւ իւրով, և եթէ
բանիւ նշանակեալ իրի, զի ջուր խառնեսցի:

Օ ի եթէ առանց ունելոյ զայսպիսի վկայութի, բռնի
յինքեանս կօրզեն զբանս ոմանց ՚ի հարց և ահ արկանեն ՚ի հայս
երկբայական կարծեօք, թէ Քրիստոս ջուր խառնեալ իցէ, և
այնպէս թախանձեն, թէ պարտ է ձեզ նման Քրիստոսի առ-
նել, զի նչ ոչ ունէին առնել, եթէ զայնպիսի զօրաւոր վկայ-
ութի գտանէին վասն այսր բանի, որպէս գտանեն վասն ընկղ-
ման, որպիսի ան նահանջելի օրինակաւ գտանելոց էին ՚ի վերայ
աղգիս, թէ հարկ է ձեզ ջրախառն առնել, ոչ լինի այլազգ՝ ևան:

Իւ այսչափ ստիպանաց պատճառ զի նչ արդեօք, ոչ
այլ պատճառ ունէր լինել, եթէ ոչ այս, զի նոյն աճաբանք
որք սովոր են ջրախառն առնել, եթէ չունէին զայսպիսի սովո-
րութիւն, ոչ այնպէս խօսէին:

Իւ ընդ հակառակն՝ ահաւաղիկ աչօք բացօք տե-
սանեն զբանս սբց հարց, եթէ Պեղադ թոսի եթէ Սսկե բերանի, և
եթէ այլոց, և որք յաւէտ ինքեանց ծանօթ էին քան մեզ, զի
պատուիրան Քրիստոսի կօչեն, և առաքելական սուանդ լինել
սնդեն զընկղմամբ մկրտելն:

Իւ զի՞ է, զի աճաբանք այսր անդր բերին, թէ այսպէս
կամ այնպէս պարտէ իմանալ զբանս նոցա, զի նչ է այսմ պատ-
ճառ, ոչ այլ ինչ, բայց եթէ այն, զի տեսանեն զայն հրաման
ոչ պահեալ ճշտիւ և կամ բնաւ իսկ՝ ՚ի մէջ իւրեանց, զի
եթէ ճշտիւ պահէին և յայժմու ժամանակի և ըստ հին սովո-
րութեան ընթանային, ոչ այնպէս խօսէին:

Իւ մի թէ իրաւօւնք իցեն այսր, զի թ յարմարութե
արարուածոյն իւրեանց յօրինելով զբանն, որպէս կամին, այն-
պէս մեկնեսցեն զբանս հարց, առ զերծուցանելոյ զանձինս

'ի մեղադրութենէ : Իսկ զոր առ հայս վերաբերին բանք , ոչ նոյնպէս , այլ յաւէտ ընդ հակառակն , բարդելով յիւրեանց ան համար մեղադրանս և կշտամբանս : Այս երկդիմի ընթացք հաճոյական մեկնութեամբ , թէ և ճշմարտութեան նոցա 'ի դէպ երևեսցի , այլ ճշմարտասիրութեան տարադէպ :

Եւ արդարեւ եթէ զայլոց ազգաց ևս զինչ պիտութիւն և զհանգամանս 'ի միտ առնուին՝ որպէս զիւրեանցսն , և փորձանաւորաց օգնական լինել գիտէին , զայսպիսի դատաստան չառնէին երբէք , ոչ ըստ աչս դատէին այլ ուղիղ դատաստան առնէին , ինքեանք զանձինս և եթ հոգան , և յայն և եթ միտ դնեն , զի մարթացին աղատ լինել 'ի պարտաւորութէ և 'ի բեռանց խղճի մտաց : Իսկ յայլոց վերայ բառնան բեռինս դժուարակիրս ևայլն , չասացլց թէ անբերելիս :

Եւ ուր պահելի բան Առաքելոյն , մի դնել լուծս 'ի վերայ աշակերտելոց , զոր ոչ մեք և ոչ հարքն մեր կարացին բառնալ Համառօտ պատասխանին մեր այս է , լատին ածարանք կամ հարկին ընդունիլ , թէ պարտ է ինքեանց պահել զՏէրունական աւանդութիւն , և ըստ հին գործածութե առաքելոց և Է հանուր եկեղեցւոյ ընկղմամբ մկրտել և մկրտիլ , և կամ թէ՛ չկամին ընդունիլ , պարտին լուել և չքրթմնջել ընդդէմ հայոց , թէ ընդէր ոչ պահեն հայք զայժմու գործածութիւն եկեղեցւոյ , քի ոչ խառնեն ջուր , որ և ոչ յայլս մի օրինակ պահի :

Ապա եթէ այլ ազգ ինչ խորհին , գիտասցին , զի զոր ինչ խօսին ինքեանք առ հայս 'ի թախանձել , զՋրախառնութի , հայք հազարապատիկ աւելի կարեն խօսիլ առ նոսա 'ի թախանձել , որպէս և խօսեալ իսկ են բազումք 'ի յոյն հեղինակաց բանիւ և գրով :

Եւ զի հայք երկիւղած գոլով չասեն ընդդէմ այլոց , մանաւանդ թէ սուրբ և գովելի հարմարին զարարուածս լատինացւոց , պարտէ և նոցա չասել ինչ ընդդէմ հայոց , այլ յաւէտ գովելի և սուրբ համարել զարարուածս նոցա իբրև

համաձայն աւերարանին և տէրուհական աւանդութեան :

Եւ արդարեւ գովէին , բայց որպէս այլուր յուշարարի կարծեմ 'ի յունաց ոմանց բարի օրինակ են առեալ , որք 'ի բազում ժամանակս լլկէին զհայս , և 'ի դարդարել նոցա , սոքա 'ի նոյն եղեն ձեռնամուխ :

Եւ զոր օրինակ հոռովք զամ դործս հայոց մուրուսի ձայնէին , նա և զաւանդեալսն 'ի Քրիստոսէ , նոյնպէս և ոմանք 'ի լատինացւոց 'ի նոյն ոճ կերպարանել ախորժեցին զբանս իւրեանց , և այն ևս 'ի մէջ բարեպաշտ աճարանից , յորոց մե եղև և մե ծն Տուռնել , որ 'ի հատ" Բ . երես 185 , մուրուսի կոչէ զանապակ բաժակն հայոց , այսպէս ասելով 'ի վր բաժակին :

Երկու մուրուսիւնք են ծագէ 'ի ծագ դէմ ընդ դէմ իրերաց : Առաջինն այնոցիկ , որք զըւրն ամիւ 'ի բաց դնեն 'ի պատարաբի : Իսկ միւսն հնոց Մանիքեցւոց , որք սոսկ ջուր 'ի բաժակն օրհնէին" : Մոյն օրինակ խօսին և այլք ոչ սակաւք :

Եւ արդ դատ արացեն աճարանք և Տուռնել ընդ նոսա , մի թէ հայք ոչ կարէին նովին ձեով զնոյն ըստդանս շրջել 'ի վերայ ասողին այսպէս :

Երկու մուրուսիւնք են 'ի վերայ մկրտութեան , ոչ ինչ ընդ հատ յիրերաց : Առաջինն (ըստ Գր + աւ լեռի աւել) այնոցիկ որք իսպառ 'ի բաց դնեն զընկղմումն 'ի ջուր : (որեւ ած ճոս շաբէն ,) Իսկ միւսն այնոցիկ , որ մոսխանակ երկցս ընկղմելոյ ' միանգամ ընկղմէին , (որեւ ճմանս 'ի հին շաբէնաց-ոց ,) և Վովեանք և աղանդաւորք երկեալք յաւուրս առաքելոց :

Այս բանք հարկաւ շրջին 'ի վերայ Տուռնելի եթէ նա նկատմամբ հայոց խօսիցի :

Բայց տես , զինչ պիտի հնարս գտեալ են աճարանք , ինքեանք համարձակ զայլոց հնաւանդ սովորութիս մուրուսի կոչեն : Իսկ թէ յայլոց լուիցին , զի զայսպիսի արատ ինչ դնեն սովորութեանց լատինացւոց , թէսկտ և 'ի վերջոյ լուծելոյ , զնոյն իսկ արտադրութիւն նոցա ' նոր իմն մուրուսիւն առ ձայնեն : Աւստի Անտոյին բարոյական յղ" ծիսից , ՎԼ" , Բ .

զայլոցն ուղիղ համարել , ապա թէ՛ ոչ՝ որպէս փոխել զայլս նոյնպէս և փոխին : Մեք ոչ փոխել յօժարիմք , և ոչ հայել 'ի սովորութիւնս նոցա , քան լիցի , այլ յաւէտ յարգեմք ամենայն իրօք :

Եւ սակայն համարձակ ասեմ , թէ հայրց անջուր առնելն սոսկ բերով որթոյ համաձայն աւերարանին՝ առաւել օրինաւոր է , քան թէ առանց ընկղման մկրտելն նոցա , սր անհամաձայն է աւերարանին , որպէս և ինքեանք խոստովանին : Մանաւանդ զի զանապակ գինւով պատարաշելն ոչ են հերիտիկոսք հնարեալ , իսկ զանցառութիւն երկցս ընկղման , որպէս և ինքեանք վկայեն և հաստատեն , 'ի սկզբան հերիտիկոսք վեր երևեցուցին , զոր և բազում հարք մերժեցին , մանաւանդ թէ և առաքեալքն իսկ՝ ըստ սրբոյն Թովմայի :

Եւ այս այնչափ ճշմարիտ է , զի ինքեանք ոչ այլ աղգ կարեն ջատագովել զարարուած իւրեանց , բայց միայն ասելով , թէ մերս սովորութիւնն ոչ վնաս է խորհրդոյն

Եթէ այսպէս է , զի՞ արդ ապա գովելի լիցի սովորութի իւրեանց և հայոցն ոչ , այնպէս զի արարուած իւրեանց ուղիղ համարեսցի , և հայոցն ոչ , իւրեանցն բարի դատեսցի , և հայոցն ոչ բարի

Ոչ արդեօք զարմացին լսողք բանիցս , ոչ ապաքէն նոյն աճաբանք են՝ որք ստիպեն բազմօք ասելով , թէ որովհետև ջուր խառնելն 'ի բաժակ զխորհրդաւոր նշանակութիւն ունի դիտեալ յեկեղեցւոյ , զանց առնելն մեղք է : Եւ զի՞ է , զի յորժամ խօսին 'ի վերայ ընկղման՝ յայն կողմն դարձուցանեն զղեկ բանիցն , և չասեն թէ մեղք է զանց առնելն զընկղմումն , զի ունի զհրաշափառ խորհուրդ՝ դիտեալ յառաքելոց և 'ի հետևողաց նոցա 'ի սրբոց հարց առ հասարակ և 'ի բովանդակ եկեղեցւոյ :

Օրհնէ պատճառն , զի 'ի բաց թողուն զճանրախորհուրդ արարողութի վանն իւրեանց չիցէ մեղք , մանաւանդ թէ և օրինաւոր հաշակեսցի , իսկ զթեթեանշան արարողութի

չառնուեն յանձն՝ ծանր մեղք հարմարեցի վասն այլոց՝ մա-
նաւանդ թէ իբրև անթողլի յանցանք համբաւեցի, դրօշակ
հերիտիկոսութեան կարծեցի, և ընդ գաւազանաւ բարկութե
այնքան աճաբանից անկցի” :

Զկիս այսոցիկ պատմէ զսկզբանաւորութիւն երկցս՝ ընկղմամբ մկր-
տութեան, և ցուցանէ թէ զի՞ արդ նախնի սուրբ հարք զգուշութեամբ պահե-
ցին զայս արարողութիւն, մինչ զրեթէ ոչ վաւեր համարէին զառանց ընկղման
մկրտութիւն, և թէ որդէս անցմամբ ժամանակաց առ սակաւ սակաւ մուծաւ ՚ի լա-
տինացիս, և հաստատեցաւ իսկ :

“Մասնաւոր հրամանաւ (առէ) և հաճութեամբ սրբոյ
գահին չէ լեալ, այլ եղեալ գործն սկամայ լռութեամբ է
զօրացեալ և հաստատեալ, և այն զի եթէ չլռէր սք գահն, ոչ
բարի լինէր, որպէս և յայտ յայլոց իրաց, որով ոչ կամեցաւ
լռել ՚ի սկզբան առ Ներսայացիս, և յետոյ սարջացաւ” :

Եւ ՚ի վախճանի ասէ :

“Նւ արդ՝ եթէ հարկն տայ լռել, ռամկօրէն ասա-
ցից, աչք խփել այսպիսի ծանր իրողութե, կարէ աչք խփել և
միւսուամն այն թեթեալութեի՝ որ առ հայս հայի, և այն անհամե-
մատ առաւելութե, որպէս ունիս իմանալ ՚ի նախագրելոցս, Նւ
յաւէտ ևս, զի հայք ոչ եթէ նորոգ հնարեալ են, . . զանապակ
գինւով պատարագելն, որպէս ՚ի դիպուածս Ներսայացւոց,
այլ չեն կամեցեալ փոխել զհին աւանդն սք Սուսարչին, և
նոր սովորութիւն մուծանել ՚ի մէջ իւրեանց :

Նւ արդ եթէ արարուածոյ այլոց թոյլատրութիւն է
եղեալ, որով օրինակաւ և իցէ, կարէ և հայոցն լինել նոյնպէս,
Ապա եթէ միւսմ թոյլատրութի լիցի կամ լռութի, և միւս-
սուամն ոչ, վեր ՚ի վայր շրջի ամ ինչ և տապալին ամ իրաւունք” :

Երկար խօսի ՚ի վերայ այսր նիւթոյ, և յամենայնի զայս պնդէ, թէ
չէ արժան ստիպիլ զհայս ՚ի յանձնաւորութիւն ջրախառն պատարագելոյ :

Խնդիր Ինն երարդ
Յաղագս վերջին օժանն ։

ՅՕԴ՝ Ա .

Մրդեօք ընդունին հայք զվերջին օժանն , և թէ ըստ ինքեան հարկաւոր իցէ գործածութիւն սորին , թէ ոչ ։

Ամենայն եկեղեցիք ուղղափառաց Քրիստոնէից ընդունին , թէ եօթն խորհուրդ եկեղեցւոյ են սահմանեալ ՚ի Քրիստոսէ , այսինքն են , Սկրտութիւն , Վրոշմ , Հաղորդութիւն , Ապաշխարութիւն , Վարդ , Պսակ , և Օժանն հիւանդաց ։

Օայսոսիկ խորհուրդքս ամբողջ ընդունի և եկեղեցի հայոց , և ըստ պատշաճի կատարէ , զմկրտութիւն , զղըրոշմ , զկարգ , առանց կրկնելոյ , որպէս և ամ եկեղեցիք ։

Իսկ զայլն կրկնելով ըստ հարկի և ըստ ժամանակի , զայսոցանէ չիք տարակոյս , այլ մնայ մեզ խօսել ՚ի վերայ եօթն երորդ խորհրդոյն , որ է օժանն հիւանդաց , վերջին օժանն կոչեցեալ ։

Պա վերայ այսր խորհրդոյ երկու ինչ է նկատելի , այսինքն վարդապետութիւն և գործածութիւն ։

Վարդապետութիւն վերարերի ՚ի ճանաչել և յընդունել թէ մի է և այս ՚ի սուրբ խորհրդոց եկեղեցւոյ , իսկ գործածութիւն հայի ՚ի գործնական կիրառութիւն , կամ ՚ի կատարել զայն ներդարձութեամբ ։

Օրինակ իմն ՚ի վերայ յարդուածեան պատկերաց երկու ինչ նկատեմք , մինն է բան վարդապետութեան , որով ընդունեմք թէ արժան է յարդել զպատկերս Քրիստոսի և սրբոց՝ և այլն ։

“Եւ միւսն գործածութիւնն, որով ներդրածութիւն յարդեմք զպատկերս :

Ըստ առաջնոյն, եթէ ոք ուրացի դարձութիւն պատկերաց, կամ սասացի թէ, չէ արժանի յարդել զպատկերս սբց, մոլորի ընդդէմ վարդապետութեան եկեղեցւոյ, և ոչ լինի հերիտիկոս :

Իսկ ըստ երկրորդին, եթէ ոք վասն իրիք պատճառի չունիցի գործածութիւնն պատկերաց (ասան՝ Գեթեւոյ) ոչ մոլորի այսու և ոչ լինի հերիտիկոս : Եւ ահա սոյն օրինակ նկատի վերջին օժման ը վարդապետութեւ և ըստ գործածութեւ :

Ըստ առաջնոյն մտածեալ՝ ընդունիմք և ասեմք թէ այս օժումն է խորհուրդ եկեղեցւոյ և այս վարդապետութիւ վերաբերի առ հաւատս, մինչև եթէ իշխեսցէ ոք ընդդէմ կալ և ասել, թէ օժումն հիւանդաց ոչ է խորհուրդ... ընդ նորմիւք է :

Ըստ երկրորդին նկատեալ այսինքն ընդ գործա, ծովութեան երեք ինչ է դիտելի :

Նախ՝ թէ ոյք իցին պաշտօնեայ, և ոյք ենթակայ այսմ խորհրդոյ :

Երկրորդ՝ թէ ոյքափ օգտակար է :

Երրորդ՝ արդեօք հարկաւոր իցէ թէ ոչ :

Զառաջնոյն և զերկրորդին մի ըստ միով խօսեցեալ, ապա յարե :

“Վասն երրորդին, քի թէ արդեօք ըստ ինքեան հարկաւոր իցէ մտակարարել ամ ումք զայս խորհուրդ, միաբան հաստատեն ամ աճաբանք, թէ ոչ է հարկաւոր, ոչ յաճային պատւիրանաց, և ոչ յեկեղեցական իրաւանց, ուստի և ոչ պարտաւորէ սսեն զամենեւին հարկաւ ‘ի կիր առնուլ զայս’ :

Յետոյ զբանս աստուածաբանից բերէ ‘ի վկայութիւն, նոյնպէս և զՊիլոարոսոյ, որ ասէ :

*Եւ ոչ ևս երեւի հարկաւոր հարկաւորութիւն աճային կամ մարդկային պատւիրանի, որ իցէ ըստ ինքեան ուղղակի պարտաւորիչ : Եւ այս է հասարակագոյն վարդապետութիւն ըստ

հեղինակիս (այսինքն սրբոյն Թովմասի) Պա՛ Ս՛ խօ. Ա՛յ՛ առ, Պա՛ ուր
ասէ, թէ այս խորհուրդն ո՛չ է հարկաւոր, այլ օգտակար է եթէ:

“Յայսմանէ յայտ է, զի այս խորհուրդն օժման լի ին-
քեան է հարկաւ ո՛չ պարտաւոր է զմարդ՝ առ ի ընդունիլ յինքն:

Ասացի ըստ ինքեան, վասն զի ըստ պատահման կարէ
պարտաւորել, զոր երբ ուրեք սովորութիւն իցէ մատակարար-
ել ձմ հիւանդաց զայս խորհուրդն:

Եւ յայնժամ հիւանդ ոք՝ տեսանելով զինքն մեծ
ի դուռն մահու է գիտելով զխորհուրդն վերջին օժման, և
կարելով գիւրաւ ընդունիլ զայն, այսու ձմիւ արհամարեացէ
բանիւ կամ գործով, յայտ է թէ ծանր մեղանչէ: Իսկ ուր
այլ ինչ ներհակ առ ի թ ստիպեացէ, կամ չկայց է սովորութիւն
վասն ակամայ գորոյն չլինի մեղք ինչ:

Օ որ ինչ ասացաք վերագոյնդ, և զոր ունիմք ասել
ի ըստորեւ, հաւաստի ունիմք առնել, թէ հայք ճշմարտապէս
ընդունին և յարգեն զայս խորհուրդն օժման հիւանդաց, կամ
ասացից զվարդապետութիւն նորուն, և ըստ այսմ չունին ինչ
պակասութիւն:

Բայց սակայն որպէս յայտ է ամենեցուն, չիք ՚ի մէջ
հայոց գործածութիւն այսր խորհրդոյ, իսկ թէ զի արդ, և
էր վասն, չէ մարթ ստոյգ ասելի ինչ, մանաւանդ զի և ՚ի հին
մաշտոցս չիք յիշատակութիւն զայսմանէ: Իսկ այն որ գտանի
ի մաշտոցս Աիլիկեցւոց՝ ՚ի վերջոյ է առեալ յօրինակս ինչ ըստ
յունականին, և յօրինակս ինչ ըստ լատինականին, որպէս
յայտ է որոց բաղդատել կամիցին”:

Յետոյ քննեալ զգիրս հայոց, ցուցանէ թէ չեղև երբեք հաստատել
ի հայս, և այս յարէ:

“Իսկ թէ ընդէր, և զմարդ չեղև ՚ի հայս հաստա-
տուն սովորութիւն կիրառութեան սորին, և ո՛չ իսկ մարթ եղև
հաստատել, չունիմք ասել հաւաստեալ զպատճառն, բայց
միայն ընդհանրապէս զայս գիտեմք, զի երբ միանգամ չեմուտ
հաստատութեամբ ՚ի մէջ ազգին, ո՛չ արմատացաւ երբեք: Այլ

'ի վերջայ այսր ամի՝ հայելով յանցս՝ որք անցին՝ 'ի մէջ այլոց ազգաց, նկատմամբ այդր բանի, երկու գլխաւոր սլատճառս տեսանեմք ։

Առաջինն է այս, զի անհարգութիւք որք մտին յանգզոյ կիրառողս վերջին օժման՝ խորշեցուցին զհայս 'ի նմին սովորութենէ ։ Քանզի 'ի յոյնս եմուտ յաճախութիւն այնր օժման, եթէ առ հիւանդս, եթէ առ առողջս իբրև վճար ապաշխարութիւն, մինչև 'ի սմանէ՝ ոչ գնէին ապաշխարանս 'ի վր խոստովանելոց, այլ միայն իւղով օժանէին ։

Յետոյ դբանս Տաթևացւոյն և Չահահեցւոյն բերէ 'ի վկայութիւն, և յաւելու ։

“Օ այսոսիկ ասելով սոցա՝ նախ կամին ցուցանել, որովհետև 'ի մէջ չարեաց փոքրագոյնն է ընտրելի՝ առաջնորդք փոքր չար տեսանելով զզանցառութիւն օժման հիւանդաց, քան զզանցառութիւն ապաշխարութեան, կամեցեալ են զանց առնել զնովաւ, կամ աչք խփել, որպէս զի մի զանց լիցի խորհուրդն ապաշխարութեան ։

Երկրորդ՝ կամին ցուցանել, որովհետև մին լինելը խափան լինելութիւն միւսոյն, ընդ հակառակն թոյլ ետուն, զի խափանիչն խափանեալ մնացէ ։ Այսն զի լը վճռոյ աճաբանից 'ի զուգընթանալ երկուց որոշեալ հրամանաց, մեծն յաւետ պահելի է քան զփոքրն ։ Եւ չէ՛ մարթ առ պահելոյ զփոքրն՝ զմեծաւն զանց առնել՝ կամ առիթ տալ զանցառութեան ։ Եւ զի հրաման ապաշխարութեան է մեծ, իսկ օժումն հիւանդաց է՝ սոսկ յորդորական ազդարարութիւն, և ոչ ճիշդ հրաման, ոչ աճային և ոչ եկեղեցական, ըստ նախահարգեալ աճաբանից, առաւել ընտրելի դասեալ են այն առաջնորդք, զի աճային հրաման պահեցի անխափան, քան թէ 'ի սլատճառս կատարման վերջին օժման՝ աճային հրամանն վտանգեցի ։

Երրորդ՝ ըստ նմին չափու կամին ցուցանել զառաւելութիւն հարկաւորութեան՝ քան օգտակարութիւն ։ Արդ խորհուրդն ապաշխարութեան հարկաւոր է չափահաս մեղուցելոց

հարկաւորութիւն միջնորդի՝ ըստ նախաշիշատակեալ աճաբանից,
սմին իրի այն առաջնորդք առաւել փոյթ տարեալ երև վասն
հարկաւորին, քան օգտակարին ՚ի խափան լինելոյ միոյ միւսոյն ։

Պիտեմ զի վայրապար պատճառ թուին այսոքիկ
ի լսելիս աճաբանից՝ բայց սակայն եթէ ՚ի միտ առցեն զմիծա-
ղոյն չարն՝ յորմէ խուսափեցին հայք, և ոչ կարացին խուսա-
փել բազումք յարեմտեայց, յայնժամ ազդու պատճառս տե-
սանեն ։ Ասան զի ՚ի լատինս եմուտ այսպիսի անկարգութիւն
ինչ, ոչ միայն դադարեաց առ բազումս ՚ի նոցանէ ներգործու-
թիւն այնր՝ որպէս առ հայս (որ զՎարդապետութիւն լինելն, և
Պիտեմ ՚ի գործածութեան պատճառ) այլ և վարդապետութիւն զըլ-
խովին մեծեցաւ, որ է չար և հերիտիկօտական ։

Այդպիսի եղև առ Վուտերականս և առ Վալուինա-
կանս, և առ այլս բազումս որք իսպառ մերժեցին զայս խորհուրդ
և պնդեցին անզգամութեամբ թէ այդ է կեղծիք մարդկային ։
Իսկ Վալդէի ազանդաւորք թէ և ընդունելին լինել խորհուրդ
բայց ծաղր առնելին զգործածութիւն, և մերժելին, և այս յայն
սակս, զի մտեալ էր առ ոմանս ՚ի քահանայից՝ ՍԻՄՈՆԱԿԱ-
ՆՈՒԹԻՒՆ այսր խորհրդոյ, մինչ չառնուին յանձն առանց դը-
րամոյ տալ զվերջին օժումն, որով և աղքատք զուրկ մնային ։

Յետ փոքր ինչ բանից ասէ ։

“Արդ որչափ փոքր էր առ լիթ աղև մտեայց որ տուաւ
ազանդաւորաց ՚ի խորշիլ յայսմ խորհրդոյ, մինչ հուսկ յետոյ
մոլորել ՚ի վարդապետութէ, և ասել թէ վերջին, օժումն ոչ է
խորհուրդ եկեղեցւոյ, և այնչափ մեծ էր առ իժն՝ զոր ետուն
յոյնք և այլք առ հայս՝ վտանգելով զխորհուրդ ասպաշխա-
րութեան ՚ի պատճառս վերջին օժման ։

Այլ այսու ամիւ հայք ոչ մոլորեցան ելբէք ՚ի վար-
դապետութիւնէ՝ այլ միայն ՚ի գործածութեան պակասեցան ։
Իսկ եթէ այս պատճառ ոչ համարեցի բաւական, կայ և միւս
այլ՝ զոր տեսցես յառաջիկայդ ։”

Զինի ՚ի մէջ բերէ զեկեղծի պատճառն ոչ հաստատելոյ ՚ի հայս

վերջին օճման , աւարտէ և դոյս յօգուած ոյսպէս :

“Ի դնիլ այսր ամի զոր ասացաք՝ անպարտ մնայ ազլն 'ի մեղաց 'ի կարելն մատակարարել զխորհուրդ վերջին օճման , վասն որոյ և չէր արժան նախատակոճ առնել զազգն , որպէս առնեն օմանք 'ի հակառակորդաց , և կամ ընդ խղճիւ արկանել զքահանայս հայոց , որպէս առնեն օմանք 'ի միսխմարաց : Ապա թէ ոչ՝ և հայք ունին ոչ թեթե իրա 'ի ձեռին , 'ի վերայ շրջել այնոցիկ՝ յորոց հարստահարէին , և թէ զի արդ՝ սակաւութեանք տեսցուք ” :

ՅՕԴ.՝ Ա .

“Թէ զանցառութիւն վերջին օճման՝ ոչ այնչափ գայթակղեցուցանել կարէ՝ որչափ գայթակղեցուցանէ զանցառութիւն տալոյ մանկանց զգրոշմ՝ և զհաղորդութիւն , որպէս և չափահասից զբաժակ արեան Քրիստոսի :

Առ զչուշութիւն համեմատութե իրաց՝ գիտելի է՝ Նախ զի ոչ է դիտումն մեր հաստատել զհայս 'ի զանցառութիւն վերջին օճման , կամ ցուցանել թէ չէ ինչ պիտոյ նոցա կիրառութի այսր խորհրդոյ , քան լիցի , զի զոյս առնել ընդդէմ զինել երեւի ճշմարտութե , և խափանել զնոսա 'ի հոգևոր օգտէ : Այլ զայս միայն կամիմք ցուցանել , թէ ոչ արդիւնաւորին այսու ակամայ զանցառութեամբ ցայն չափ կշտամբանս զորպիսիս առնէ Ալէմէս Վալանոս 'ի բազում տեղիս , մալորութիւն համարելով զայս զորժ հայոց , և իբրև պակասութիւն 'ի Քրիստոսնէութենէ :

Գիտելի է երկրորդ , զի ոչ է դիտումն մեր արատ դնել եկեղեցւոյ լատինացւոց . . . վասն զանց առնելոյ նոցա տալ զգրոշմ՝ և զհաղորդութիւն մանկանց , և չափահասից մատակարարատել ընդ երկօքումբ տեսակօք , զի զոր առնեն նօքա յիւրեանս՝ վասն իւրեանց բարի առնեն : Այլ զայս միայն կամիմք ցուցանել , թէ ծանր են այն զանցառութիւնք նոցա քան զհայոցն , հայելով 'ի բանս սուրբ գրոց և 'ի սրբոց հարց , և

'ի վճիռս սուրբ ժողովոյ և քահանայապետաց : Աւստի եթէ նոքա ազատ գտանին 'ի յանցաւորութենէ և 'ի խղճէ : զանց առնելով զճանր ծանր օրինօք , և այն կամաւորութեամբ ըստ այժմու վիճակի , ևս առաւել հայք զանց առնելով զթերթեն որ և ահամայ է , յաւէտ ըստ այժմու վիճակի :

Պիտելի է երբորդ , զի լատինք համարին ունել բահաւոր պատճառս բաւականս՝ ոչ միայն առ արդարացունել զինքեանս , այլ և գովելի ցուցանել զզանցառութի իւրեանց , բայց յայտ է թէ , ոչ կարէ լինել այս ըստ ինքեան գովելի , այլ միայն վասն խորշելոյ 'ի բարբանջմանց նոր աղանդաւորաց , կամ 'ի վտանկի թիւր կարծիս տալոյ պարզամտաց , ցուցանելով թէ էասկս չեն հարկաւոր առ փրկութի մյնք՝ զորովք զանց առնեն , և ահա նոյն փաստք զօրեն 'ի վր զանցառութի նոցա :

Բայց դու տես զզարմանալին , զի ոմանք յաճարանից այնչափ գովեն զզանցառութիւն իւրեանց , մինչև հերիտիկոս համարին զայն՝ որ ոչ գովեսցէ զզանցառութիւն նոցա : Այլ այս յայտ է թէ առ լուտերական և եթ զօրէ , որք ծանուես խօսեցան ընդդէմ հռովմէական եկեղեցւոյ : Ապա թէ ոչ՝ արեւելեան Եկեղեցիք՝ որք Եղբայրական սիրով աղբ առնեն լատինացւոց , թէ բարւօք ևս էր զառաջին կարգն պահել , ոչ միայն չմեղանչեն , այլ և արդիւնաւոր գտանին 'ի գործ սիրոյ " :

Որ ինչ և ասիցեն հայք առ արդարացուցանել զանձինս իւրեանց վասն պակասելոյ 'ի կիրառութի վերջին օճման ոչ զերծանին 'ի յանդիմանութենէ աճարանից , թողում ասել 'ի ծանր թշնամանաց Ալէմէսեանց և միսիոնարաց , զի հուսկ յետոյ ասին , գայթակղութիւն լինի այլոց մանաւանդ արեւմտեայց 'ի լսելն թէ չունին հայք զկիրառութեան այսր խորհրդոյ : Արդ զինչ տացուք առ այդ պատասխանի :

Յետ առաջնոյն գատասխանոյն՝ յորում առաջի ասնէ վկայութեամբ աստուածաբանից զհարաւորութեան իրին , ասէ :

“Երկորդ պատասխանի հայոց այս է , թէ լատինք գայթակղի՝ 'ի վերայ մեր վասն այսր բանի , և մեք գաթակ-

զերալ եմք և գայթակղիմք 'ի վերայ նոցա վասն բազմապատիկ
 իրաց, յորոց ինչ ինչ յայլ և այլ գլուխս յիշեցաք, և աստ
 յառաջ բերցուք երեք ինչ, որք ը կարգի մեծ և մեծագոյն և
 ամենամեծ գայթակղութի ընծայեն արևելեայց առ հասարակ
 զորս և լատինք քաջ գիտեն:

Առաջինն է՝ զանցառութիւն գրոշմի մանկանց, զի
 յայժմու ժամանակի սովորութիւն է զօրացեալ Աշերուպա,
 յապաղել մանկանց զմատակարարութիւն խորհրդոյ գրոշմի, և
 այսպէս անհամար երախայք, տղայք և մանկունք վախճանին
 առանց գրոշմի, որպէս և աչօք տեսանեմք: Արդ՝ մի թէ թե-
 թե ինչ իցէ այս, ոչ ասլաքէն օգտակար է, և առաւել հար-
 կաւոր գրոշմ, քան զվերջին օժումն:

Սայս քաջ գիտեն աճաբանք, և բազմապատիկ բա-
 նիւք սք հարց հաստատեն, զի վերջին օժումն կարգի միայն
 իբրև դեղ օգտակար վասն չափահասից եղելոց 'ի ներելի մեղս,
 ուստի և մանկանց չտան զայն խորհուրդ:

Իսկ գրոշմ կարգի վասն անօրէն իբրև դեղ կարևոր
 և յառաջապահեատ, իբրև զէն հոգևոր վասն ընթացից մարտի
 որ 'ի բոլոր կիանս, և յաւետ ևս իբրև կինք ամուր 'ի հաստա-
 տութիւն Քրիստոնէական դաւանութեան:

Յետ այլ ևս բազում բանից ասէ:

Արդ այսմ զանցառութեան այսպիսի ծանր իրողու-
 թեան, յորմէ զուրկ մնան բիւրաւոր մանկունք Աշերուպայոց, և
 առանց կնքոյ գրոշմի վախճանին, ոչ այլ ինչ պատճառ չքմե-
 ղութեան գտանեն աճաբանք, բայց եթէ զայն՝ թէ ոչ վնասէ
 այս զանցառութիւն՝ փրկութեան մանկանց, երբ ան գրոշմ մե-
 աանեն, զի արդէն սրբեալ են մկրտութեամբ:

Այլ յայտ է նաև որք առանց վերջին օժման մեռա-
 նին, ոչ վնասին 'ի փրկութեանէ, զի արդէն սրբեալ են թաղրեն
 խոտովանութեամբ, և զօրացեալ սք հաղորդութեամբ:

Որպէս և իցէ, եթէ, առաջինն արդարացո՛ցանէ զայլս՝
 երկրորդն և անպարտ կացուցանէ զհայս:

Ձկնի սահաւուց յարէ :

“Առ այժմ՝ զոր ասեմքս , որչափ պատճառս և գտցե՛ն աճաբանք , դժուարին լինի շինել զմիտս արևելեայց , որք հասապաղ գտանեն , թէ մանկուէնք Եւրոպացւոց զուրկ ՚ի դրոշմէ մեռանին , եթէ հարկաւոր իցէ , և եթէ ոչ : Թո՛ղ զծանր զրոյցս՝ զոր խօսեալ են ոմանք ՚ի յոյն հեղինակաց առ լատինս վասն այսր բանի :

Երկրորդ է զանցառութիւն հաղորդելոյ զմանկուէնս ՚ի մկրտութեան , և յապաղելոյ տալ նոցա զայնպիսի փրկագործ խորհուրդ յերկար ժամանակ , զի այժմ՝ յԵւրոպայ ոչ տան մանկանց զսք հաղորդութի մինչ լիցին երկուտասան ամաց . . . և այսպէս անհանար տղայք մեռանին ութամեայ՝ իննամեայ՝ տասնամեայ չորեքտասանամեայ :

Իսկ որչափ ծանր է այս գործ , և համեմատութեամբ սորա զանցառութիւն վերջին օժման անմասն ՚ի ծանրութեանէ քաջ գիտեն աճաբանք , որք դեգերին ՚ի գրուածս սքց հարց” :

Ձկնի վկայութեամբ աստուածաբանիցն առաջնոց ցուցանէ , թէ ին հարք տային մանկանց մկրտելոյ զհաղորդութիւն : Եւ յետոյ լատինացիք թուլանալով յայս սովորութենէ , հուսկ ուրիմն խապա բարձին : Իսկ ապա ՚ի պնդել ոմանց թէ ոչ փրկին մանկուէնք լատինացւոյ , ժողովն Տրիտենդեայ ունայնացոյց զկարծիս նոցա , և սահմանեաց ՚ի կանոն , Գ . “Եթէ ոք ասիցէ թէ մանկանց մկրտելոյ մինչև ցամա ընտրութեան հասեալ իցին՝ հարկաւոր իցէ (սա իւր-բիւն) ընդունելութիւն հաղորդութեան , նզովեալ լիցի” : Եւ ապա յարէ :

“Եւ արդարև զի թէպէտ սք հարք գիտէին և հաւատային , զի առանց հաղորդելոյ սոսկ մկրտութք կարեն փրկել մանկուէնք , որպէս և չափահասք որք յակամայս զուրկ մնացեալ իցին : Բայց զայս ևս գիտէին , զի ապահովագոյն լինի փրկութիւն նոցա ընդելութք հաղորդութե , և զի ՚ի բարոյսականս միշտ ապահովագոյն ճանապարհն է ընտրելի , ինքեանք ևս առնէին , թէպէտ ապահով գիտէին և զներհակն :

Արևելեայք որպէս հայք՝ որք երկիւղածութք և բարեմիտ զգուշաւորութք է ճանապարհ նախնի հարց երթան , թէպէտ յարգեն զայժմու սովորութիւն լատինացւոց ևս , բայց

այսու ամիւ գայթակղին , թէ ընդէր թողին նոքա զճանապարհ
հարց իւրեանց և բովանդակ եկեղեցւոյ :

Իւ առ այս ոչ կարեն ասել լատինք , թէ այսպէս
հրաման եղև յետոյ յեկեղեցւոյ , որ ունի իշխանութիւն փո-
փոխելոյ Տեղիբլինայից , զի արդ յայժամ զօրէր , եթէ լա-
տինք անարատ պահեալ իցեն զհին կարգն , և եկեղեցին կամ
գլուխն եկեղեցւոյ 'ի վր իրիք բանաւոր պատճառի կամեցեալ
էր ինքնակամ այլազգ տնօրինել , բայց ոչ այսպէս անցին իրքն :

Լատինք սկսան թուլանալ 'ի հին կարգաւորութիւն , և
'ի ներհակն սովորեցան , և ապա եկեղեցին ակամայ կամօք լը-
ռեաց , և հուսկ յետեոյ 'ի ստգտանելն այլոց զայն նոր սովո-
րութիւն , ան մեղադիր արար և հաստատեաց , զի և չկարէր իսկ
բառնալ , որ ինչ ակամայ էր մտեալ :

Իւ այսպէս թէ պէտ լատինք բարւոք գոհացան , բայց
արևելեայք ոչ շինեցան :

Օայսոսիկ թողեալ 'ի նպատակ մեր հայեցուք ,
եթէ լատինք գայթակղին 'ի վերայ թեթև զանցառութեան այ-
լոց , այլք ևս առաւել գայթակղին ընդ ոչ թեթև զանցառութե-
նոցա : Օի զի՞նչ և պատճառս բերեն աճաբանք , չկարեն հա-
մոզել զարևելեայս , և մանաւանդ զհայս , թէ այժմու գործ-
իւրեանց ըստ ինքեան ուղիղ իցէ , նոքա յառաջին ժամանակս
հային , յորս հասարակ սովորութիւն էր հաղորդել զմանկունս ,
որպէս վկայեն եկեղեցական պատմութիւնք և աճաբանք առ
հասարակ : Հային և 'ի սրբոց հարց բանս , որք երկիւղածութիւն
ընդ այն ճանապարհ ընթացան :

Հային և 'ի վերայ մանկանց , որք միանգամ տասնա-
մեայ և երկոտասանամեայ , ևս և չորեքտասանամեայ , և հնգե-
տասանամեայ գոլով , զուրկ 'ի մարմնոյ և յարենէ վրկչին ' ան-
հաղորդ մեռանին :

Բայց զարմանալիս է այն , զի ոմանք յիմաստուն մե-
սիոնարաց , չասացից թէ ամենեքեան , ընդ որս և ոմանք յաճա-
քանից ' փոխանակ մեղադրելոյ զիւրայինս , վասն թողլոյ զհին

կարգաւորու թիւնս եկեղեցւոյ, մեղադրեն զարեւելեայս վասն պահելոյ նոցա զնոյն կարգ: Եւ որք հազիւ զանձինս արդարացուցանել կարեն, զայլս իբրև մեղապարտ կշտամբեն թէ վասն դրոշմի մանկանց և թէ վասն հաղորդելոյ զնոսա:

Երրորդ զանցառու թիւ է Հաղորդել զժողովուրդն սբ բաժակի Տեառն, այլ միայն մատակարարել զսբ մարմինն: Այս գործ այնչափ դայթակղեցուցանէ զարեւելեայս, որչափ հաւան գտանին լատինք ընդ այն, զոր առնեն:

Եւ այնչափ դժուարին է նոցա ըմբերանել զնոր առ զանդաւորս, որք բարբանջեն ընդդէմ եկեղեցւոյն հռովմայ. . .

Ընդունիմք (առնաւ եւ իւր) թէ էապէս ոչ է յարկաւոր միշտ ՚ի միասին տալ զմարմին և զարիւն, բայց պնդեմք թէ ոչ է մարթ առանց հարկի զանց առնել զմիով, այնպէս զի միշտ մինն տացի, և միւսն ոչ:

Ընդունիմք թէ անխափր մարթ է եթէ զսոսկ մարմին և եթէ զսոսկ արիւն առնուլ, բայց պնդեմք թէ չէ օրէն առանց հարկի զատանել զսոսին յիրերաց, այնպէս զի միշտ զըրկեալ լիցին ՚ի միոյն կամ ՚ի միւսոյն, զի այս ոչ համաձայնի Քրիստոսական օրինադրութեւ և աճային հրամանի, ոչ առաքելական աւանդութեւ, և ոչ սովորութեւ ընդհանուր եկեղեցւոյ:

Քնն իմա զբանն, վէճ արեւելեայց ոչ է այս, թէ մարթ է կամ ոչ ընդ միով, կամ ընդ երկու տեսակաւ հաղորդել, այս այլ ՚ թէ ընդէր լատինք զրկեն զժողովուրդ իւրեանց յարենէ Քրիստոսի, և զայն օրինաւոր գործ համարին:

Սինչ է ասեն պատճառն, զի իսկզբանէ հետէ ՚ի Քրիստոսէ սկսեալդ ՚ի մէջ եկեղեցւոյ ընդ ամենայն տեղիս ՚ի մարմնոյ և յարենէ Քնի անխափր հաղորդէին հաւատացեալք:

Իսկ այժմ արեւմտեայք ոչ տան յարենէ. . . (ԲԵՒՐՆԱՆ) վասն երկոցունց միապէս ստաց: Եթէ ոչ կերիջիք զմարմին որդւոյ մարդոյ և արբջիք զարիւն նր, ոչ ունիք կեանս յանձինս:

Յետ բազում բանից յարէ ասելով:

“Արդ ՚ի միտ առ դու ինձ աստանօր, զի երբ տեսա-

Նեն և լսեն հայք՝ զայսպիսի հին աւանդ եկեղեցւոյ՝ ի Քրիստոսէ սկսեալ՝ և յառաքելոց ՚ի գործածեալ, և հառովմայեցւոց զգուշութեամբ պահեալ, և ՚ի սբ քահանայապետաց վճռով հաստատեալ, յետոյ ուրեմն ՚ի բաց թողեալ են Եւրոպացիք, և իսպառ խափանեալ յայժմու ժամանակի, զի՛նչ արդեօք ասեն, և զի՛նչ չասեն:

Սի՛նչ կամիս, երթ խօսեաց առ նոսա, որչափ և կամիս պատճառս յառաջեան և բարդեան, նոքա միշտ զայս պատասխանեն, մի թէ այդ պատճառք չկային յառաջումք ՚ի Քրիստոսէ և այսր, մի թէ ընդ հանուր եկեղեցին ոչ գիտէր զայսոսիկ և զի՛արդ այնու ամբ ամ զգուշութեամբ պահէր զհին աւանդն ըստ կարի նոյնպէս և մինչև ցարդ յարեւելեան եկեղեցիս առ հասարակ:

Եթէ մանաւոր ինչ գիտուած ՚ի մէջ առցես, թէ նա և ՚ի հոռմն երբեմն ընդ միով տեսակաւ տային ևայլն՝:

Այդ մանաւոր է առ հարկի եղեալ իրքդ ոչ լինէին ասն կանոն ընդհանուր եկեղեցւոյ, և նոյն ընդհանուր եկեղեցին՝ որ զայդ գիտէր, և զի ջանէր մանաւոր գիտուածոց առ հարկի եղելոց, ոչ թոյլ տայր յաճախել ևայլն՝:

Եթէ ասես, թէ նոյն է ճաշակել զմարմին ՏՆ, կամ զարիւն նորա, նոյնպէս և զմին կամ զերկօսին ընդունել ևայլն: Երբա դարձեալ պատասխանեն զնոյն: Սի թէ ասեն՝ ընդհանուր եկեղեցին ՚ի սկզբանէ և առաքեալք Քրիստոսի զայդ ոչ գիտէին, առ ի՛նչ ապա ՚ի հասարակ գործածութեանն ոչ զանց առնէին տալ զմարմին և զարիւն ՚ի միասին, յայտ է թէ ոչ երկիւղածութի համարէին վայրաբար փոխել զաւանդ տէրու նախան, մանաւանդ յայսպիսի ահանուր խորհուրդ: Եթէ ասես, առ փրկութիւն բաւական է ՚ի մարմնոյն և եթ հաղորդել ևան: Երբա դարձեալ զնոյն տան պատասխանի, մի թէ առաքեալք ոչ գիտէին զայդ ևայլն՝:

Թո՛ղ զայն, զի եթէ այդպէս իցէ, ուրեմն որ ինչ ոչ է պարզապէս հարկուոր, ՚ի բաց բարձրէ եկեղեցին, զոր, զվէմօրհեհնքն, զՋրօրհեհնքն ևայլն: Զաւելից ասել, թէ զը-

դրոշմն ևս, սրովհետեւ ոչ երն հարկաւոր առ փրկութիւնն, թող
բարձրեն զայս ամենայն”:

Յետ այլ ևս զրեթէ անհամար բանից՝ յարէ զայս վերջաբանու-
թիւնն, և աւարտէ:

“Արդ զի որպէս վերագոյնդ ասացի, ազգ մեր կամա-
կար ընդունի զայս խորհուրդ, և յօժարութի ևս ունի առ այդ:
Եւ յիրաւի դիւրաւ մտանէր այդ՝ ՚ի հայս, եթէ
միսիոնարք փոխէին զընթացս կառարութեան իւրեանց, եթէ
չպախարակէին զայլ բարեկարգութիւնս հայոց, եթէ չերեւե-
ցո՛ցանէին թէ կամին զազգն փոխել յայլ վիճակ, ծէսէ ՚ի ծէս,
՚ի հայութեանէ ՚ի Գրանկութիւնն, եթէ սէր և քաղցրութիւն
ցո՛ցանէին, եթէ զերկպառակութն խնդիրս ՚ի բաց թողեալ՝
զմիաբանական խաղաղութիւնն ողջունէին”:

Խնդիր Տասն երորդ Յաղագս նախագահութեան Առաքելական Աթոռայն:

ՅՕԴ” Ա.

“Առաջի դնին ամբաստանութիւնք ոսոխաց

Օտներ է այս գլուխ ամբաստանութեան ՚ի լսելիս
ամենեցուն, բայց առ հակառակորդս ազգիս մերոյ թեթեւ ինչ
համարեայ

Ապաքէն որ միանգամ հայել ախորժէ ՚ի գրուածս և
՚ի բերանս դիմամարտից մերոց, կարծեմ՝ թէ ոչ այլ ինչ ունի
տեսանել, բայց միայն զբողարտութիւնն և չարախօսութիւնն

Այն ինչ յուսահատ լինին, և ձեռնթափ գտանին,
յայլմէ ամենայնէ, ՚ի վերջին ճիգն լինին ապաստան, սուր հա-
նեն զի հարցն և բաժանեացին զնա ՚ի գլխոյն եկեղեցւոյ այս-

ինքն յառաքելական եկեղեցւոյ և յաթոռոյն :

Սուր արդարեւ , բայց երեքսայրի , որով եւրակի կարեն հատանել , զի եթէ միոյ չյաջողեսցի , միւս կողմամբ կարել հնարի սցեն :

Նախ՝ զայնպիսի բանս ասեն , որովք մարթասցին ցուցանել , թէ հայք մերժեն զնախագահութի սրբոյ գահին :

Երկրորդ՝ այնպիսի ընթացս վարեն , որով խորշեցուցանեն զնոսա յաթոռոյն :

Երրորդ՝ այնպիսի իրս պահաջեն , որովք անհնարաւոր գործեսցեն սիրով միացեալ պահել ընդ աթոռոյն :

Այս ամենայն յայտ յանդիման երեւոցի յառաջիկայդ , այլ առ ըստ կարգի ընթանալոյ զառաջինն զհիմն չարախօսութեց ոսոխաց մերոց փոքր 'ի շատէ զննեսցուք' : յեր 783 :

ՅՕԴ՝ Բ :

“ Ի բազում գլխոց ցուցանի ուղիղ համարումն և հաւանութիւն հայոց 'ի վերայ գլխաւորութեան առաքելական Աթոռոյն :

Ստահութեամբ ասեմք թէ հակառակորդք մեր փոխանակ գովելոյ զհայս իբրև առաւել քան զամ արեւելեան ազգս հաւատարիմ առաքելական աթոռն , յանիրաւի պարսաւեն իբրև մերժող նորին կամ չընդունող նախագահութեան յաջորդին Պետրոսի :

Ան զի Սուսաւորչեան ազգ մեր ոչ երբէք մերժեալ է զայն աթոռ : այլ միշտ ընկալեալ է և ծանուցեալ 'ի սկզբանէ և այսր զնորուն նախագահութիւն կամ զգլխաւորութիւն , և զընդհանրական հրամանատրութի 'ի վերայ ամ ազգաց Քրիստոսադաւանից : Ակայ ունիմք այժմ զնոյն ինքն զմայրն մեր եկեղեցին հռովմէական , որ քան զամ ազգս մտերիմ և հարազատ սիրելի քարոզեաց 'ի բազում կոնդակս զեկեղեցին հայաստանեայց , որպէս և 'ի յետագայ խնդիրս տեսցես :

Ան այժմ 'ի կողմանէ ազգիս խօսելով՝ պնդեմք :

Թէ այսմ ճշմարտութեան զայսպիսի հիմնական հաստատութի
ունի ազգս հայոց, զոր յոչ ումեք յայլում ազգի գտանել
մարթ իցէ :

Առաջին հիմնական հաստատութիւն է՝ անջնջելի
յաւէտ դաշնադրութեամբ սուրբ լուսաւորչին մերոյ, յորում
մեծահռչակ հրատարակի նախագահութիւն և գերաստիճան
իշխանութիւն առաքելական աթոռոյն :

Եւ թէպէտ այսր հիման բազմապատիկ մուրճս և
նիգս բաղխել կամեցան թշնամիք, բայց ոչ ինչ կարացին ար-
կանել, մանաւանդ թէ որչափ ուժգինս հարին, այնչափ հաս-
տատ ամրացուցին: Ասան զի այնպիսի անժխտելի ճշմարտու-
թիւն է, զոր անհնարին է՝ ի բաց քերել և օտարացուցանել
՝ ի մտաց ազգին հայոց, որով իսկզբանէ մինչև ցայժմ անխախտ
ունի զայն աւանդութիւն, և նոյն իսկ ազգն ոչ միայն ՚ի զանա-
զան գիրս իւր ՚ի կիր առնու զայն ՚ի վկայութիս բանից, այլ և
հռովմայեցւոց կարկառէ” :

Ապա յերես 788, ասէ :

“Եւ զի՞նչ ունին ասել այժմ զրպարտողք մեր, ինք-
եանք ևս գիտեն, զի հայք կամակար մտօք ընդունին զայս
թուղթ, որոյ մեծ և անդժրելի նշանակ այն իսկ է, զի հայք
յաւէտ զգուշութեամբ պահեալ են զօրինակ ՌՕԶԱԲ թղթոյ
՚ի մէջ իւրեանց՝ քան հռովմայեցիք, առ որս գոյր և օրինակ
նորին յաւուրս սրբոյն Աեղբեստրոսի, Ատինք անհոգութիւն
կորուսեալ են զայն, իսկ հայք ոչ միայն չեն կորուսեալ, այլ և
զի մի արդեօք կորիցէ երբէք, առեալ տպագրեալ են գնոյն, և
սփռեալ այսր անդր: Եւ ամ հայք որպէս զմատեան Ազանթա-
գեղոսի քարտուղարին մեծի, ընդ նմին և զայն թուղթ իբրև
մասն նորա ընդունին . . . և զի՞նչ ևս խնդրեն դիմախօսք” :

Յետոյ բերէ ՚ի մէջ զոմանս ՚ի փաթերայից, որք հակառակ կան ստու-
գութեան դաշանց լուսաւորչին, և ցրելով զբանս նոցա ասէ :

“Օ ի եթէ հայրենական աւանդութիւն այսպէս չճանա-
չէին, և ինքեանք այսպէս չընդունէին, զի՞ արդ կարէին այս-

պիսի ինչ հնարել 'ի մտաց իւրեանց, և տպագրել 'ի կարգս մատենից նախնեաց իւրեանց, Ապա յայտ է, զի թէ այսպէս, և թէ այնպէս բաղբաղեցեն հակառակորդք մեր, հարկին խոստովանիլ, թէ հայք այսու բանիւ ճշմարտապէս և իսկապէս ընդունին զգլխաւորութիւն սրբոյ գահին, Եւ թէ ասիցեն, այդ վասն Սեղբեսարոսի և եթէ գրեալ 'ի բերանոյ նորին Սեղբեսարոսի, և ոչ 'ի դիմաց ամ քահանայապետաց, կամ վասն ամ յաջորդաց Պետրոսի:

Այրապար փախուստ է անդէրժանելի, վասն զի սքն Սեղբեսարոս որ այդպէս խօսի, ոչ վասն զի այս ոք անհատ կամ Սեղբեսարոս խօսի, այլ իբրև յաջորդ Պետրոսի, որ և նախագրեալ բանքն յայտնի ցուցանեն, Եթէ լոկ Սեղբեսարոսի անձին և եթ սեպհական լինէր բանդ այդ, կարէր ոք իրաւամբ 'ի դէմս ածել նմա, թէ սեա քեզ զայդպիսի հոգևոր իշխանութի յարևելից մինչև յարևմուտս 'ի վերայ ամ ազգաց Քրիստոսադաւանից, և ոչ միայն կապող արձակող յերկինս և յերկրի, այլ և հրամանահան հրգօր յընդհանուր եկեղեցիս Քնի, և գլխափոխան Քրիստոսի:

Ապա քէն Աւետարանի անուն Սեղբեսարոսի ոչ գոյ, անուն Պետրոսի կայ՝ որով տուաւ փականքն արքայութեմ, և նմա յանձնեցան ոչխարքն Քրիստոսի, Արդ եթէ Սեղբեսարոս չխօսէր իբրև յաթոռոյ Պետրոսի, և իբրև յաջորդ Պետրոսի, ուստի՞ ունէր սեպհականել ինքեան զայն իշխանութի:

Չիք տեղի խուսափելոյ փաթերայից յերեսաց բանիցս, և ոչ հնարք ստելոյ զբանս այնր թղթոյ, զոր հայք ճշմարտեն և ընդունին:

Երկրորդ հիմնական հարստատութի այն է, զի իսկգբանէ հետէ յաջորդք սրբոյ լուսաւորչին մերոյ այսինքն Աթողիկոսունք հայոց, ազգի ազգի օրինակաւ մեծարեին զառաքելական աթոռն իբրև առաջին պատրիարք և գլուխ եկեղեցւոյ, և ոչ իւրիք ընդդէմ կքրեցան հանրական իշխանութիւնն նորա, որպէս և Վրիդոր (Վ)Վ, պապն իբրև անտարակուսելի

ինչ հաստատեաց զայս յիւրում կոնգակին , որ վասն հայոց ըստ
որում ունիս տեսանել , 'ի գլուխ... յօդ '... և այլն :

“Երրորդ հիմնական հաստատութի այս է , թէ յինչ և
իցէ մատենագրութիւնս հայոց , եթէ 'ի յօրինեալս 'ի հարց
մերոց , և եթէ 'ի թարգմանեալս , եթէ 'ի վարդապետականս , և
եթէ 'ի վիպասանականս և այլն , բացայայտ նշանակի ըստ պահան-
ջելոյ տեղւոյն , թէ մեծ և վերին ստեան 'ի մէջ եկեղեցւոյ
առաքելական աթոռէ , և սրբազան քահանայապետն գլուխ և
առաջին ամ պատրիարքաց ” :

Բերէ առ այս և քանի մի վկայութիւնս 'ի գրոց հայոց , Եւ ապա :

“Չորրորդ հիմնական հաստատութիւն է , զի յազգի
մերում , իսկզբանէ և այսր միշտ հաստահիմն է տարրացեալ
'ի միտս ամենեցուն , թէ իշխանութիւն եկեղեցւոյ մեծ է 'ի յա-
առաքելական դահն , զոր ինքեանք Պողոս Պետրոս կոչեն , և
թէ անդ է բանալի գերազոյն իշխանութե կապելոյ և արձակե-
լոյ : Այս ճանաչումն է հասարակաց հայոց , եթէ երթիցես 'ի
հայաստան , ո՛ւմ և իցէ հարցցես , ըստ ամին ճանաչման առնուս
զպատասխանին ” :

Պատմէ աստանօր զսիշատակեալն 'ի յայսմ աւուրս մեր , թէ ոմն վասն
մեղաց իւրոց երթեալ իցէ 'ի հռովմ առ 'ի արձակել 'ի գահէն :

“Հինգերորդ հիմնական հաստատութիւն , մանաւանդ
թէ գլխաւոր հիմն նախագրելոցս ամի այս է , զի մերս ազգ քան
զամ ազգս առաւել բացայայտ բանիւք ստորագրէ զգլխաւոր
ութիւն սրբոյն Պետրոսի առաքելոյ ' առաջնօրդ ունելով
զսք Աւետարանն , և թարգման զսք հարս , և յաւէտ ևս զնախա-
հայրն մեր զսք Վրիգոր I ուսաւորիչ , որ 'ի լուսաւոր վարդա-
պետութե իւրում 'ի գիրս Աբաթանգեղոսի ասէ յեր” ՃՊԸ .
վասն Պետրոսի թէ , Քրիստոս , արար զնա վէմ հաստատութե
ամ եկեղեցեաց ” : և այլն : Եւ ապա :

ՅՕԴ” Գ .

“Թէ զինչ ինչ առնեն ոմանք , որով հովացուցանեն

զայլ եկեղեցիս , մանաւանդ զհայս 'ի հարազատ սիրոյ առաքե-
լական աթոռոյն :

Գտանին ոմանք մանաւանդ փաթերայք կամ միսիո-
նարք հանդերձ արբանեկօք իւրեանց , որոց տեսեալ զողջմտութե
հայոց , և զմտերմութիւնն առ գահն հռովմայ 'ի սկզբանէ հետէ
արձանագրեալ 'ի բազում գիրս , սկսանին պատճառանս պատ-
ճառել , ասելով թէ գիտեմք և մեք , զի հայք զառաջին ժա-
մանակս ընդունէին զնախագահութի առաքելական աթոռոյն ,
բայց այժմոյս չէ այնպէս :

Օայդ բան բազում են խօսեցեալ , և խօսին իսկ
մինչև ցարդ , այլ սակայն ընդդէմ ճանաչման իւրեանց բարբա-
ռին , ապա թէ ոչ , կամ պարտին ասել , եթէ հայք բնաւ եր-
բէք չեն ընկալեալ զայդ նախագահութիւնն , կամ պարտին
ասել , թէ միշտ ընդունէին և ընդունին : Ասն զի հայք զառ-
'ի նախնեաց իւրեանց իջեալ համարու մն ոչ են փոփոխեալ և
ոչ թողեալ : Այլ որպէս էր 'ի սկզբանէ անտի , այնպէս է և
այժմ , ըստ որում վերոյ գրեալ պատմութիք յետին դարուց
յայտ առնեն , զոր և ևս ունիս իմանալ 'ի յետագայ բանից :

Եւ զի դիմախօսք մեր ոչ իւրիք կարեն ցուցանել
զզրպարտութիւնս իւրեանց , որպէս թէ այժմ փոփոխեալ իցէ
միտք հայոց , միք ընդ հակառակն այլ ինչ ցուցանեմք և յե-
րեանս ածեմք զզրպարտութիւնն դատախազից մերոց իբր զի որք
զայսպիսիս բարբառին դասք փաթերայից և միսիոնարաց ' ճշ-
մարտապէս պատճառ եղին 'ի քանի մի դարուց և այսր : ոչ զի
վարկու մն հայոց բարձցի յառաքելական աթոռոյն (ռուսա-
բէն Բառնալ Ի-Ի , Քեւէ յիստորիա) այլ զի սէր նոցա պաղեսցի կամ
հովասցի , որպէս իրօք առ արտաքս հովասցուցեալ են և հո-
վասցուցանեն այդպիսիք , վասն զի զայնպիսի տարադէպ ընթացս
վարեն 'ի բանս և 'ի գործս , որով յատելութիւն գրգռեն
զազոս բազմաց , թող թէ 'ի հովութիւն սիրոյ :

Եթէ ինչ ինչ յարարուածոյ դոցա լիցի ինձ առաջի
մատուցանել , մի ինչ դժուարեացին զի երբ ինքեանք 'ի մեր

ազգի վերայ զամ պակասու թիւն բարդեն հանդերձ ծանր ծանր
 թշնամանօք, և հերիտիկոս և հերձուածող անուանակոչու թք,
 չունին իրաւունս դժկամակ լինելոյ, յորժամ մեք առանց այս-
 պիսի ծանր զրուցաց, և պահմամբ ուղղափառութեան և լաւ-
 ու թիւ նոցա, փոքր 'ի շատէ յառաջ բերցուք զայսպսի գործս և
 եթ, որով խրտուցեալ են և խրտուցանեն զազգն:

Առաջին տարադէպ ընթացք նոցա այս է՝ զի կամին
 յինքեանս որսալ զժողովուրդն, այնպէս՝ զի մի այլ և ս հաւա-
 տակեացին անմիջական առաջնորդաց իւրեանց, այլ միայն լատին
 առաջնորդաց՝ ընդ պատճառանօք անուան Սրբազան պապին, և
 կամ այնպիսւոյ ումեք՝ որ ոչ է առաջնորդ ազգին, այլ միայն
 կարգեալ է իբրև տեսուչ, և այն ոչ վասն հայոց, այլ լատինա-
 ցւոց եղելոց յարեւելս: Օ այս է հարկ բացատրել ըստ պարա-
 գայից, զի լաւ և ս քան զմեզ գիտեն՝ ընդ որս խօսիմք:

Արդ յայտ է թէ այս գործ քանի՞ խրտուցանէ զազգն,
 վասն զի ազգն զիւր առաջնորդս և անմիջական հովիւս ունելով՝
 պարտէ անմիջապէս նոցա հպատակել, և հանդերձ առաջնոր-
 դօք իւրովք պարտ է հաւատալ 'ի դլուխն ամի Քրիստոս,
 ընդունելով միանգամայն գոնէ լռելեայն իբրև երեսփոխան
 Քրիստոսի, կամ ասացից իբրև ունող բանալեաց Եկեղեցւոյն
 Քրիստոսի, զքահանայապետն առաքելական աթոռոյն ըստ
 որում յաջորդ Սեպրոսի:

Քան զայս աւել ինչ է մարթ պահանջել 'ի Քրիս-
 տոնէից ը վարդապետութեան հաւատոյ: Ասան զի առ է ահան
 բանն հաւատոյ ոչ պահանջի, զի իւրաքանչիւր ոք ներգործու-
 թեամբ և բացայայտ հաւատասցէ զգլխաւորութիւն առաքելա-
 կան աթոռոյն, շատ է ընդհանրապէս ընդունիլն և չմերժելն, և
 կամ գոնէ զօրութեամբ հաւատալն 'ի ձեռն այնր բանի զոր
 ասեն 'ի հանգանակն: Հաւատամք 'ի մի միայն կաթողիկէ և առա-
 քելական սք Եկեղեցի, զի եթէ Է սովին չլինէր իմացեալ մի-
 ութի եկեղեցւոյ ընդ միով հանրական գլխով, ոչ զանց առնէր
 Եկեղեցին բացայայտ դնել զայն 'ի հանգանակն", յերես 798:

“Երկրորդ տարադէպ ընթացք նոցա այս է, զի զայն-
պիսի Հնազանդութիւն պահանջեն առ զահն, (եւսնի Բէ առ Ին-
+է առ), որ սրտաքոյ ելանէ իւրեանց, և չէ երբէք լեալ ՚ի մէջ
եկեղեցւոյ յառաջին ժամանակս :

Առ բարւոք իմանալոյ զայս ծանիր, զի որպէս կա-
թուղիկոսն Եպիսկոպոս է Եղմիածնի, արք Եպիսկոպոս է բո-
վանդակ այնր գաւառի Ստորապօլիտէ Արարատեան աշխարհի,
և առաջին Պատրիարք է Հայոց ազգին, ուր գտանիցի հայազ-
գի ոք : Թող զառաջին դարս, յորս էր գլուխ նա և կաթու-
ղիկոսացն Սրաց Աղուանից, զորս ինքն ձեռնադրէր :

Սոյնպէս և քահանայապետն առաքելական աթոռոյ,
Եպիսկոպոս հռովմայ, արք Եպիսկոպոս նորին գաւառի, մետ-
րապօլիտէ խտալիոյ, և գերագոյն պատրիարք բովանդակ Եւրո-
պիոյ, և համօրէն լատին աշգին խակ ՚ի վերայ այսր ամի պապ է
ամ հաւատացելոց, որով և է հրամանահան՝ ոչ լոկ Եւրոպիոյ,
այլ ընդ ամենայն աշխարհ յընդհանուր եկեղեցի Քրիստոսի,
որպէս և եղեալ կայ ՚ի թուղթն զաշանց : *

Արդ լատինք որք բնակին յԵրոպիայ, կամ ասացից
՚ի Ֆրէնկիստան, ըստ իւրաքանչիւր կարգի ունին պարտակա-
նութի Հնազանդելոյ քահանայապետին հռովմայ, և եթէ միան-
գամայն ասացուք, ողջոյն իսկ ազգն լատինացւոց, որ յառալիա, և
՚ի Վաղղիա և այլն, պարտական են իսկ Հնազանդել նմա, ոչ մի-
այն իբրև պապի, այլ իբրև սեպհական պատրիարքի իւրեանց,
այնպէս զի և եպիսկոպոսուէք նոցա ՚ի նմանէ կամ հրամանաւ
նորին պարտին ձեռնադրել. իբրև հրամանաւ յատուկ պատրի-
արքի իւրեանց, որպէս և յայտ է

Սայս եղեալ տես այժմ թէ զինչ գործեն ոմանք
՚ի փաթեբայից կամ միսիոնար անուանելոց, կամ լով զի հայք և
ամ ազգ Քրիստոնէից Հնազանդ լիցին Սրբազան պապին, գուն

* Առ անվաւերութիւն Գառնիոյ Բղնոյն՝ Իսրայէլ Եւրոպիոյն
Կ. Վ. Հահնազարէան, որ անդիճարեկէ Գառնիոյն՝ հերէ զայն :

գործեն ամ ողւոյլ : ըստ նմին աստիճանի , որով ինքեանք պարտին պարտական են հնազանդիլ , նոքին ևս այսպէս հնազանդեացին , քի՛նչ միայն իբրև գլխոյ ընդհանուր եկեղեցւոյ , այլ և իբրև իւրեանց անմիջական պատրիարքի , իսկ այս ընդդէմէ պատրիարքական իրաւանց և կանոնաց ընդհանուր ժողովոց :

“Օ ինչ ապա իբրև տեսանեն , զի այսու օրինակաւ զոր ինքեանք կամին ոչ հնազանդ են հայք , այլ իւրաքանչիւր ազգ ընդ իւրով սեպհական պատրիարքաւ հանդարտեալ կայ , և նովին միջնորդաբար ընծայէ զիւր հպատակութի պարտու պատշաճ առ գլուխն , և սմին իրի իբրև գառ ինք անմեղք և ոչխարք Քնական հօտին պարզմտութք յարած են ուղիղ հաւատս ընդհանրական և առաքելական եկեղեցւոյ , և ցնծան ի Քն , Արդովին և վրդովեն զայլս այդ փաթերայ անուանեալք , և զի՛նչ առնեն (Տի արտէօ՛ ժանք Բուէսի սսէւ)՝ ի վերայ վազեն ոչխարաց , և սաստիութք յարձակեալ խրտուցանեն զնոսա :

Յարձակումն նոցա այս է , զի նախ զառաջինն ոչ հային յորպիսութիւն ոչխարաց , և ոչ հային ՚ի կարգս և յիրաւունս եկեղեցւոյ , և ոչ ՚ի քաղաքավարութիւն բանականաց , այլ համանգամայն ստիպեն և սպառնան , թէ փութով եկայք հնազանդեցարութք հովուապետին : Իսկ անձարակ ողորմի ի ոչխարքն՝ ոչ գիտելով զիրացն ստուգութիւն , խրտնուն , սարտնուն , երկնչին և սկսանին փախչիլ և հեռանալ :

Օ այս այսպէս տեսեալ վարատողացն , իսկ և իսկ գիտնն յատեան հովուապետին՝ ամբաստան լինել զնոցանէ , թէ նոքա ապստամբ են , զքեզ առ ոչ ինչ գրին , քեզ ոչ հնազանդեն և այլն : Իւր ոչ յայն հային , զի նոքա ոչ եթէ ՚ի հնազանդութենէ հովուապետին օտարանան , այլ ՚ի խստութենէ հովուացելոց հեռանան : Ապա եթէ քանի մի ոչխարս ՚ի յետամնայից զբռամբ ածեն այդպիսիք , ՚ի վերայ նոցա խնդան , և նովխմբք ցնծան , զնոսին գովին իբրև զհնազանդս , և այլն : Այն հնազանդ են , հովուապետին արդեօք , թէ բռնացելոյն ՚ի վերայ իւրեանց :

Միայն թէ և զայդ գիտասցեն այդպիսիք , զի նաքա
ևս փախչէին արդեօք 'ի ձեռաց նոցա , բայց ողորմելիքն ոչ
գիտեն , տկար գոլով և հիւանդաքայլ ոչ են կարացեալ 'ի փա-
խուստ աճապարել , և այնպէս մատնեալ կան 'ի ձեռս դոցա :

Եւ արդ եթէ դոքա կարծեն թէ հայք ևս ըստ սմին
օրինակի 'ի բաց հեռացեալ իցեն արդարեւ ստուգի այդ 'ի վր
այդպիսեաց : Ասմին ասել թէ հեռացեալ են ' ոչ 'ի հովուա-
պետէն ' քան լիցի , այլ 'ի բռնութենէ դոցա : Այլա թէ ոչ
ինքեանք անմիջական հովուաց իւրեանց բարեմտութիւն հնազան-
դելով , նովին իսկ հովուապետին հնազանդ ընծային , զի չէր
այլ ազդ հնազանդել ' կալով յաշխահի իւրեանց , և չէր իսկ
օրէն այլ ազդ վարել ' կալով ընդ անմիջական ձեռամբ առաջ-
նորդաց իւրեանց " :

Այսպէս խօսի " յերես 800 , և 801 :

Երրորդ տարադէպ ընթացք նոցա այս է , զի երբ
նշմարին 'ի վերայ մասնաւոր անձանց ոմանք ինչ ինչ անկատա-
րութիւն , և յորժամ տեսանեն ինչ 'ի վերայ ազգին , որ ոչ հա-
ճոյ թուիցի յաչս անձանց իւրեանց , և ան նման 'ի Գեառի իւ-
րեանց , փոխանակ ազդ առնելոյ անմիջական հովուի նորին
ազգի , ինքեանք սկսանին հովուութեան թեկնածել , և տիրա-
բար զհովուի կատարել պաշտօն (եւանի Բէ հովուաբաց) ասելով
թէ առեալ է մեր իշխանութիւն 'ի Արքայան պատէն այսպէս
առնելոյ , և իրաւունք կան 'ի ձեռին մերում միսիոնարական
իշխանութեամբ , մինչև զհովիւսդ իսկ զձեր կառավարելոյ :

Եւ ոչ այսչափ միայն ' այլ և յաւելուն , թէ որք
հնազանդեսցի այդոցիկ հովուացդ արևելից ' մեղանչէ , և այն
մահուչափ մեղօք : Սայս հանապաղ աչօք տեսանեն և ձեռօք
չօչափեն , յորոց միջի կայցեն փաթերայք :

Արդ ' յայտ է թէ 'ի տեսանելն հովուաց ազգին զայդ-
պիսի բռնակալութիւն , և 'ի ըսելն զայդպիսի առացուածս վտա-
րանդութե , 'ի հարկէ գայթակղին , ոչ միայն 'ի վերայ ինքնա-
գլխութե անձանցդ այդոցիկ , այլ և 'ի վր մեծի հովուապետին :

“Քանզի գիտեն, զի ինքեանք են անմիջական Հարգատ Հովիւ աղգի իւրեանց, և զի առանց գիտութե իւրեանց, կամ առանց խափանածոյ Հովուական սլաշտաման իւրեանց, ոչ է կարող առանձին ոք օտարազգի գալ, և Հովուութիւն առնել ՚ի վերայ ոչխարաց իւրեանց”:

Եւ ՚ի մէջ բերեալ աստանօր, թէ հրպէս յԵւրոպա յայլ թեմէ օտար ոք եկեալ Հովուութիւնս արացէ ՚ի վերայ ժողովրդեան առանց հրամանի առաջնորդի տեղւոյն, իսկոյն պատժեն զայն և տարազիր առնեն աշխարհական բազկաւ աղա յարէ:

“Բայց քանզի Հայք չունին այժմ ՚ի ձեռս մարմնաւոր իշխանութիւն, որով մարթացին սանձահարել, զայսպիսիս, (որպէս երբեք որք Լեւոն որք, ՚ի կելէէէ) իբրև տեսանեն զգորանալ և զբռնանալ այսպիսեաց օր քան զօր, չունելով այլ ինչ ճար, երբեմն սիրով ազդարարութիւն առնեն այդպիսեաց, կամ զլիսաւորի նոցա նստելոյ ՚ի մէջ նոցա, և երբեմն ՚ի ձեռն իշխանութե արտաքին տերանց ահարկանեն և զդուշացուցանեն:

Իսկ նոքա փոխանակ զգուշութիւն յանձինս բերելոյ, սկսանին հռչակ հարկանել բանիւ և գրով, թէ սոքա հերիտիկոս են, հերձուածող են, մեղ ոչ հնազանդին, որք ՚ի պապէն ունիմք իշխանութիւն և այլն”:

Իսկ այսպիսի զրոյցք հարկաւ գրգռեն զլսողսն յափշտութիւն, և զողջոյն իսկ զազգն ՚ի դժկամակութի, թող զվրդովմունս երկպառակութեանց և զազգի աղգի չարիս: Տեսանես թէ զի՞նչ պիտի ընթացս վարեն, զհրպիսի ճանապարհ գնան փաթերայ կոչեցեալքն, և միսիոնարական իշխանութք պարծեցեալքն ՚ի մէջ եկեղեցւոյն Քրիստոսի, և այլն”:

Բայց զի՞նչ տան պատասխանի փաթերայք, մեք իրաւամբք զայս այսպէս առնեմք վասն զի Հովիւք Հայոց հերիտիկոս գովով կորուսեալ են զիրաւունս իւրեանց:

Այս պատասխանի առաւել տգիտականէ քան յանդդնական, զի եթէ իրաւանց գիտութեան խելամուտ լինէին, ոչ կարէին ասել զայդ: Քանզի ըստ իւրեանց եկեղեցւոյ, մա-

հաւանդ հրատարակելոյ 'ի կոնդակն Մարտ երեսի պապին Ե .
 (որ «իօանէ Առ Ի․ Երեւոյ») Հովիւ ոք որ յականէ յանուանէ չիցէ հը-
 րատարակեալ հերիտիկոս, չէ կորուսեալ իւրիք զիւր իրաւունս ,
 մանաւանդ այնպիսի ազգի հովիւ , որ ոչ է մերժեալ յեկեղե-
 ցւոյ : Թող նախ կարող լիցին ցուցանել փաթերայք, թէ ազգն
 հայոց կամ հովիւք ազգին յականէ յանուանէ մեժեալ են յե-
 կեղեցւոյ, և ապա իշխեսցեն այդպիսօրէն ճոխանալ :

Եւ եթէ արդարեւ այդպիսի տխմարութեամբ վարէին
 բնակիչք Եւրոպիոյ , վեր 'ի վայր լինէին ամ թագաւորու-
 թիք արեւմտեայց : Այլ զի 'ի մէջնց ուրեք ուրեք թէ և յայտնի
 իսկ հերիտիկոս հովիւք գտանին , երբ յականէ յանուանէ չի-
 ցեն մերժեալ և հրատարակեալ յեկեղեցւոյ

Մեր թողից , զի հովիւք հայոց և ոչ իսկ արատ ու-
 նին հերիտիկոսութեան կամ հերձուածողութեան , որպէս ու-
 նիմք ասել 'ի յաջորդ գլուխդ " : յերես 802 :

Չորրորդ ' տարադէպ ընթացք նոցա այս է , զի ոչ
 փոյթ է նոցա թէ իշխանութիւն սրբազան պապին ծանուցի
 այլոց , կամ գլխաւորութիւն նորին երեսացի , այլ ընդ նովին
 պատրուակաւ ինքեանք մեծացին : Բանզի այդ պատճա-
 ռանք իմն է քաջ ծանուցեալ ամենեցուն , և ընդ այդոցիկ
 պատճառանօք կամին և հնարին , զի տիրեսցեն ժողովրդեան ,
 զասր նոցին զգեցցին , զկաթն նոցուն դիեսցին , և զնոցայսն իւ-
 րացուսցեն : Ահա այդ է ըղձութի և դիտումն դոցա բանիւք և
 արդեամբք , որպէս յայտ է տեսողաց և լսողաց , և ոչ իսկ ան-
 ձանց իւրեանց անյայտ : զի ըստ առածին , նիզակ չամփոփի
 'ի պարկ : Եւ 'ի վերայ սոցա այսպէս ո՞ ոք այնուհետեւ սնուսցէ
 նոցա : Իսկ նոցա տեսեալ թէ զանուն ինքեանց , այսր անդր
 բողոք ունել , թէ դոքա մերժեն զառաքելական աթոռն և այլն ,
 որպէս թէ յանձինս նոցա բազմեալ իցէ զահն առաքելական :
 Եւ յայտ է թէ այսպիսի սուտ աղաղակաւ ' ստուգապէս առիթ
 լինին օտարանալոյ բազմաց 'ի սիրոյ , և ոմանց իսկ մերժելոյ
 զյարգ առաքելական գահին :

“Փորձ ասացելոցս յայանի լինի յայնմանէ զի եթէ սրբազան վեհն հրաման ինչ յղեացէ առ այսպիսիս , որ ոչ շահաւոր դացի անձանց իւրեանց , ոչ երբէք ՚ի գործ պնին զայն պիտի հրաման , ոչ եթէ յայանապէս ընդդէմ կալով , քանզի երկն չին , զի մի և յայլ իրաց զրկեցին , այլ ազգի ազգի հայթայթանօք բարեղգեաց պատճառանաց , և այս իսկ է պատճառն , զի ոչ յաճախ պատուէր գայ ՚ի վեհնն :

Ապա եթէ շահարար ինչ անձանց զիսկեցի հրամանն , իսկ և իսկ կատարել փութան , և այնպիսի ոգւով նկրտին , զի յամ ուրեք պահեցի անխափան այն մինչ ՚ի խիղճ արկանել զսրբազամիտս՝ զմտաւորս և զհեռաւորս :

Եւ ահա սովին իսկ իբրև փողով քարոզեն , թէ կամք իւրեանց ոչ եթէ վասն յարգի սրբազան վեհննէ այլ վասն շահու անձանց , զոր ինքեանք ինքեան կոչեն , վասն որսալոյ ինքեանց զժողովուրդն , զի ՚ի նոցունց հաւաքեցեն զլիութիւն պիտոյից , և լիաձեռն վայելեցեն :

Եթէ դոքս չյօժարէին առնուլ ինչ ՚ի ժողովրդենէ հայոց , այսինքն չհաւաքէին ինչ յանուն կազմածոյ՝ քաւարան կոչեցելոյ , չամբարէին զգերստեղէն և արծաթեղէն սպասատուրս չժողովէին վն շինուածոց , առատ սլատարաբիս չգանձէին , գանձանակս չըջեցուցանէին յեկեղեցիս ևայլն ևայլն , Այլ մանաւանդ յարգորէին , զի հայոց քահանայից տացին , և չքաւար կարգաւորաց բաշխեցին , Իսկ ինքեանք իւրեանց բաւական հասիւք ապրէին , և միայն առեցելովքն յազգի իւրեանց շատանային առ ՚ի պէտս պաշտաման աղքատին քարոզչի վճարելոյ : յայնժամ յայանի երեւցուցանէին թէ ինքեանք ոչ զշահ անձանց խնդրեն , այլ զճ շմարտութիւն քարոզեն :

Ապա եթէ այսու ամիւ զսոցին հակառակն գործեն , առաւել քան զոր մարթիցէ խորհել , զներհակն ուսուցանեն , և ՚ի ներհակն առաջնորդեն , և այսու ամիւ երբ յաւելուն , առել թէ հրամանաւ առաքելական գահին ունիմք մեք զայդ սիկ , մեծ գայթակղութիւն տան ազգին , և հովութիւն

օրոյ արկանն , չասցի թէ ուսուցանեն , զի որովհետեւ ժողովրդականք և պարզամիտք 'ի վարս քան 'ի բանս հային քարոզչաց , և 'ի վեր քան զամ յընչասիրութենէ և յընչատեցութենէ չափեն զչափ բարելաւութեան նոցա :

'Ի վերայ այլ ևս հինգերորդ և վեցերորդ սարգէտ ընթացից միտնարաց խօսեցեալ , այսու վերջաբանութեամբ կնքէ զքան իւր :

Յասացելոցս աստի յայտնի տեսանի , զի հայք ոչ եթէ զնախագահութիւն ակադեմիայի , զայն ' զոր ճանաչեն զլիափոխան Քրիստոսի , և հրամանատար հզօր յընդհանուր եկեղեցիս , այլ միայն տեսանելով ոմանց զարարս փաթեւայլց՝ դայթակղին , և լսելով թէ հրամանաւ զլիսոյն կատարին այն արարք , (որ է «...» ամենին , Բարեբաշա , Գաբրիէլ) 'ի սիւղ զլիսոյն հովանան , և ոմանք ևս չկարելով հանդուրժել ' հեռանան :

Բայց զարմանալին այս է , և զի յայնոցիկ քանի մի դայթակղելոց վերայ և եթ հայելով դայթակղելոցիչ նոցին փաթեւայք , զսղոյն իսկ զագէն 'ի նոյն սակի գրեն , և այնպէս զբոլորեսին կամին դայթակղելոցուցանել :

Իւ մի թէ այս իցէ առաքելական անուանեալ պաշտօն , և մշակութիւն իւրեանց և հոգւոյ փրկութիւն , որով առաւել կամին կորուսանիլ քան գտանել :

Իւ սակայն ազգն չէ թողեալ 'ի բաց զիւր ուղիղ ճանաչումն աս. գլուխն , և ոչ իսկ թողու , նոյն է յինքեանք և 'ի ճանաչման իւրում , միայն թէ չխանգարեցեն օտարք , յորոց ոմանք և ընտանի թշնամի զանձինս երևեցուցանեն" , երես 808 :

ՅՕԻ" Գ :

«Պատասխանի չորից ընդ զիմութեց , որովք ոմանք զայլ հայոց բաժանել համարին յառաքելական գահն :

Ոմանք յաճարանից որք ոչ են գիտակ , թէ յինչ պիտի վիճակի իցէ ազն հայոց , և առաւել ևս ոմանք 'ի փաթեւայլց՝ որք ոչն կամին գիտել զորպիսութիւն ազգին , զոր աչօք տեսանեն , քառեակ առարկութիւնս կամ ընդդիմութիւն

յերդ յերդեն, առ 'ի տեռանել թէ հայք բաժանեալ լցին յառաքելական անժողով, զայն հիմնովին ունիմք սակալ 'ի գրք լուխ... 'ի խօսիլն յաղագս հերձուածոյ, առ այժմ' սակաւութիւնսցուք զընդդէմութիւնս նոցա :

Առաջին ընդդէմութիւն է այս, թէ ընդէր ոչ յիշեն հայք 'ի պատարագի զանուն Սրբազան Պատրիկի :

Օ այս բան յորժամ' առաջարկեն անժողով, ոչ այսպիսի անորոշ եղանակաւ խօսին այլ որոշեալ սճով բարբառին ըստ կարգի իրաւանց : Այն ընդէր Վաթուղիկոսն կամ պատրիարքն հայոց ըստ հին սովորութեան եկեղեցւոյ չառնէ զայս յիշատակ : Իսկ փաթեռայք՝ որք ոչ նուրբ հային իրաւանց, զայս օրինակ բարբառին, թէ ընդէր Քահանայք Հայոց առ հասարակ և ժողովութեք ոչ յիշատակեն զանուն պատրիկի, այլ զիւրեանց Վաթուղիկոսունս և պատրիարքունս :

Անժողովին ասացուած ըստ ինքեան ունի ինչ տեղի իբրև համաձայն իրաւանց, իսկ փաթեռայլցն ամենայն իրօք անտեղի է իբրև արտաքոյ իրաւանց : Եւ թէ զի՞արդ, ծանկն :

Հին սովորութիւն էր 'ի մէջ եկեղեցւոյ՝ գովել յոյժ և փափաքելի, զի իւրաքանչիւր պատրիարքունք յիշէին զայլ պատրիարքունս... Իսկ թէ արդեօք նա և Վաթուղիկոսն Հայոց՝ որ պատրիարք ազգին կոչուր, ունէր ընդ այլս զայսպիսի տուր և առ կամ' կապակցութիւն, թէ ոչ, բնաւին նշան ինչ ոչ ունիմք, ոչ 'ի գրոց և ոչ յաւանդութեանց : Օ այս միայն զիտեմք, զի հայք ընդ հանրասէս բազում մաղթանս և աղթս ունին վասն առաջնորդաց իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ և վասն լրութեան բովանդակ եկեղեցւոյ, այսինքն այն՝ զոր ասեն սարկաւադունք 'ի պաշտամունս ժամերգութեան, և 'ի սք պատարաչի, Վասն խաղաղութեան 'ի Դամազբէին, Յիշեան տէր և ողորմեան, 'ի պատարաչամատոյց : Ահա այսպիսի ընդհանրական յիշատակութիւնք են 'ի պաշտամունս հայոց, 'ի սկզբանէ հետէ իջեալ, և միշտ գործածեալ : Բայց ոչ ուրեք գտանի 'ի հին օրինակս պաշտամանց մերոց, թէ զայլոյ ազգի հայրա-

պետս ևս կամ քահանայապետ յանուանէ յիշատակեալ իցեն
 երբէք («ոպէ» յաճեալն ժամանակի ու երբէ՛ւ յիշատակութիւն լինի) իսկ
 հասարակ եպիսկոպոսաց և քահանայից յամ՝ ազգս՝ այս էր սու-
 վորու թիւն, զի իւրաքանչիւր զիւրեանց սեպհական պատրի-
 արքն կամ Աթոռղիկոսն ևայլն յիշէին: Եւ չէ լեալ երբէք
 լսելի, թէ քահանայ ոմն յիշեացէ ըսց ՚ի պատրիարքէ իւրմէ,
 զայլ ոք պատրիարք ևայլն, կամ փոփանակ զիւր պատրիարքն
 յիշելոյ՝ զայլ ոք յիշեացէ, մանաւանդ ՚ի մէջ հայոց բնաւին
 ան լուր է այս:

Եւ զի այս այսպէս է, զի՛արդ ասլա փաթերայք ստի-
 պել յօժարին զքահանայս հայոց, թէ պարտ է ձեզ յիշել զը-
 պամն, այնպէս: որպէս թէ գլխաւոր նշան ուղղափառութեան
 համարեացի այդ:

Օ այդպիսի նորալուր նշան ոչ երբէք ՚ի գործ ածին
 նախնի սք հարք մեր

Օ այսոսիկ իսուեցաք ըստ իսկու թեան իրին, և հայ-
 ելով ՚իհին սովորութի, որ այսպէս էր և այսպէս է իջեալ մինչև
 ցարդ: Սւտի աճաբանք և փաթերայք ըստ այսմ՝ ունին առնել
 դատաստան, և անսողիւտ կացուցանել զազգն, այսինքն թէ
 որովհետև մինչև ցարդ չէ մտեալ ՚ի հայս այսպիսի սովորութի,
 եթէ այժմ ձեռնամուխ լիցին ՚ի սոյն նոյն իսկ իրն նորոգու-
 թեամբ իւրով առ իժ լինի նոր և ծանր խռովութեան:

Եւ սակայն դիցուք թէ, Աթոռղիկոսունք և պատ-
 րիարքաունք հայոց, ՚ի հին ժամանակս սովորեալ իցեն յի-
 շատակել, այսու ամիւ հարկն ստիպէ դադարիլ յայժմու ժա-
 մանակի: Քանզի ազգն այժմ՝ ՚ի սարկութեան գոլով ՚ի ներ-
 քոյ տէրութեան այլոց, թէ և կամիցի, չկարէ առնել զայդ,
 ասլա թէ ոչ՝ վտանգ մեծէ յերեսաց Տէրութեան, և ծանր
 մասս հասանէ ազգին: Ասն զի նշան աստատմբութեան համա-
 րին զայդ, և մատնութեամբ ոմանց մեծամեծ վրդովմունք և
 շարիք ծագին՝, յերես 811:

Երկրորդ դիմադրութիւն այս է, թէ ընդէր Աա-

Թողիկոսունք հայոց կամ պատրիարքունք նոյ ոչ գրեն թուղթ յանձնն առաքելական, որ թէ և չիցի հարկաւոր, դէթ նըշան ինչ սիրոյ է :

“Այս գիմադրութիւնն ոչ ինչ ընդհատ երևի յառաջնոյն, և եթէ ՚ի նիւթն հայեցո՞ւք, քան զայն վտանգաւոր է, իբր գլուխի ամբաստանութեան կարծեցեալ առաջի այլոց, և իբրք դժուարին քան դնախկինն, զի որովհետև ազէն ողջոյն ընդ աէրութեամբ այլոց կայ, ոչ կարեն համարձակ թուղթ գրել, մանաւանդ թէ և ոչ իսկ լռելեայն կամ գաղտ ՚ի միոյ կողմանէ քան զյայտնի գրելն : Այլ թէ իմասցին այլազէիք, եթէ այսպիսի կցորդութիւնն ունին ընդ արեւմտեայս, և մասնաւանդ ընդ մեծի գլխոյ նորայ, իսկ և իսկ անհնարին հալածանս յարուցանեն ՚ի վերայ նոցա, իբրև ՚ի վերայ յայտնի աստամբաց” :

Յետ այսպիսի բանից ասէ :

“Եւ սակայն եթէ վտանգ լինէր, և եթէ չլինէր, այս միայն կարէր արդելել զերթեւեկութիւն թղթոց, զի հայք ընդ իշխանութեամբ այլոց գոլով ոչ կարեն ՚ի նոյն բերել, և ՚ի կողմանէ հռովմայ կարեն ևս իրաւամբ պահանջել զայս հայք և այսմ քաջ դիտակ են նա և ինքեանք, և զվորձն իսկ առաջի աչաց իւրեանց ունին :

Ասան զի ՚ի Ֆրիւնկէստան եպիսկոպոսունք՝ որ կան ՚ի մեջ թաղաւորութեան Քրիստոնէից Վաղղիացւոց Վերմանացւոց և այլն, ոչ կարեն ինքնագլուխ թուղթ գրել առ գահն առանց գիտութեան թագաւորութեան : Արդ եթէ ՚ի մէջ Քրիստոնէից Թագաւորութեանց այսպիսի զգուշութիւնք պահին, զի՞նչ ունիս ասել վտան արեւելեայց եղելոց ընդ իշխանութիւն այլազգեաց, որչափ զգուշութիւն իցէ պահելի :

՚ի վախճան բանիս ասէ :

“Այս զլուխ գիմադրութեմ չկարօտի երկար խնդրոց, բայց թուի թէ հակառակորդք սովին բանիւք այլ ինչ կամին ներքս մուծանել, այսինքն է, գուցէ յայն սակս թախանձէին

զնարկա՝ որու թի թղթա՛լ ցու թե՛, որպէս զի Ասթուղիկոսն հայոց
 'ի գլխաւորադոյն առ թի՛, որ է ժամանակ նո ու նստելոյ յա-
 թոս՝ գրով ծանուցէ պատին զընտրութիւն իւր, և այսպէս
 առ սակաւ սակաւ սովորութիւն լիցի ընդունիլ հայոց 'ի հռով-
 մայ զհաստատութիւն պատրիարքութեան, և կարգաւ որութե՛ն
 նոցա սպասել: Բացաւայտ ասացից, զի հաստատութի՛ն աթոռոյն
 հայոց՝ յամ ընտրութեան կախումն ունիցի 'ի հովմայ:

Այլ չիք այսմ տեղի, և ոչ իսկ պատն խորհի զայդ,
 զի հայք ունին իրաւունս անգստին 'ի Մեղքեստրոսէ, զի Ասթու-
 ղիկոսունք ընտրութեամբ իւրական ազգին՝ յիւրեանց Եպիս-
 կոպոսաց առնուցուն զձեռնադրութի՛ն, որպէս յայտնի աւանդի
 'ի թուղթ դաշնոց: Եւ զայն իրաւունս պահեալ են և պահեն
 անխախտ մինչև ցայժմ, ըստ որոյ և ոչ տեղի ետուն յունաց
 յաւուրս շնորհալոյն, երբ կառնին նոքա, զի ընտրութիւն
 Ասթուղիկոսին կախումն ունիցի զկայսերէն և զպատրիարքէն:

Վասն ի ժամանակս Աիլիկեցոց՝ յորժամ ըստ փա-
 թերայից Ասթուղիկոսունք ուղղափառ էին, և ոչ խնդրին զհաս-
 տատութիւն պատրիարքութեան իւրեանց 'ի Արքաշան պատէն,
 ուստի և չէ աւժան երկարել զքանս յազագս ախոսիկոյ յեր՝ 813:

Երրորդ գիտադրութիւն այս է, զի եթէ կոնդակ ինչ
 հասցէ առ հայս 'ի Քահանայապետէն չընդունին զայն, կամ
 գոնէ կասկածի պատն զընդունելութենէ նոցա, և վասն այն
 յետս կասի 'ի գրելոյ:

Այդ բան եթէ ունիցի ինչ ստութիւն՝ ամենեւին
 սյլազգէ քան զոր կարծեն չարախօսք, զի ոչ եթէ չընդու-
 նին, այլ զի ոչ կարեն՝ որպէս յայտ է 'ի նախագրելոցս:

Եւ այս իսկ է պատճառն, զի այժմու ժամանակի
 հազիւ երբէք գրէ պատն կոնդակ յարեւելս, մանաւանդ թէ
 բնաւ երբէք իսկ չգրէ, ոչ վասն անվստահութեան առ որս
 ունի գրել, այլ վասն զգուշութեան յերեսաց այնոցիկ՝ ընդ
 որոց ձեռամբ կան յարեւելեայցի Քրիստոնեայք, զի սրով-
 հեռեւ ընդ իշխանութք այլոց կապեալ կան, ընդ ելանել բանի

'ի վեր' մինչև 'ի մահ վասնդին :

“Բայց գիցուք թէ չկայցէ վտանկ , տալաւ ին յայլմէ կողմանէ բաւական դժուարութիւն կայ առաջի , վասն զի այդ կանգակ եթէ ընդդէմ ելցէ չին սովորութեանց նոցա , այնպիսի սովորութեան ասեմ' , որ ոչ է ընդդէմ ածայլն և բնական օրինաց , և ոչ ընդդէմ բարի վարաց , ոչ կարէին փոխել , ապա թէ ոչ մեծամեծ խռովութիւք և վնասակար դործք զհետգան որպէս յայտ է 'ի բազմապատիկ վործոյ բազմաց դարուց” և այլն :

Եւ մի' ինչ զարմասցիս բնդ այս , վասն զի սմին նման բազում անցք անյանին առքու մս Ներուպայ 'ի մէջ Քրիստոնեայ թագաւորութեանց , որոց սեպհական պատրիարք իսկ է սրբազան վերն , և անհամեմատ առաւելութեամբ զօրէ բան նորա անմիջապէս առ արեմտեայս :

Բայց այսու թմու , երբ առ նոսա կանգակ ինչ հասանցի 'ի գահն' ոչ առ ժամայն ընդունին , այլ նախ աշխարհական իշխանք և թագաւորք տեղեաց ընդ քննութեամբ ալկանեն , և տան քննել ածարանից իւրեանց” և այլն :

Եւ յետ քննութեան իբրև տեսանեն թէ օգտէ ինքեանց , կամ դիւրաւ կատարի թոյլ տան զի հրատարակեցի , ապա եթէ այլազգ իցէ , մանաւանդ թէ ներսնակ իցէ չին սովորութեան երկրին , չտան թոյլ հրատարակելոյ , և այսպէս ոչ պահի այն հրաման : Եւ այսմ զլիաւոր պատճառ տան ածարանք նոցա , որպէս յիշեցուք 'ի նշանակեալ տեղիս , զպահպանութիւն անդորրութեան ժողովրդեան յորում սլաշտական են ասեն պաշտպան ինել իշխանք աշխարհաց , և զայս նաև պահն այսպէս կամի ասեն” և այլն :

Եւ արդ քաջ կշռեան աղաչեմ , եթէ 'ի մէջ թագաւորութեանց Քրիստոնէից , ուր թմ' ինչ կարգաւորեալ է , և ամենեքին յանդորրու վայելեն , և դիւլաւ կարեն կատարել , այսպիսի զբուշութիւն պահի , զի'նչ ասելի է ապա նկատմամբ հայոց , որոց վիճակ և պայման թմու այլ աչգէ , և զայլ օրինակ մեծաշոյն զբուշութիւն պահանջէ :

«Այս աստանօր և այլ ինչ նկատելի, ըստ որում ճանաչանեն իրաւագէտք լատինացւոց, որք փորձ են իրացն, բազում անգամ հանդիպեալ է, զի թէպէտ յանուն Քահանայապետի է գրեալ կանգակ ինչ, կամ յղեալ իբրև հրաման ՚ի գիմաց նորա, բայց ոչ այնպէս՝ որպէս հրամայեցաւն ՚ի քահանայապետէն, այլ փոփոխութեամբ իւրիք, այսինքն կամ յաւելուածով կամ նուազութիւն կամ այլայլութեամբ ոճոյ բանից նորա ։

Փոխանակ բառիս ՅՈՐԴՈՐԵՄԲ՝ դնելով ՀՐԱՄԱՅԵՄԲ, կամ ՎՃՌԵՄԲ, փոխանակ բառիս ԱՐԺԱՆԵ, դնելով ՊԱՐՅԵ, կամ ՀԱՐԱԷ, և որ մեծն է՝ զմասնաւոր եղերս յընդհանուր շրջելով և այլն ։ Այս զի ընթերակայ սլաշտօնեայք գրողք կամ օրինակողք մասնաւոր դիտումն ինչ ունելով . . . Քաղում անգամ որպէս բազմօք հաստատեն իրաւագէտք, հանդիպի, զի սլաշտօնեայք սրբազան վեհին թախանձեալ յայլոց կամ յանձանց՝ կարևոր դատել ինչ կանգակ կամ վճիռ, և ոչ գտեալ դիպող ժամ, կամ վասն այլոյ նկատման ոչ հաննն յատեան սրապին զայն բան, այլ միայն իմաստ նորին, և զօրութիւն բանին ճանաչանեն վեհին, և արտաքին հաւանութիւն ընկալեալ՝ հրատարակեն զայն յանուն քահանայապետին ։

Եւ սակայն երբ անյաջող դիպին ելք իրացն, և բնաւ խակ անել գտանին՝ յերաս կոչեն փութով, թող զայն՝ զի երբեմն նոքա որք խորհրդական ժողովս առնեն կանգակս գրեն, և թախանձանօք ճոխացուցեալ զվեհն յանձնարութեան, ասեն ՚ի կանգակին, թէ այսպէս հաճոյ թուեցաւ քահանայապետին, կամ թէ՝ այսպէս վճիռ եղև առանձնական հաճութեամբ սրապին ։ Արդ որովհետև ՚ի ստիպելոյ սովորական հարկին ստեպ հանդիպին այսպիսի իրողութիւնք, այլք և սովորեալ են քննել և զննել, և առանց քննութեան չընդունել ։

Եւ եթէ այլք այսպէս վարին, հայք զինչ ունիցին առնել, որք ոչ քննելոյ միջոց ունին, և ոչ զհանդամանս իրացն գիտեն ։

Ս ասն որոյ եթէ հասցէ առ նոսա կոնդակի ինչ՝ ոչ
 գնի 'ի դործ, մանաւանդ զի տեսանեն, զի յայնմ կոնդակի չկայ
 ինչ նոր, որ ինչ յայլ ժամանակս պէտքս սրահանջ մուշք
 լեալ են յողգէն 'ի վերայ ինչ ինչ ծիսից և արարողութեանց,
 դարձեալ նոյն բանք 'ի նասին բովանդակին: Եւ զի այն իրք
 քաղում անգամ քննեալ և փորձեալ են յառաջին Աթոռադիկո-
 սաց և 'ի թողաւորաց հայոց, և չեն յաջողեալ, և սա առաւել
 յայժմուս չյաջողի ասելով, լռութեամբ միայն յարգեն, և
 այնպիսի լռութեամբ՝ որպէս և երբեմն սրատասխանատու
 թեամբ 'ի ձեռն միջնորդաց (որ երանի էրէ անխորտի հասանէր յա-
 քեւէն թիւն յարեւոստ) ծանուցանեն և ծանուցեալ իսկ են բա-
 ղում անգամ, թէ չունիմք կարողութիւն յայսպիսի իրս շինել
 ձեռնամուխ:

Չորորդ քնդդիմութիւն այս է, զի ասեն թէ հայք
 ոչ թոյլ ասն ումք բողոքել կամ աղերս քնծայել դրով և
 բանիւ առ սրբազան պապն:

Այդ թէպէտ ըստ ինքեան սուտ է, բայց թէ և ճշ-
 մարիտ լինէր ըստ իմիք 'ի ձեռն վերոյ գրելոցս բաւական պատ-
 ճառ դորին քաջայայտ լինի: Այլ այնու ամիւ և այլ հարկե-
 ցուցից պատճառ կայ, որ ոչ թողացուցանէ առնել զայդ յայժ-
 մու ժամանակի, յորում փոփոխեալ է վիճակ իրաց և կառա-
 վարութիւն:

Այս ճշմարիտ է, զի եթէ որպէս էր յառաջին դարու,
 նաև յայժմուս նոյնպէս 'ի ձեռն սրբազան վրհին մնայր ամ
 ինչ, և նա ինքն անձամբ անձին տեսանէր զգատն, և ինքնին
 որոշէր, հայք կամակար մտօք համարձակ թողացուցանէ ին բո-
 ղոքել ինչ, մանաւանդ թէ աղգն ողջոյն դիմէր առ նա՝ գանգատ
 ունելով զփաթերայից՝ և այլն:

Բայց յարդիս որպէս և յայտ է, ձեռք և մատուշք
 այլոց խառնին 'ի նոյն, և այն երանի թէ ըստ բարեւէր կամս
 նորա: Երբ բողոքէ օք, կամ գիր աղերսանաց մատուցանէ առ
 Արքազան պապն, նա ըստ իրաւանց զգուշաւոր քննութիւն առ-

Ներլ կամեցեալ, տես թէ որպիսի՛ խոհական տեսեսու թեամբ և
ամենիմաստ զգոնութեամբ փոյթ տանի իրացն, մանաւանդ
ի ծանր իրողութիւնս: Հրաման տայ, զի քանի մի Արարինալք
հանդերձ ածարանօք իւրեանց քննութիւն արտօցեն ՚ի վերայ
իրացն, և ապա յատեան իւր հանցեն:

Այս իրաւի բարեգէտ իմն է, բայց այն ածարանք
տես զինչ առնեն, հային թէ այնց վերակացու Արարինալաց
միտք կամ հաճոյք յոր կողմն մտեն, և ըստ նմին ջանան ուղ-
ղել զքնթացս քննութեան, և ըստ այնմ պատճառս խուզին, և
ըստ այնմ զկարծիս իւրեանց առաջի դնեն կարարինալաց, և նք
իբրու ըստ վճռոյ ածարանից կարգեն և որոշեն զքանն, և ըստ
այնմ որոշման հաւանութիւն թախանձեն ՚ի սրբազան պապէն:

Եւ սովորութիւն ևս չիք, և անմարթ իսկ է լինել,
զի բողոքելն կամ աղերսարկուն տայէ կարգել զայլ ածարանս
ընդգէմ այնոցիկ ածարանից՝ զորոց կասկածի, և յնչ լինել
այսր, այլ ազգ դիպին ելք իրաց, թէ ոչ միշտ՝ գէթ յուրմակի՞:

Օրինակ բերէ աստանօր գանցս Սեղբոսին, և ցուցանէ թէ զի արդ
Արարինալք ըստ հաճոյից իւրեանց ընդ հակառակն շրջեցին զիրոն, մանաւանդ
ասէ Սնգոնիլէն որ հակառակ գուրմ գործոյն Մաքելի ըստ զրգուութե փաթերայից,
զիրոն այլազգ վճարեցին, և կնքէ դբան իւր այսօրիւկ:

“Բայց արդ որովհետեւ այսպիսի վճարին իրք ՚ի հռովմ
յայտմ ժամանակի, պահասի յօժարութի բողոքելոյ կամ աղեր-
սանս մատուցանելոյ:

Օ այս քաջ գիտեն հայք, և զփորձն իսկ առեալ են
բազմօք ՚ի ժամանակս Առուբենեանց, զորս լաւ է լռելն: Տե-
սեալ ևս են, զի այսպիսի անձինք պաշտօնեայք ճշմարտութե,
և թեակից դորժունեայք նոցա առաւել ունին դնեն չարախօ-
սաց, քան բարեխօսաց, զրպարտչաց քան իրաւախօսաց, սմին
իբի և չառնեն իսկ բողոքումն ինչ, և չպարտաւորն առնել,
զի ոչ ժամանեն ՚ի նպատակն” և այլն:

Յատացելոցս աստի զիւրաւ իմանան ընթերցողք, զի
ազգ մեր չունի ինչ ընդդ իմութիւն առ սք գահն առաքելական,

այլ ընդունին զնախագահութի նորին : Բայց արտաքին ոսկաք
մեր չտեսեալ զբառ հաճոյս իւրեանց նշանս արտաքինս ՚ի վը
նոցա , պէտպէս չարախօսութիւնս յօդերն , թէ նոքա մերժ են
զգահն , այսպիսի են և այնպիսի ” և այլն :

Արք զայսպիսիս խօսին , ոչ հայոց ինչ սանանեն , այլ
անձանց իւրեանց մնասեն , և անձամբ զանձինս պարտաւոր կա-
ցուցանեն յառեմին այ և եկեղեցւոյ ” : յերես 818 :

ՅՕԴ” Ե :

Վիխաւորումն գործոյս :

“ Ի վախճանի ծանիր , զի միաբան և անմիաբան լինել
ընդ առաքելական գահին ’ չէ կախեալ զայդպիսի վերոյ գրեալ
արտաքին իրաց , և յընդդիմութեանց չարախօսաց , այլ ՚ի ներ-
քին ճանաչման և յընդունելութեան գլխաւորութեան աթոռ-
ոյն Արարոսի և յաջորդաց նորա :

Ո ՚ի ճշմարտութիւնն ոչ է յեցեալ յայդպիսի դիւ-
րափոփոխ նշանս ’ որք կարեն լինել կամ ոչ լինել , այլ ան-
այլայլելի ճանաչումն , որ և սերտ տպեցեալ է ՚ի միաս հայոց ,
մինչև չէ մարթ իւրք եղծանել :

Սմին իրիւրք ոք ճանաչէ և խօստովան լինի զնախա-
գահութիւնն առաքելական աթոռոյն , թէ և չունիցի զայդոսիկ
նախայիշատակեալ արտաքինն նշանս : ոչ իւրք պարտաւոր գառ-
նի : Եւ թէ և արտաքին թշնամութիւնն ունիցի ՚ի պատճառս
արտաքին իրաց , որով և մեղանչէ , բայց այսու բանիւ ոչ տսի
մերժող իշխանութեան կամ բաժանեալ ՚ի գլխոյ , որպէս լիով
ունիս գտանել ՚ի գլուխ , ԺԱ ” :

Աստանօր ցուցանէ թէ հայք ՚ի սկզբանէ և այսր կային մնացին յուղ-
ղափառութեան , որպէս և այժմ են ուղղափառ , և ասրա յարէ :

“ Աչ հաւատան փաթերայք այսմ , և կարեն իսկ ՚ի դէմս
ածել մեզ զաւանդական առած , աստէ փորձաքար , և առ աներկ-
բայ հաստատելոյ զոչ հաւատալոյն զպատճառս , և ՚ի սուտ հա-

Ներ զմեր ասացեալքս , թերևս զփորձ առնուլ Հնարեցին , և
հարցանիցեն գրգռութեամբ ու միմե 'ի հայոց անտի , թէ զու
ընդունիս զպապն հռովմայ :

Առ այդ հարցուած զմի յերկուց անտի ունի ասել
հայն , կամ ասելոց է թէ չընդունիմ , և կամ ասելոց է թէ ըն-
դունիմ : Արդ զիցուք թէ ասիցէ նա զառաջինն , այսինքն թէ
ես հայ եմ , ոչ ընդունիմ : Տես զու այնու հետև զհրճուանս
սրտի փաթերային , ծախ զծափի ունի հարկանել , իմէ ' իմէ ' ,
յաղթութի ասելով , և թէ 'ի հիմանց , որպէս խօսի հեղինակն
այդք գրոց " և այլն :

Բայց լուր թէ զինչ ասէ հայն այն առ փաթերայն ,
թէ փաթերայ իմաստուն՝ դու զիմ բանս չիմացար , և յայն սակս
խնդաս , զի եթէ իմանայիր ' կարծեմ թէ փոխանակ խնդալոյ՝
թախածագին տրամէիր , դու յի՞նչ միտս հայիցիս , և իմս պա-
տասխանի ըստ մտացէր :

Այն զի յասելդ քո ցիս , թէ դու ընդունի՞ս զպապն
հռովմայ , դիտումնդ քո այս էր , զի իմացիս , թէ արդեօք
ես ընդ պատրիարքութեամբ պապին իցեմ , կամ 'ի վիճակէ
նորա , եթէ ընդ այլով պատրիարքաւ կամ ընդ վիճակաւ Ար-
թուղիկոսի , նմին իրի և ես զուղիղն ասացի , թէ ես հայ եմ , ոչ
ընդունիմ , այսինքն ոչ ճանաչեմ ինձ յառակ պատրիարք ըղ-
պատրիարքն Պռանկաց , ոչ ընդունիմ ինձ Աթուղիկոս զպապն
ձեր , ես իմումս ազգի պատրիարք և Աթուղիկոս ունիմ :

Եւ յայս միտ եթէ ասէի թէ ընդունիմ , սխալէի ,
քան զի պապն ոչ է Աթուղիկոս ազգին մերոյ , այլ Պռանկաց
Աթուղիկոս է , իսկ եթէ ոչ այս էր քոյդ դիտաւորութիւնն ո
փաթերայ , այլ յայս միտս խօսեցար , որպէս թէ ընդունիս
զպապն ասելով զընդհանուր իշխանութիւնն նորա իմանայիր՝
իբրև գահա գլուխ ամի , յայնժամ անխորհրդաբար և առանց
մտածութե էր քո հարցանելդ , զի ո՞րք 'ի հայոց տարակուսեալ
իցէ երբէք Է այդ , կամ յերկրայս անկեալ , մեք թէ յորժամ
Պողոս Պետրոս ասեմք , իմանամք առաջին և գլխաւոր աթու-

'ի մէջ եկեղեցւոյ, որոյ գահանիստն է հրամանահան հոօր յընդհանուր եկեղեցիս, գլխափոխան Քրիստոսի : Եւ ահա ոչ որպէս կարծէրն՝ այնպէս ետես զհայն :

Բայց և այն իսկ յայտ է, զի թէ հայն չունէր ինչ կարծիս կասկածանաց՝ ի փաթերայից, վասն ՚ի Գռանկուծիւն զինքն ձգելոյ՝ այլ ազգ ընծայէր զպատասխանին :

Հայն ՚ի միտս եղեալ է թէ, երբ փաթերայք պահանջեն ՚ի հայոց հնազանդութիւն առ պապն, նովին կամին ևս, զի հայք ելցեն ՚ի հնազանդութենէ Վաթուղիկոսին կամ պատրիարքին իւրեանց . . .

Եւ սակայն եթէ փաթերայք փոխէին զընթացս իւրեանց, և յորդորէին զհայս, զի հնազանդ լիցին ամիւ պատրիարքին կամ Վաթուղիկոսին հայոց՝ իբր սեպհական հովուի և անմիջական առաջնորդի, յայնժամ եթէ յաւելուին հարցանել զհայոք եթէ ընդունին՞ ո՞ր դու զպապն, զայն այոն համարձակ առնուին պատասխանի՞ և այլն :

Բայց որովհետև այժմու փաթերայք յայս միտ չհարցանեն, և ոչ իսկ կամին, այլ ինքն առաջին մտաց, և զնոյն խնդրին, վասն այսորիկ և ինքն առաջնոյն զոչն առնուն պատասխանի :

Մի արդեօք յառասպելաց սակի համարեցի ոք զասոցեալս, ստուգապէս և իրօք այս այսպէս է, այսպէս է լեալ, և այսպէս լինի, քանզի փաթերայք պապ ընդունել ասելով . . . կամին զի ամենեքեան իբրև անմիջական պատրիարք ընկալցին զպապն, և այնու օրինակաւ ստիպեն զհայս, և ըստ այսմ հայք իբաւամբ զոչ ընդունենմն ձայնեն, և պատճառս ՚ի վերայ ածեն ասելով՝ թէ վասն զի մեք հայեմք, և ունեմք մեզ մանաւոր Վաթուղիկոս : Իսկ վասն ընդունելոյ զգլխաւորութի պապին, ոչ երկբայութիւն ինչ և ոչ ընդդիմութիւն ունին : Եւ եթէ դացին ոմանք դիմադարձ գտանիլ, միշտ վասն վերոյ գրեալ պատճառի է ընդդիմութիւն այն, այսինքն ընդդէմ մտաց փաթերայից, որ յիրում ոչ է բնաւ ընդդիմութի :

Ապացոյց լինի այսմ այն, զի թէ հայն համանդամայն

ուղղակի պատասխանէր առ փաթերայն, թէ այն ընդունիմ եւ զպայն, փաթերայն անմիջապէս ունէր զհետ բերել («բո՛ւե՛ւ եւ Բողո՛ճ անգամ արարեալ էն եւ տանէն») ասելով, զի անոր պա հնազանդիս դու պատրիարքին հայոց եւ Վաթուղիկոսին հայոց, եւ ոչ մտանես ընդ ձեռամբ պապին:

Տեսանես, թէ յորում լեալ իցէ զօրութիւն հարցման փաթերայից, փաթերայն ընդունիս զպայն ասելով, իբրև յատուկ պատրիարք ընդունել տալ կամէր, արտաքսմամբ պատրիարքին եւ Վաթուղիկոսին հայոց, նմին եւ հայն ուղիւ պատասխանի կամելով տալ ըստ մտաց հարցանողին հարկեցաւ ասել, եւ հորկիսի է ասել չընդունիմ: Ալ 'ի լսել'ի փաթերային զոչ ընդունիմն, չպարտի գալ թակղիլ, զի յե՛նչ միտս եհարց, եւ 'ի նոյն միտս զիւր պատասխանի ընկալաւ:

Օ այսոսիկ ըստ խստութեան ոմանց խօսեցաք, բայց կամելով ես եւ խստացուցանել առ այսպիսիս զքան մեր, բացարձակապէս ասել կարեմք, թէ այդպիսի հարցուածք ոչ են պատճառ շինութեան այլ գայթակղութիւն:

Վասն զի ոչ է հարկ իւրաքանչիւր հաւատացելոց, մանաւանդ պարզամտաց գիտել որոշակի, թէ պայն է գլուխ եկեղեցւոյ, կամ 'ի վեր քան զամ պատրիարքունս եայլն, զի այդ հովուաց կամ առաջնորդաց է անկ, միամիտ ոչխարքն զիւրեանց անմիջական հովիւն տեսանեն, ուր եւ իցէ, եւ թէ յարևելս եւ եթէ յարևմուտս յիւրաքանչիւր թագաւորութեան, եւ ամենեքեան լռելեայն իմն գիտեն, թէ 'ի հարկէ հովուաց կայ գլխաւոր հովուապետ, զոր հովիւքն սարսին ճանաչել, եւ այն ես, ոչ է առարկայ բացայայտ հաւատոյ, այլ առարկայ պարունակմամբ: Աւստի իւրաքանչիւր հաւատացեալք եթէ առաջնորդք եւ եթէ ժողովուրդք՝ երբ հաւատան 'ի մի միայն Վաթուղիկէ եւ առաքելական սբ եկեղեցի, զի գիտէ շինեալ 'ի վր վիմին հաւատոյ եկեղեցին, հանդերձ անդամովք եւ գլխով, եւ այս բաւական է առ պահպանութիւնն ուղղամիտ հաւատոյ, եւ ոչ ես այլ պարտաւորի հարկաւ բացայայտ եւ բացորոշեալ իբր

անձին հաւատով հաւատալ ՚ի բան գլխաւորութեան եկեղեցւոյ, ապա թէ ոչ, նա և Ներոպիսի բազումք ՚ի պարզամիտ ժողովրդոց չգիրծանին անարատ:

Եւ զի այս այսպէս է, յորժամ յառնէ ոք հարցանէ գրգռութեամբ զայլ ոք, և հետագրգռութեամբ խուզելն այսր բանի, ոչ պարտի ՚ի վտանգ արկանել զնա, զի այսու ճանապարհաւ զնորա լռելեայն հաւատալն ևս կարէ վտանգաւորել, վասնորոյ և պալտաւոր գտանի հոգւոյ նորա, և յոյժ դժուարին լինի գտանել զթողութիւն առանց շինելոյ զմիտս վտանգելոյն, և սակայն ոչ սակաւ դժուարին է և միւսանգամ շինել զմիանգամ խանգարեալն:

Օ այս պարտ է խոկալ առաքելական փաթերայից և նմանեաց նոցա, և ըստ այնմ զգուշութեամբ վարել, ոչ լոկ ըզմիամտութիւն աղաւնոյ ունել, այլ և զխորագլխութիւն օձի, որպէս և տէրն սրտուլի է՝ յերես 824:

Յաղագս ազատ գոլոյ եկեղեցւոյ հայոց ՚ի հերիտիկոսութենէ և ՚ի հերձուածողութենէ:

“Թէ ուղղափառութիւն հայոց ոչ արատաւորի ՚ի բանից վայրախօսաց և չարախօսաց:

Օ որ ինչ միանգամ խօսեցաք ՚ի սկզբանէ մատենիս մինչև ցարդ, իբրև զլոյս պայծառացեալ ցուցանեն զողջմտութիւն և զուղղափառութիւն և բարեկարգութիւն եկեղեցւոյ հայաստանեայց, ոչ եթէ մերովս ասութեամբ, այլ իրացն խուսութեամբ, քանզի մեք սովին մատենագրութեամբ ոչ իբր նոր ինչ պայծառութի յաւելաք այդմ լուսոյ, այլ միայն ՚ի հանդէս ատենի իբրև ՚ի վերայ աշտանակի եղաք առ ՚ի փարատել զստուերս խաւարեցուցիչս՝ զառ ՚ի թշնամեաց չարախօսութենէ նիւթեալն: Եւ յուսամ թէ այսու հետև ոչ մնաց մթազնութի

տեղի , այլ ամ ինչ բացայայտ փայլմամբ 'ի վեր երևեցաւ , որ
պէս յորժամ ճշարդն նշողիւք լուսաւորեսցէ ” :

Յետ սակաւ մի բանի ասէ :

“Մեք 'ի մասնաւորի խօսեցաք և ցուցաք անպատրուակ,
թէ սուտ է ամ զըպարտութիւնն նոցա : Աստի ոչ կարեն ևս
'ի մասնաւորաց առիթ առնուլ և ձեռնարկել : Այլ ընդ հա-
կառակն մեք ձեռնարկեմք ասելով , որովհետև չունին հայք
այդպիսի մոլորութիս , ապա ոչ են մոլորեալ , այլ ուղղափառ :

Այլ որպէս զի մի՛ կարասցեն և ոչ 'ի միոյ կողմանէ
բերան բանալ , տեսցուք այժմ՝ նաև ընդհանրապէս զայն ընդ-
հանրական ասացուածս իւրեանց , զոր 'ի հասարակի 'ի կեր առ-
նուն , թէ հայք հերիտիկոս են կամ հերձուածող :

Ապա եթէ այնու ամիւ չկամիցին 'ի միտ առնուլ ,
այլ յամառեալ սրտիւ փակեցեն զաչս իւրեանց , և անգեացեն
'ի բանս պարապորդս , ինքեանք դիտեն , ոչ նոցին ասացու-
ածովք ազդ մեր խաւարի , և ոչ նոցին թիւր ճանաչմամբ ազդ
մեր թիւրի , այլ որ ինչ էր միայն նոյն , այսինքն լուսաւոր և
ուղիղ 'ի հաւատս Քրիստոսի : Ասան զի յայտ է թէ , որ
ինչ է յինքեան ուղիղ՝ չկորուսանէ իւր գիւր ուղղութիւն
թիւր ըմբռմանէ և 'ի խոտորնակ բանից չարի ” :

Յետ սակաւուց յարէ :

“Եւ արդարև եթէ բանիւ զըպարտչաց էր կշռելի խ-
կութիւնք իրաց , վեր 'ի վայր շրջէին տիեզերք ամ , և ամ
իրաւունք ածային և մարդկային՝ անհետ լինէին :

Ապաքէն թշնամիք Տ՛ն մերոյ յուզեալ 'ի դիւէն դիւա-
հար ձայնէին զՊրկիչն աշխարհի , մոլեգնեալ կոչէին , հակա-
ռակ այ ասէին , և այլ անհամար լուտանս տային , մինչև մա-
հու խայտառակութեան իսկ դատիցեն զնա , և մի թէ բանիւ
կամ գործով դոցա կարէին լսողք ուղիղ դատաստան առնել :
Մինչև ցարդ հրէայք և հեթանոսք հայհոյեն զՔրիստոս զոր-
դին այ , և մի թէ կարէ օք ունկնդիր լինել բանից նոցա , և
լստ նմին թիւրիւ զմիտս 'ի վերայ Քրիստոսի ” :

Ջինի այսպիսի այլ ևս բանից ասէ :

“Երկնի խօսիլ զայսմանէ չէ ինչ օգուտ , դործ է ՚ի դործ դնել , ամենեքեան զիտեն՝ թէ պարտ է այսպէս զգուշաւ թիւն առնել , բայց ո՛ր կայցէ արդեամբ զգուշաւոր :

Օ այս զիտելով ո՛չ զարմանամք , զի թշնամիք մեր պէտքս չարիս ստայօղեալ վայրախօսին զազգէս մերմէ , և այլք ևս ունին դենն չարախօսաց :

Եւ սակայն չկարեմք տանել այժմ , զի հերիտիկոս և հերձուածող կոչեն , վասն զի չէ մարթ համբերել ՚ի նիւթ այսպիսի , և այն զի բազում անգամ ՚ի մեզս համարի համբերելն ՚ի գմին , և ո՛չ լինի զերծ ՚ի գայթակղութենէ :

Եւ ըստ այսմ ընթեռնումք ՚ի վճարս , Հարանց զի երբ ասէին ումնն ՚ի սրբոց , թէ դու չարագործես , գող , և մարդասպան և այլն , նա առ խոնարհութե՛ն պատասխանէր զայոն , և առաւել ևս՝ մեղաւոր եմ ես : Բայց ասացին ցնա թէ , հերիտիկոս ես դու կամ հերձուածող , իսկ և իսկ ընդդէմ դարձաւ ասելով քաւ լիցի , զայդ չառնում յանձն , ըստ այսմ և մեք ահաւաղիկ ՚ի դիմաց ազգիս խօսելով ասեմք , թէ ո՛չ իւրեք առնու յանձն եկեղեցին հայաստանեայց , զի հերիտիկոս կամ հերձուածող համբաւեսցի :

Եւ իրաւամբ նզովս արձակէ զինի այնոցիկ՝ որք մեանգամ զայդպիսի կերտ անուն դնեն ՚ի վերայնոցա յաներաւի և յանդգնութեամբ , ասա թէ ո՛չ՝ և ազգ մեր այլում ընծայել կարէ զնոյն անուն , զի որովհետեւ ինքն ուղղափառ գովով՝ հերիտիկոս կամ հերձուածող կոչի յայլմէ , ինքն ևս իրաւամբ կարէ նոյնպէս կոչել թշնամանիչն իւր , և ասել թէ՛ դու ես հերիտիկոս , և ո՛չ զիտես ճանաչել զուղիղն կամ զթիւրն” : Եւ զի ազգ մեր չառնէ այլոց զայդպիսի թշնամանս , այլ ուղղափառ և հաւատակից ճանաչէ զնոսին , նոյնպէս պարտէ և նոցա ճանաչել զհայս ուղղափառ և հաւատակից , մի մարմին և մի հոգի” : յերես 827 :

Ջինի այսորիկ աստուածաբանօրէն ճառէ հերիտիկոսութենէ և զբա-

Ժանմանէ նորա , և 'ի վախճանի յարէ զայս :

“ Օ այս Թովմ փոքր մի ճոխագոյն վանն այն եղաք առաջի , զի ինքնին զհետ բերցեն ընթերցողք զհետևութիւն որ է նպատակ մեր , իմ է ' թէ հայք ոչ կարեն ասիլ հերիտիկոս զի թէ քաջ 'ի միտ առցեն զբանս վերոյ գրեալ ածաբանից և հարց , թէ զինչ ինչ պահանջի առ հերիտիկոսութիւն , տեսանեն աչօք բացօք զի ոչ իւրեք պատշաճի եկեղեցւոյն հայաստանեայց , որպէս և յայտ է յիւրաքանչիւր խնդրոց անտի , զորոց խօսեցաք 'ի մատենի աստ մինչև ցայժմ : Այն զի զոր ինչ ամբաստանութիւն և առնեն չարախօսք 'ի վերայ ազգիս հայոց առ 'ի ցուցանել հերիտիկոս , կամ ծիսական ինչ է , կամ անզխտացեալ ինչ է , իմ սխալանք գործոյ , և կամ տարբերութիւն բառի , ծէնն (Տառասնոր ետէ շեռէ շար ինչեան շար ինչ) ըստ վճռոյ ածաբանից ոչ առնէ զոք հերիտիկոս իսկ բառն մասաւանդ թէ յուղիղ միտս խմացի ըստ ինքեան չունի ինչ կցորդութիւն ընդ հերիտիկոսութե , և անիրաւութի մեծէ 'ի սակտարբերութեան ձայնի հերիտիկոս կոչել զազգ մի , զի Աչ եթէ բառն , այլ բառիւ նշանակեալ թիւր իմացուածն (այնն որ է-ե-ե-Եճայողնէ) վերաբերի առ հերիտիկոսութիւն

Եւ սակայն որք սովորեալ են ոչ ուղիղ ակամբ հայել 'ի վերայ ազգին մերոյ , չառնուն 'ի միտ դայսպիսիս , և ոչ հայելով յաջ կամ յահեակ ' անուն կեղտ հանեն , և զուղղափառն հերիտիկոս կոչեն ” : յերևս 834 :

ՅՕԴ” , Գ .

“ Թէ քանի՞ ծանր վնասք և վտանգք կարեն յառաջ գալ , երբ անխորհրդաբար հերիտիկոս կոչէ ոք զայլս : Երանի թէ զայս և եթ մտածէին չարախօսք մեր , որով անձնապահ լինէին 'ի վայրախօսութեց և յանիրաւ զրպարտութեց , Բանի քանի վնասք և վտանգք մարթին յառաջագայիլ յանդգոյշ բանից , որով ոք անխորհրդաբար ' հերիտիկոս կոչէ զայլս : ”

Յետոյ մի առ մի թուէ զմասն , և ցուցանէ թէ միայն փաթեղայքն

են, որք հերիտիկոս կամ հերձուածող կոչեն զհայս, և յաւելու:

“Ո՛ւր թողից զայն, զի այսպիսի ինքնագլուխ անձինք, ո՛չ միայն հերիտիկոս կոչեն զհայս, այլ և ենթադրելով հերիտիկոս լինել՝ զգուշացուցանեն զայլս չհաղորդել ընդ նոսա: Բայց այսու ո՛չ միայն անիրաւին յոյժ յոյժ, այլ և ընդդէմ քանս գործեն, զի նախ պարտէր նոցա կարողանալ առ ՚ի հաւաստեցուցանել զհերիտիկոսն լինել, և յետ ցուցանելոյն այսպիսի դժպատեհ անկարգութեան զհետ կրթել:

Ուստի Նաւարոս աճաքան և օրէնսդէտ՝ անգոսնէ զանխոհեմութի այդպիսեաց, քանզի տեսեալ սորա, զի ոմանք ՚ի լատինացւոց խնդիր են հանեալ յաւուրս իւր (այսինքն ՚ի Վատիկան լոքէրասանեւորէր տաւան) բանիւ փաթերայից, թէ արդեօք արժանի իցէ հաղորդակցութիւն առնել յաճայինս ընդ եկեղեցին հռովմայ և ընդ եկեղեցին հայոց, զարմանալով իմն ՚ի վր իրացդ խօսի, իբր նորալուր իմն համարելով յասերն ՚ի գերս խոր” կամ պատասխանատուութե, Ս. Ն. գերք Ն. յաշադս սահմանադրութե խորհրդոյ, Ն. խնդիր Ն. Նոր խնդիր (այսինքն) ենթադրէ թէ հայք... ՚ի թիւս հերիտիկոսաց իցին համարելի, և սակայն այդ ո՛չ երբեք ունել զտեղի, կամ հաւաստի լինել որ է ըստ լատին բառին ՓՕՆՍԹԱՆԻ: Սամի ասել, որք զայդ խնդիր յարուցանեն, պարտին նախ ենթադրել թէ հայք հերիտիկոս իցին, և ապա ըստ այնմ պահանջել, թէ արդեօք մտնթ իցէ հաղորդակց լինել ընդ նոսա: Բայց ուստի յայտ է, թէ հայք հերիտիկոս իցին, զի այդպիսի խնդիր յարուցանելոյ պէտք լինիցին”:

Զկնի բազմապատիկ բանից կարգէ և զայստիկ:

“Խնդիր դնեն աճաքանք, թէ նա որ համարի զիմն լինել ՚ի հաւատոց, որ իրօք ո՛չ է ՚ի հաւատոց, և որ համարի զիմն հերիտիկոսական, որ իրօք ո՛չ է հերիտիկոսական, ընդ որպիսի յանցանօք անկանի:

Պատասխանի տան միաբան, թէ մոլորի ընդդէմ հաւատոյ, և եթէ յամառութիւն ևս ունիցի՝ պնդելով զիւր

կարծիս անդրէն անկանի 'ի վտանգ հերիտիկոսութեան" ։

Յետ բազում բանից եզրակացուցանէ ասելով ։

“Արդ եթէ ճշմարիտ իցեն վճիռք աճաբանից, դժուարապէս կարեն զերծանիլ ոմանք 'ի փաթերայից և 'ի կաթողիկ ժողովրդենէ, գոնէ 'ի վտանգոյ և յարատոյ հերիտիկոսութեան ։ Այսան զի զբազում ինչ իրս՝ յորոց վերայ անորոշ և տարբեր կարծիք են, և չեն որոշեալ յեկեղեցւոյ, ինքեանք ամ ոգւով պնդեն ընդդէմ հայոց, և ամ յամառութիւն հաստատեալ են 'ի կարծիս իւրեանց, թէ այս ինչ 'ի հաւատոց է, զայս ինչ առնելն կամ չառնելն հերիտիկոսութիւն ։

Օրինակ իմն, ըստ վարդապետութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ, և ըստ մեկնելոյ աճաբանից, եկեղեցին այսչափ ինչ միայն սահմանեալ է, թէ հոգիք ննջեցելոց, որք ճշմարիտ և ուղիղ հաւատով 'ի Քրիստոս ննջեցին, եթէ ունիցին ինչ մնացուած արատոյ կրեն նեղութիւն և տանջանս ըստ չափու պարտեացն 'ի հանդերձելումն ։ Այս է բան հաւատոյ 'ի սք ժողովն ։

Արդ քաջայայտ է, զի ոմանք 'ի կաթողիկ ժողովրդենէ և ոմանք 'ի փաթերայից առ 'ի ընդդիմանալ հայոց՝ և ցուցանել հերիտիկոս՝ իբրև հաստատուն վարդապետութիւն հաւատոյ մուծեալ են 'ի միտս բազմաց, թէ այն տանջանք է հրոյ, և թէ յայս ինչ վայրի է ։

Եւ այնչափ յեցեալ են յամառութեամբ 'ի կարծիս իւրեանց, և այնչափ պնդեն զայս, մինչև ազատաբերան հերիտիկոս ձայնեն զայնոսիկ, որք միանգամ դոյզն ինչ ընդդիմութի կամ տարակայս ցուցանեն առ այս կարծիս նոցա ։

Եւ թերևս բազումք այնպէս յամառեալ իցեն, զի թէ և եկեղեցին վճռեալ ունիցի, թէ որ ոք ասիցէ հուր լինել յայնմ՝ նզովեալ լիցի, կարծեմ թէ մերժեցին զայն ոմանք յայտնի, և ոմանք լռելեայն ։ Օ ինչ ասա, զո՞ այժմ պարտ է հերիտիկոս համարել ըստ աճաբանից, արդեօք զայն՝ որք յերկբայս մնայ ընդ այս, եթէ զայն՝ որ յամառութեամբ հաւատասցէ իբրև բան հաւատոյ" ։

Գարձեալ ըստ վճոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, և ըստ վարդապետութեան աճարանից յայտ է, զի առ իսկութիւն նիւթոյ պատարագի պահանջի միայն հաց և զինի, և այս է բան հաւատոյ: Իսկ եթէ հացն բաղարջ իցէ կամ խմորուն, զինի ջրախառն լիցի կամ անջուր, ոչ վերաբերի առ հաւատս, այլ առ Տիշիբլինայս, քի առ բարեկարգութիւն ծիսից եկեղեցւոյն....

Արդ քաջայայտ է այս, զի փաթերայք մուծեալ են 'ի միտս կաթողիկ ժողովրդեան, և անասանելի յամառութիւն հաստատեալ ընդդէմ հայոց, թէ որ առանց ջրոյ պատարագեացէ՝ հերիտիկոս է: Եւ զինչ պարտէ ասել այժմ, ոչ ապաքէն այդպիսի իրաց ուսուցիչն հերիտիկոս դատի, և ոչ որ այսպէս կամ այնպէս ունի սովորութիւն”:

Ձկնի համառօտեւ կարգելոյ և զայլ արարողութիւնս, բերէ և զայս 'ի մէջ:

“Այնչափ զի և վասն ուտելոյ կամ չուտելոյ զձուկն, այս կարծիք է մտեալ յոմանս, ուստի 'ի բազմաց կաթողիկաց բերանոյ լսի ասել, հերիտիկոս լինիմք եթէ հրաժարեացուք 'ի ձկանց և 'ի գինւոյ, և 'ի ձիթոյ յաւուրս պահոց, կարծին թէ հերիտիկոսութի և ուղղափառութի յայսպիսի իրս է կայացեալ:

Եւ թէպէտ ինքեանք պարզմտութեամբ խօսին զայսպիսիս, պատրեալ ոմանց 'ի փաթերայից, բայց յայտ է թէ, առաջի քի ոչ դիւրաւ արդարանան, որովհետեւ անխորհրդաբար յայսպիսի զրոյցս բերելով, թշնամանս դնեն այլոց, և այն 'ի նիւթ բարեկարգութեան, և զիւրեանց անկարգութի ուղղափառութե նշան կարծելով՝ զայլս հերիտիկոս կոչեն: Եւ եթէ նոքա այսպէս, քանի՛ ևս ուսուցիչք նոցա, որք խորշերն 'ի բարւոյ՝ բարեգործութիւնս դատեն:

Իայց լուր զինչ ասեն իմաստունքն 'ի նոսա, զոր օտէպ լուեալէ մեր ականջովք մերովք, եթէ գովելի համարեացուք զայդպիսի սովորութիւնս հայոց, և ոչ խորշացուք 'ի ծիսից անտի նոցա իբրև 'ի հերիտիկոսան իրաց, զինչ մնայ

այնուհետև խտիր ընդ հայն և ընդ կաթողիկն , ապաքէն և ոչ
ինչ , և այսպէս դառնայ կաթողիկու թիւն և հայու թիւն :

Այսպէս հանդիսացեալ առաժն է ապացոյց վերջին ,
թէ հայք ամենեկն ուղղափառ են , և չունին բնաւ արատ հերի-
տիկսու թեան , զի թէ յարտաքին ծէսս և 'ի սովորութիւնս
նոցա հայերով որոշեն զչարափառութիւն , հարկաւ խոստովա-
նին թէ ոչ են տեսեալ 'ի նոսա նիւթ մոլորութեան բաց յայս-
պիսեաց աստի " :

ՅՕԴ՝ Դ :

Յետ փոքր ինչ բանից դնէ դասման հերձուածողութեան ըստ սր-
բոյն թովմայի :

«Բաժանու մն ' որով ոք կամաւորպէս որոշէ զինքն
'ի միութենէ մարմնոյ եկեղեցւոյ :

Յայսմ ամէ ըստ բացատրութեան այլոց աճաբանից
առ հասարակ ' կարէ յայտնի լինել , թէ քանի՞ տայմանք պա-
հանջին առ 'ի լինել տեսահանապէս և իրապէս հերձուածող :

Յայտնի և հարկաւոր պայմանքն բովանդակին 'ի հ ըն-
դեսինդ յայդոսիկ :

Նախ զի հերձուումն կամ բաժանումն իցէ իրական և
ներդործական , կամ այսպէս ասացից , յիրն և ոչ 'ի համբաւն :

Երկրորդ ' զի իցէ կամաւորական կամ դիտմամբ ,
այնպէս զի լիցի վճռով ժողովոյ հերձեւոյն , կամ յայտնի
դրոշակաւ պառակտմամբ :

Երրորդ ' զի իցէ ընդհանրական , ք զի իցէ բաժանեալ
'ի լրութենէ ընդհանուր եկեղեցւոյ , և ոչ սոսկ 'ի մասնաւորէ :

Չորրորդ ' զի իցէ դրական ապստամբութիւն 'ի գլխոյն ,
և ոչ սոսկ յանդամոյն :

Հինգերորդ ' զի իցէ ընդ ներքին միութեան քակ-
տումն , և ոչ ըստ արտաքնոյն : Սորոց մի առ մի խօսեացուք :

Ըստ Առաջին էական պայմանին , առ 'ի լինել տեսա-
կանապէս հերձուածող , պահանջի զի իրապէս և ներդործաբար
բաժանեալ իցէ ոք անձամբ զանձն 'ի միութենէ եկեղեցւոյն

Քրիստոսի, և եթէ չիցէ արարեալ զայսպիսի բաժանումն, այլ
այնպէս թուեցեալ յաչս ոմանց, ոչ է և ոչ ասի հերձուածող:
Ասան զի յայս նիւթ չկարէ 'ի մէջ մտանել զինչ և իցէ ամ-
բաստանութիւն կամ չարախօսութիւն կամ սուտ համբաւ թշ-
նամեաց, որով մարթ իցէ զոք ըստ իրին հերձուածող կոչել,
այլ սարտ է հայիլ յիսկութի իրին, այնպէս զի եթէ Քրիս-
տոսեայ ոք կամ եկեղեցի մի կամ ազգ մի, իրօք բաժանեալ
իցէ զինքն յընդհանուր եկեղեցւոյ կամ 'ի զլիսոյ նորա, եթէ
զիտասցեն այլք, և եթէ ոչ, իրօք հերձուածող լինի, և ոչ է
անդամ եկեղեցւոյ յիւրում, ապա թէ իրօք չիցէ բաժանեալ
զինքն, ոչ լինի հերձուածող, թէ և բովանդակ աշխարհ չարա-
խօսեցէ զայսպիսւոյն, կամ համարեցի զայնպիսին իբր հերձեալ:

Ի վկայութիւն բերէ աստանօր զբանս Պուսիդայի, որ ասէ թէ,
Եկեղեցին Գաղղիացւոց ոչ է հերձուածող յաղազս բաժանելոյն ոչ զինքն յայլմէ, և
ոչ զայլն յինքնէ, և ապա մակարերէ:

“Այս իմաստալից ձեռնարկութիւն Պուսիդայ, նո-
վին եղիրօք գեղեցիկ յարմարի և մերումս նպատակի: Ասան
զի Եկեղեցին Հայոց ոչ երբէք բաժանեալ է զինքն յուրմէ,
այսինքն 'ի զլիսոյն եկեղեցւոյ կամ 'ի հարազատ անդամոց նորա,
և ոչ զոք այսինքն զգլուխն կամ եկեղեցին բաժանեալ է յիւր-
մէ: Աւրեմն ինքնին ստի անուն հերձուածոյ, զոր դնեն թշնա-
միք 'ի վերայ ազգիս հայոց:

Ըստ երկրորդ պայմանի առ 'ի լինիլ հերձուածող
պահանջի, զի այսպիսի բաժանումն լինիցի կամաւորապէս, և
մասնաւոր դիտմամբ, որով ոք կամի ապստամբութեամբ իւրիք
ինքնազլուխ երեւիլ, այնպէս մինչ դնել 'ի մտի շնասալ բնաւ
իրաւանց եկեղեցւոյ, այլ լինիլ անձամբ անձին օրինադիր և
կառավար, մնալով իբրև անդամ զատուցեալ:”

Եւ ապա բազում բանիւք ցուցեալ թէ հայք միշտ ընդունին զկա-
թողիկէ եկեղեցին, բերէ 'ի վկայութիւն զբանս Խոսրովու, որ 'ի մեկն, ժամագրոց:

“Օրնչ է կաթողիկէն տիեզերական, զի ամ եկեղե-
ցիք ուղղափառաց որ ընդ տիեզերս են՝ մի են, մի Քրիստոս

յամ եկեղեցիս է, որ լք առաքելոյն հաւատոյ լինի, զոր և առա-
քելական կոչեմք: որ զի թէ և բաժանի ըստ տեղեաց, այլ ոչ
եթէ ժողովրդոց, զի 'ի ծագաց մինչև 'ի ծագս երկրի ուր և հա-
սանիցէ ճշմարիտ հաւատացեալն յեկեղեցիս ուղղափառաց՝ իւր
եկեղեցի է, և ոչ որոշէ զնա, ոչ աշխարհն, և ոչ տեղւոյն օտա-
բուծի, այլ ընդունի որպէս մայր 'ի գիրկս իւր սաստիկ սիրով:

Արդ յայտ է թէ եկեղեցին հայաստանեայց միշտ
հաստատուն ունելով զայս ողջամիտ հաւատս, 'ի սոյն կայ մնայ
մինչև ցայսօր:

Եւ յայտ է ևս, թէ եկեղեցին հայոց ոչ երբեմն բա-
ժանեալ է զինքն ազգային ժողովով՝ դիտմամբ և կամօք 'ի զբը-
խոյ եկեղեցւոյն, կամ յընդհանուր եկեղեցւոյ ուղղափառաց,
այլ միշտ ունի և ճանաչէ զինքն համահաղորդ մասն և անդամ
նոյն ընդհանուր եկեղեցւոյ, ուրեմն և ըստ այսմ ոչ մարթի
իւրք հերձուածող ասել:

Ըստ երրորդ պայմանին՝ առ 'ի լինիլ հերձուածող
պահանջի, զի բաժանումն լցէ ընդհանրական, քառ 'ի կոչիլ
ուսնք հերձուածող, պարտի բաժանեալ լինել, ոչ լոկ յու-
սնքէ ուղղափառ անձնէ կամ 'ի բաղմաց, այլ և 'ի միութէ բո-
ւանդակ եկեղեցւոյ: Սոյնպէս, և առ 'ի ասել ազգի միում հեր-
ձուածող, պարտէ բաժանեալ լինել, ոչ լոկ 'ի մասնաւոր եկե-
ղեցւոյ այլոյ իւրք ազգի, այլ յընդհանուր եկեղեցւոյ, կամ
'ի գլխոյ ընդհանուր եկեղեցւոյ, լք որում է հանրական գլուխ՝:

Եւ ապա բերե վկայութիւն 'ի Արմենասպիտէ, որ ասէ թէ առ 'ի բաց
կալոյ 'ի հաղորդութենէ ընդհանուր եկեղեցւոյ, մարթիցէ 'ի բաց կալ յամենայն
մասնաւոր եկեղեցեաց, որ կացուցանեն զընդհանուր եկեղեցին, զկնի հեռեցուցանէ:

“Արդ որպէս վերագոյնդ ասացաք, հայք երբեմն բա-
ժանեցան 'ի հռովմոց և եթ, որպէս և երբեմն պատճառս
նոցա 'ի Արաց, վտարանդեւոց 'ի հայոց և անցելոց 'ի յոյս, (Բու-
ղի շէր երեւին ևս յերոյ Ռայան, և յիւրեանս խոյճանէ անխիւս վաշէին
քսր որո՞՞՞ յայտ է 'ի պարճուեանս,) բայց յայլոց եկեղեցեաց՝ զոր
օրինակ 'ի Սպանիացւոց 'ի Վաղղիացւոց 'ի Վերմանացւոց և այլն,

յորոց բազումք բնակեցան 'ի մէջ հայոց 'ի ժամանակս առման
 Երուսաղէմի , և մանաւանդ յեկեղեցւոյն հռովմայ , և յառա-
 քելական գահէն ոչ երբէք բաժանեցան , ըստ որում և ցու-
 ցաք , և ըստ որում և վկայէ նա և առաքելական աթոռն հը-
 առովմայ 'ի կոնգակն Պարիզորի պապին երեքասաներորդի ոչ
 զտի ' և ոչ բնաւ կոչին և ոչ իւրիք ասին հերձուածող :

Քստ չորրորդ պայմանի առ 'ի լինել հերձուածող
 կամ բաժանեալ 'ի գլխոյն եկեղեցւոյ , ոչ է բաւական սոսկ
 չառնուլն յանձն զհրաման առաքելական գահին վասն փոխելոյ
 զայս ինչ գործ , այլ պարտի լինել տարածայնութիւն հեղի-
 նակութեան հրամանագրին , կամ ժխտումն , ոչ ըստ բանի իշ-
 խանութեան տեսականապէս , այլ ըստ որում է 'ի նմանէ նիւ-
 թապէս կամ ըստ ներգործութեան :

Վասն այսորիկ եթէ ոք յոչ առնուլ յանձն զհրաման
 առաքելական գահին , տակաւին չմերժեցէ զգլխաւորութիւնն
 նորա , այլ վասն իրիք դժուարութեան չկամելով կամ չկարե-
 լով , ոչ կատարեցէ զհրաման նորա , այսու ոչ լինի և ոչ ասի
 երբէք հերձուածող :

Իւր զայս հրաման կենթադրեմք , թէ իցէ վասն իրաց
 ինչ սովորութեան կամ ծիօնի ' և որ 'ի սոցին սակի , զոր օրինակ
 այսպէս տօնել , այսպէս պահս պահել , 'ի պաշտամունս նոր ինչ
 ինչ մուծանել , կամ 'ի կիր առնուլ անսովոր ինչ և այլն” :

Յետ այսորիկ 'ի մէջ բերէ զվկայութիւնս աստուածաբանից , որք
 ասն թէ աշխարհականք ոչ լինին հերձուածող վասն շնորհներոյ զհրաման
 գահին , որ ստիպէ զնոսա կամ հաշտիլ , կամ յետս կալ 'ի պատերազմէ , եթէ ոչ
 մերժեցնն զգահագլխութիւնն նորա , և սպա յարէ :

“Տեսանեա թէ յորում է բան հերձուածողութեան ,
 զոր ոչ կամին բացատրել փաթերայք , և զանազանել առ հայս ,
 այլ ընդհանուր եղեր օք շրջին , և վրդովեն զպարզամիտս : Աչ
 եթէ չկատարելով զհրամանն , կամ չկամելով յանձն առնուլ
 զայն հրաման հերձուածող լինի ոք , այլ չկամելով հնազանդ և
 հպատակ երեւիլ նմին , և կամելով տպստամբիլ և բաժանիլ

ի գլխոյն և յանդամոց : Ամբ այսպէս ասացից , ոչ եթէ չհնա-
զանդե լն է հերձուածողութիւն , այլ մերժե լն զիրաւունս հը-
նազանդութեան և այլն ” :

Արդ յայտ է ամենեցուն , և նմին իսկ հռովմէական
եկեղեցւոյ , զի հայք ընդդէմ եկեղեցւոյ այսպիսի մերժողական
և ապստամբ ճանաչումն ոչ ունին , որպէս ասացաք 'ի գլ' : Ք :

Իւր այսպիսի անկարգութի ինչ չէ երբէք գործեալ
նոցա , զի մինչև ցայսօր ոչ քնաւ վտարանդութիւն ընդդէմ զի-
նեալ են սլաշտօնի քահանայապետին հռովմայ կամ եկեղեցւոյ :

Ի դնիլ առթին դժուարալուր հրամանաց կամ յոր-
գորանաց՝ աղերս մատուցեալ են խոնարհութիւն , թէ մի ստի-
պէք զմեզ առ այդպիսի իրողութիւնս , զի ոչ կարեմք փոխեզ
դժէսս և զհին աւանդութիւն եկեղեցւոյ մերոյ , որ և ոչ զարե-
ելեայ և եթ ասեմ , այլ և զարեմտեայ , որպէս գիտակ են ընդ
որս խօսիմք :

Ըստ հինգ երորդ պայմանին (որ է իբր ԲՈՎԱՆԴԱՆԻՆԻ
ասալին շքեց պայմանս) առ 'ի լինիլ հերձուածող սլահանջի զի
բաժանումն ուղղակի իցէ ընդդէմ ներքին միութեան եկեղե-
ցւոյ , այնպէս զի այնու բաժանմամբ ոչ ևս մարթացի սլահել
մի մարմին ընդ միով գլխով , օրով և նոյն բաժանեալն ոչ ևս
իցէ ասելի , ոչ անդամ գլխոյ , և ոչ անդամ անդամոց մարմնոյ
եկեղեցւոյ :

Արդ յայտ է թէ հայք ոչ միայն չեն արարեալ այս-
պիսի բաժանումն երբէք , այլ և բնաւին չառնաւն յանձն և
չընդունին , թէ լեալ իցէ յինքեան այսպիսի ինչ , որ է բաւա-
կան նշան միութեան նոցա և այլն ” :

Ներքին միութիւն ասացի , զի թէ լոկ ընդդէմ ար-
տաքին միութեան տարաձայնութի ինչ լինիցի , այդու ոչ լինի
հերձուածողութիւն , որովհետեւ իւրաքանչիւր եկեղեցիք ու-
նին 'ի մէջ իւրեանց ինչ ինչ արտաքին տարբերութիւնս , եթէ
փոքր , և եթէ մեծ , և հորկ է թէ ունիցին ըստ սլաշտօնի , ըստ
գործոյ , ըստ ծիսի , և ըստ սովորութեան և այլն ” :

Արով ըստ առաքելոյն տարբերեալ ասին , բայց մի-
անգամայն ըստ բանի նորին առաքելոյ , պարտին խառնեալ շի-
նեւ , յայտ է թէ ըստ բանի վարդապետութեան հաւատոյ և
բարի վարուց , և ըստ խորհրդոց եկեղեցւոյ , որով բերեն 'ի մի
յոյս կոչման իւրեանց , կամ 'ի մի վախճան” :

Յետ սակաւ ինչ այսպիսի բանից աւարտէ այսպէս :

Յասացելոցս մինչև ցայս վայր յայտնի տեսանեն ըն-
թերցողք , զի եկեղեցին հայաստանեայց ոչ է , և ոչ ասի հեր-
ձուածող , և յիրաւի առանց անիրաւելոյ յեկեղեցին Քրիս-
տոսի՝ չէ մարթ հերձուածող կոչել զհայս , և զանգամս սբյ
եկեղեցւոյ : Ապա թէ ոչ՝ չէ եթէ հայոց զբարտէ վնասողն
հայոց , այլ անձամբ զանձն 'ի բաց կորզէ 'ի համամասնէ իւր-
մէ և զինքն օտարացուցանէ յանդամոցն Քրիստոսի : Թող զի
ըստ կանխագրեալ մարգարէութե զաճագիր վսյն ժառանգէ՝
զայն , թէ վսյ որ ասիցէ զքաղցրն դառն և այլն” : 880 :

Զինի այս խնդրոյ զինի ընդդէմ փաթերայից մանաւանդ Ալէմէս Գա-
լանոսի , սրբ սոգտանին զաղգս մեր սուտ զբարտութեամբ :

Յովհան օձնեցի իմաստասէր , Պարսամ , Արտնեցի , և Տաթևացի վար-
դապետն մեր ցուցանէ սւղղափառ լինել :

'ի Հայր Միքայէլ Արդապետէ Չամչեան :

1776

“Այս գործ ընդարձակ անուանեալ” Ասհան Հաւաստոյ ուղղափառութեան հայաստանեայց եկեղեցւոյ” յօրինեալ է ՚ի Հայր Միքայէլ Արղապետի Չամչեան :

Եւ յամս բազումս առ իւր պահէր, առանց ցուցանելոյ ումեք, բայց ՚ի կրօնակից վարդապետաց իւրոց և այլոց ոմանց սակաւուց :

Կասկած առեալ Պոլէջեան կարգաւորաց՝ հետամուտ լինին, և ՚ի չլինել նորա ՚ի տան ուր արկղն իւր եղեալ էր, և ՚ի գնալ ամենեցուն որք ՚ի տանն են ՚ի բաղանիս : Փաստաւեան Արքանանցի կրօնաւոր մի Պողոս անուն՝ կուսակից իւր ունելով զմանկավարժ տանն, բանայ զարկղն՝ և զայս գիրք դողացեալ՝ գաղափարեն յիւրեանս ՚ի սակաւ աւուրս : Եւ մի ոմն ՚ի նոցանէ ՚ի հաւաքեալ զորս սաստիկ դիմադրութի են առ եկեղեցին հռովմայեցւոց, և շատագով եկեղեցւոյն հայաստանեայց, և համառօտութեամբ ՚ի մի ժողովէ, յաւելեալ յիւրմէ և կցատուր սակաւ ինչ ընդդիմարանութիւնս առ այն :

Օբուն ձեռագիր հեղանակին նոյն գող Պողոս Արղապետն առեալ աճապարեաց ՚ի հռովմ, բողոք բարձեալ զյօրինողէ գրոյս իբրև զհերիտիկոսէ : Ար և բաղմապատիկ քննութեանց վճիռ ետ այս օրինակ” :

Թարգմանութիւն պատճենի վճռոյ (Տե՛սէ՛ն) ատենի սրբաքննուէր ՚ի վերայ օրինակի ձեռագիր Ասհանին Ա. Հ. Միքայէլի Արղապետի Չամչեան, յընդհանուր գումարման հռովմեական և ընդհանրական սրբաքննութեանն եղելո ՚ի մենաստանի Սրբոյ Մարեմայ ՚ի վերայ Միներվայի ՚ի չորեքշաբաթի աւուր ՚ի Ծմայիսի 1819, առաջի վսեմափառ և Գերապատիւ Տեառց Սրբոյ Հռովմեական Եկեղեցւոյ Կարտինալաց ընդհանուր սրբաքննչաց ՚ի Սրբոյ Առաքելական Գահէն մասնաւորապէս առ այս կարգելոյ :

Յառաջարկել անդ ձեռագրին զորմէ են զրոյցք (Չհոմին հոստոս) վերոյ գրեալ վսեմափառ քն յայտ արարին (դոյն) ձեռագիր (որ զՏիէրեմոն Հ. Չոմէմին իւր յինեան զսեռան սրպէս հեղինակի, և շէ Վեբեմին) լինել որպիսի այժմէ է, վտանգաւոր, իչ անմասն գող ՚ի կասկածանաց մոլորութեանց նպաստաւորաց հերիտիկոսութեան և հերձուածոյ, և պարունակել յինքեան, նախադասութիւնս սուտս յանդնականս՝ գայթակղականս՝ և թշնամադիրս լատին եկեղեցւոյ և ծայ-

բազմին քահանայապետաց, վասնորոյ վճռեցին թագուցանել զայն, այլ և զգայթակ զութիւն՝ որ ասի ծագեալ ՚ի հրատարակմանէ նորա դարմանել լաւագոյն օրինակաւ, որպէս զի արդ հնար է: Բայց որովհետև հարադատութիւն և նոյնութիւն ձեռադրին ընդ անուամբ Հ. Չամչին չէ յայտ, նոյն վսեմադատիւ Հարքն ոչ ինչ անակ մակարեքել արժան համարեցան ընդդէմ ուղղափառութեան Հ. Չամչին, որ բայց յայտմանէ նա և վաւերական թղթովք իւրովք զորս կանխեաց գրեաց առ սուրբ ժողովն տարածման հաւատոյ զանձին իւրով զուղղափառ միտս արդէն լիուլի յայտնեաց և հատաստեաց:

Եւ ըստ մտաց ՚ի չորեքշաբթի աւուր յերեսունն յունիսի 1819, Սրբազան տէր մեր Պիսս Ե երորդ աստուածային տեսչութեամբ քահանայապետ, որում Գերապարտիւ տէր դատողակից Սրբաքննութեան և սովորական ունկնդրութեան ի զիւրոյ առ ինքն ետ ծանօթս վերոյգրեալ վճռոյն (Տէրէ Կեռն) սրբութիւն իւր հաշեալ հաւանեցաւ ընդ նոյն:

(Տէրէ Կեռն)

“Պատկէլըն Սրբաքննութեան իւր
Հարգելի և շնորհալից
Սրբաքննութեան հօրաց”:

Արդ սովին վճռով բան ընդարձակ ձեռագիրն արկաւ ՚ի հռովմ յարգելան, և սլատուիրեալ մի բնաւ հրատարակել: Իսկ զայս համառօտութիւն Սեփանուն Պեղեան Յարութիւ Աղայն հնարիւք իւրիք գնեաց մեծադնոյ, զի 1817, յամսեանն Օշոտոսի, որ յաճէր ՚ի ձեռն գոլէջեան կարգաւորաց:

Ի նմին ժամանակի և նուաստս կայի պարապեալ ՚ի տան անդ Յարութիւն աղայի ՚ի դաստիարակութիւն քերտորդւոյ նորա, և օրինակեցի ՚ի վայելս անձին իմոյ: Յամի 1823, ելեալ ՚ի Աոստանդնուպօլսայ զցամաքաւորմամբ անցի ընդ Աիլին տրէ ՚ի Աիպրոս կղզին, ուր ՚ի Փետրովարի սպասէի ՚ի թուղլա նաւահանգիստն՝ նաւարկել յԵրուսողէմ:

Անդանօր նստեալ օրինակեցի զայս միայն զբանս հեղինակին առեալ, և զնշանակութիւս գլխոց և զընդհատութիւս տեղեաց, զորս համառօտիչն յիշատակէր: Իսկ զաղճատալից բանս սխերիմ դիմաբանողին ընդ որս և զվերջաբանութիւն ՚ի բաց ձգեցի:

Եւ իբրև եկի այր՝ ընծայեցի սրբոյ Աթոռոյս Աւագ
 Իռւսարար Տ. Տ. Մկրտչի Աճաղգեաց Աբբ Եպիսկոպոսի Խոր
 հրդական Կառավարչի հոգևոր և բարերար Հօր իմոյ սպասա-
 ւոր Տիրացու Յարութի Մարկաւազի Յիկոնացւոյ 'ի վայելս :

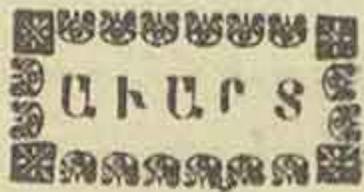
'ի Աբ Երուսաղէմ, 'ի 1824 օ

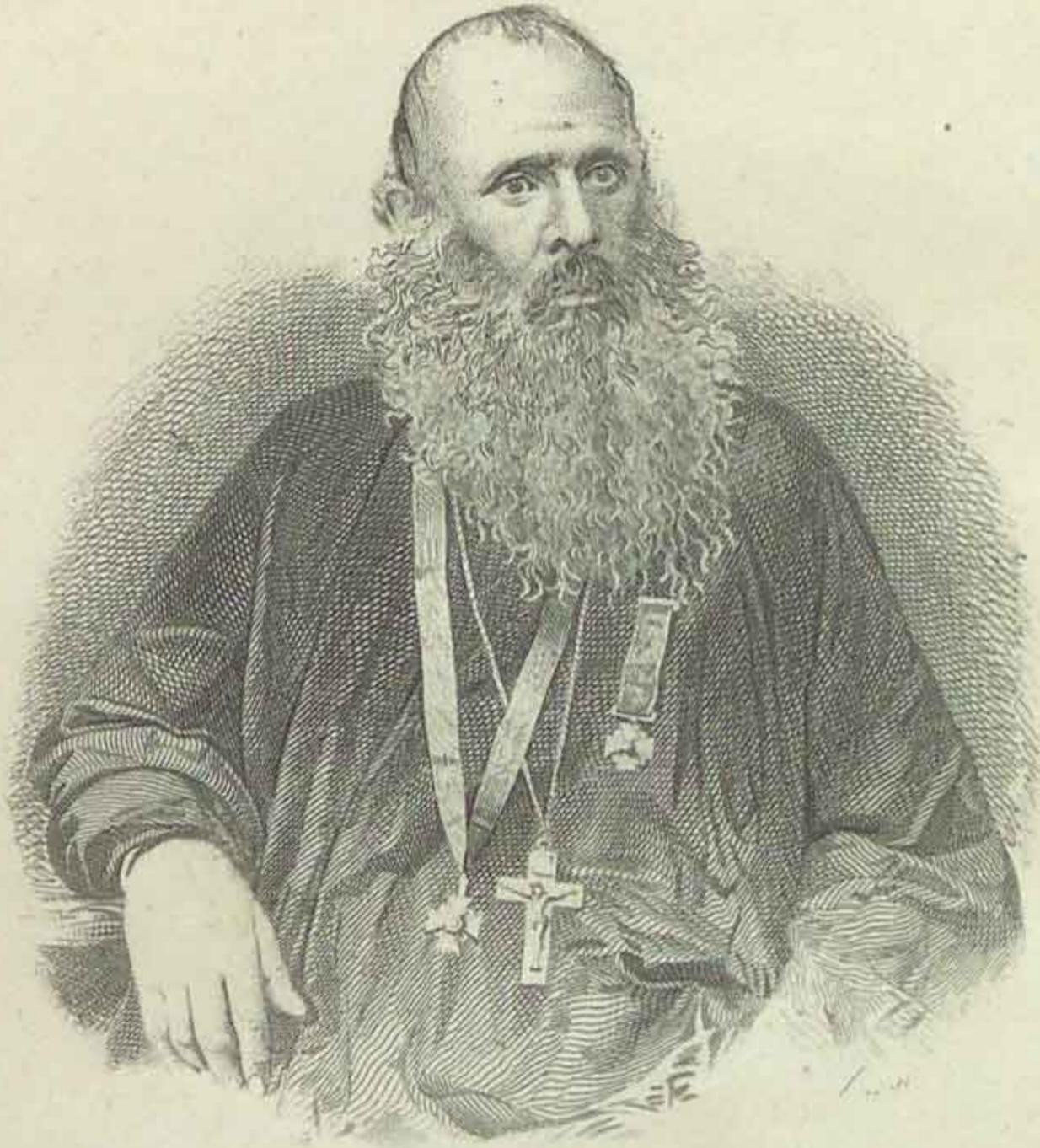
Պետրոսեան Պօղոս սարկաւազ
 Կոստանդնուպօլսեցի դասասաց :

Ձայս Ահան Հաւատոյ կոչեցեալ մատեանն ընդիս բերելով 'ի Կալա-
 կաթայ, հարկադրեցի, զարժանապատիւ զդերձաշնորհ Տէր Մարտիրոս Տէր Յովա-
 կիմեան քահանայ սիրելին օրինակել և առ իւր պահել, քանզի հազուադիւտ իմն է,
 որ և կատարեաց սիրով, և փութով, վասնորոյ արժան վարկայ զխոստմունս իմ յիշել
 աստ, որք են օրինակք նամակաց Հ. Միքայել Վարդապետին առ Հ. Մկրտիչն Աւ-
 դերեան վասն այս գրքոյն, զոր աստուծով յղեմ 'ի սուրբ Երուսաղէ, զի կցեցի
 ընդ այս, որով առաւել լուսափայլի դիտաւորութիւնն հեղինակին, 'ի հաստա-
 տութիւն խոստմանս ստորագրեմ :

30 Քոն 1846 Կալիֆայ :

Առաքելական սրբոյ Աթոռոյն Երուսաղէ՛ի
 նախարար Հնդիա՛ Տէր Գեօրգեան իսա-
 հայ Ծայրագոյն Վարդապետ :

Քեթ Զաւիարդու Գաղտնի
ԱՌԳ ՔԱՂԱՅԱՅ ԵՒ ԱՍՊԵՏ

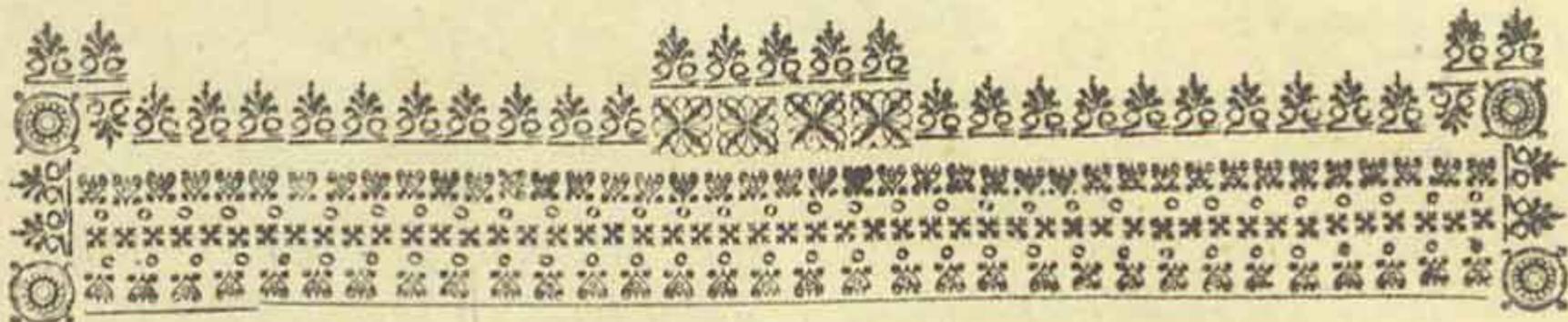
Pov. Johannes Catchick

102045-42

2010

622-2007

ԱՂԱՂԱԿ ՍՐՏԻ ԸՆԴԴԻՄ ՎԱՏԱՍԻՐՏ ԱՐԱՆՑ,
ՈՐՔ ԽՌՈՎԻՆ Ի ԲԱՐԻ ԳՈՐԾՍ ԸՅԼՈՑ:

Չիք 'ի սք դիրս ծանունս մեղաց՝ քան յանցուածոց ընդդէմ ճշմարտութեան, այն՝ որ խռովութիւն եարկ 'ի մէջ աշխարհական, այն՝ որ ասի հրեշտակ անիծից և սատան, որպէս 'ի գլխոց բազմաց օրինակ մի աստ առից բան Լըզրասայ, առ շինութիւն Տաճարին, յորում գրգռեալ նենսարայ զՍին և զՍաթրաբուզան իշխանաց կողմանց Ասորոց և Փիւնիկեացոց ընդ ընկերօք խանգարիչք առ Օրաբաբէլ յարուցանէ, Ա. Եւրոպ., Զ. Զ:

Ընդ օրինակիս ընդ այսմիկ՝ ոչ նուազ աներևոյթ ենթաշխարհից նախաձ չար 'ի մերս ճշմարտութիւն, զոր եթէ մի առ մի բացատրել անկանիմք՝ մատենան խնդրի 'ի պարունակութի, ուստի զանց զամենեքումքք արարեալ, 'ի սա և եթ տամք զգլխոողութիւնս, ոչ յայլ կամս՝ քան դնելոյ զիրաւունս յատենի արդարակերով արանց 'ի դատել, թէ յոր ողորմ վիճակ ենթարկեալ մեր 'ի վայրիս, ուր յիմարք բազում քան զիմաստունս, և խռովարկութիւնք՝ քան զխաղաղարարս:

Ընդ յառնել համբաւոյ տպագրութեան «ՎԱՏԱՍԻՐՏ ԶԱՒԱՏՈՅ» հարաւ 'ի լսելիս, թէ ոմանք զմեզ 'ի թիկունս բամբասանն, որպէս թէ չէր օրէն մեզ տպագրել զայն դործ Պապական Վարդապետի, և ոչ իսկ արժան ծագումն նորին յազգս, սակայն յուշի ունեւելով մեր զբան Արիստոտէլի թէ՛ «Ուր չեմ ես՝ թող անդ գանիցէ և զիս թշնամին» — իբրև անդէտս յառաջ վա-

ընթաց զտպագրութիս, մինչ իմուամ աւուր ի դիտոյ սրբագրութե
 վորձոյն՝ յեղակարծում այցելու մեզ դուաւ Պարոն (որո
 անունն շատ և իւրաքանչիւ խորհրդով, թի՛ն՝ ի պատիւ իւր, և թի՛ն՝ յեւրե-
 ծիքեւոյն, յարժամ չեւ զիս, ստաւի) զոր թուէր յիսանեալ յումանց
 համախոհաց՝ լրտեսել եկեալ, բայց ելանի թէ ունիցէր զհա-
 լաստ լրտեսաց Յեսուայ, (Ե. 1.) զինի մանուածոյ բանից ինչ,
 եքաց զդիտաւորութի իւր, զոր ի ճահ վարկանիմք ըստ ոճոյ
 խօսիցն ընթանալ այսպէս :

Ն. Օ ինչ զաշխատանսդ՝ յայր վերայ փաթես զվաստակդ :

Պ. Գործ իմն է ներհուն հեղինակի՝ Միքայէլի Չամչեան :

Ն. Վուեալ եմ զդմանէ, որ թէպէտ արտաքին համոզմամբ
 կարծի իբրև պաշտպան մերում եկեղեցւոյ՝ սակայն ներքնոյն
 հոգի ընդ հակառակն, յորժամ բոլորանուէր ճիգն թափէ
 անդստին զպատն շնորհմայ գլուխ համօրէն եկեղեցւոյ և մե-
 րում կացուցանել * :

Պ. Այլ ասի զթարմատար բանն կարծ իքական, և այլ զտե-
 սուլ թիւն իսկական, զի եթէ դու լուեալ՝ ես իսկ ընթերցեալ
 եմ, եթէ դու ևս ընթերցեալ լինէիր՝ չունէիր ի դմն կար-
 ծիսդ արմատանալ :

Ն. Օ ինչ—կամիս ասել թէ չէր նա Պապական և պաշտ-
 պան Ն. Եկեղեցւոյ :

Պ. Այն նա պապականէր և կարի քաջ, սակայն ըստ ոմանց
 կրօնակցաց՝ չէր հակառակ իւրոյ ազգային եկեղեցւոյ, այլ
 հաւատարիմ և պաշտպան ըստ իւրում կարի, և այս Առաքելա-
 կան ասի խրատ, «յոր կոչումն կոչեցար՝ ի նմին կայ» (Ա.
 Կրօնագրոյ, Ե. 20, 24.) զի որպէս Տնեալ նորա երկրական
 շնորհօք անդ ի նմին՝ պարտէր և ի նմին անդ հրաշանալ, — Ե-
 րանի թէ մեք ևս նովին ունակութիւն և գործնական արդեամբ
 շահատակէաք ի մերումս՝ ի միտանձ զգրաւոր աշխատանս նորա
 որով այսօր տուն ազգիս պարծանս զգիցեալ :

* Կարդա, բայց մի՛ հաւատալ այնպէս, ժողովնս զընտիրս՝ և ըզ-
 խտանն ի բաց հան ըստ բանի Տեառն՝ Մոպ" Ժ. 48 :

Հ. Պոլ այսպէս հաւատաս և քարոզես, բայց իմաստունք մեր զներհակն խորհեն՝ և յիրաւիս, զի գրաւոր արդիւնք նորին ՚ի մերոց անտի հաւաքեալ և ուրեք ուրեք բայք և բանք՝ ըստ քմացն այլ այլեալ, որպէս ՚ի սլարդոյ՝ ցուցանեն արդի մատենագիրք մեր:

Պ. Առ ուղիղ իմացումն բանից՝ թախանձի և զուղիղ տրամագրութիւնս մտաց, զի ասես ՚ի մերոց անտի հաւաքեալ՝ այլ չասես թէ՛ ոչ առանց մեծաքիրան վաստակոց—Քանզի ունեցեալն մեր պատմութիւն անցից և հարուածոց ազգիս յերանաշնորհ հարց սրբոց յիւրաքանչիւր պլակս մատենից, ոչ ամփոփ ՚ի միում՝ որպէս զսորայս, զոր դու և ես հաւասար ընթերցմամբ՝ ցաւիմք ՚ի հոգի և ՚ի սիրտ:

Հ. Օարմանամ իրօք լսել ՚ի քէն հոգւոյ սնդութեամբ զայդ օրինակ բանս զառ ՚ի նմանէ, որպէս թէ՛ ոչ պատահեալ քո ընդդիմական արդասեաց նորին ՚ի մերս դաւանութիւն եկեղեցւոյ բազում գլխովք, որոց որպէս ասացաւ սք հարք մեր հերքեցին և հերքեն, ոյր վասն մինչ ցայսօր անսլակաս ՚ի միջոյ շօշափելի ատելութիւն, գուցէ և այսպէս յամ ժամանակս:

Պ. Մի իցէ քեզ զարմացումք տարագէտ, յորժամ զարմացումն բերէ նշան ազիտութեան, որպէս և ես յիրաւունս հաւաստեաց՝ բնաւ ոչ շիտթիմ, մանաւանդ նսլատակ բանից մերոց աստ՝ չէ՛ ՚ի ներքին հաւատ նորա, այլ յարտաքին գործ և պաշտպանութիւն նորա յեկեղեցին մեր, յատկապէս զներքնոյն ինչութի հաւատոյ՝ միոյն այլ է գիտելի, ըստ որոյ և ոչ ոք կարէ Ֆիզիքապէս իմանալ և դատել զգաղանիս բնութեան առն մարդոյ, բայց դու տես և հաւատն զերեւելին՝ տուեալ ՚ի ճանաչումն իրաւանց մերս եկեղեցւոյ, որով և անվեհեր դիմագրութեամբ կալեալ զգրոշակ յաղթանակին ընդդէմ գրպարտանաց այլոց ՚ի մերս: Առողում և զոր կարեորաց սակի է կարծել, թէ հեղինակին հոգի չէր իսկապէս յարեալ ՚ի պապականութիւն, որպէս մտադիր ընթերցող գործոյն զգայ իմանալին, մանաւանդ յասելն զՔաւարանէ՝ ԿԱԶՄՈՒԱԾՈՅ:

այսինքն յերուրեալ: (Տե՛ս երե՛ս, 80 :)

Հ. Տպաւրելն քո զայդ գործ՝ ոչ կարծես ձեռներեցու-
թիւն ինչ յեկեղեցին, յորժամ ճարդ ոչ ոք իշխեաց առնել,
ի սլառձառս երկ դիմի վարդապետութե՛ն նորա՝ որով նա ասի
յաւէտ հաճոյական խայծիւ որսալ զմերն կամեցեալ հաւատ:

Պ. Սէ՛նի առն խոհեմի թնայ քննելոյ էապէս զիրս՝
հատանել զվճիռ՝ ի վերայ թերեւ իցէր զիջանել ի կարծիսդ՝
եթէ եկեղեցին մեր չիցէր յինքն ընկալեալ զայն և առեալ
ընդ գործոց ուղղափառութեան, մանաւանդ թէ՛ ի դէսս վար-
դապետութե՛ն ինչ՝ ոչ ի կիր արկեալ զբանս սորին՝ ի վկայու-
թիւն, որպէս արարեալ իսկ Սատթէոս Վաթուղիկոս (Նախ-
սան Ղաթուղիկոսն) ի գործիւր, զոր յօդուածով տամք ասա
ի հաստատութիւն:

Ս. Ան՛այս ամենայն ճշմարտութեան վերահասու եղաւ
” ԱԵՐԱՊԱՏՈՒԵԼԻ Հ: Սիքայէլ Չամչեան, որով հետե հայոց
” զանազան սրամուժեանց քաջ ծանօթացաւ, և հաւաքէց երեք
” հատորի մէջ սարունակելով ամենը, որչափ ձեռնահաս եղև
” գտանել աստի և անտի, և տեսեալ միանգամայն հայոց եկե-
” ղեցւոյ ուղղափառութիւր ՃՇՄԱՐՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀՈԳԻՈՎ, ԱԶԱՏ
” ՅԱՍԵՆԱՅՆ ԿՐԻՑ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՇԱՀԱՍԵՐՈՒԹԵԱՆ՝ վկա-
” յեաց ասելով և գրելով ՎԱՀԱՆ ՀԱՒԱՏՈՅ գրքին յառաջարա-
” նութեան մէջն, յորոյ իսկական գաղափարէն առեալ ցու-
” ցանեմք աստանօր՝ որ նախ ասէ: Քանզի յաւուրց անտի
” սրբոյն Վրիգորի Վուսաւորչին յոյր ձեռն ընկալաւ աղջ-
” Հայոց զսք հաւատս ուղղափառութեան, նովին հաւատով
” անփոփոխ եկաց մնաց մինչև ցայսօր, զի զնոյն հաւատ ուսցին
” որդիք և թոռունք նորին և ամ հարք, եթէ Վաթուղիկոսունք
” և եթէ Իշխիսկոպոսունք և այլն: (Ուղեք՝ Հ. Ե. երե՛ս, 75 :)

* Ամսոս զի չունիմք ի ձեռի գամբողջութիւն գործոյս՝ զորմէ խօսի
Ս. Վաթուղիկոս, և ցաւիմք հոգւով՝ առ թերութիւն այսմիկ մերս տպագրութեան,
վշտանամք և ևս, սակա ոչ յաջողելոյն ի ձեռս բերել զայլ միւս մի համառօտ
օրինակն՝ որ ունէր ասի զհամադրատասխանիս հեղինակին առ ոմանս, այն է՝
աւաքեալն ի Վերապրատիւ Հ. Գաբրիէլ Ավետիսի ի Քարայ սա հանգու-

Արդ դ՛աւ արա , զի եթէ 'ի մ'անաւորի այսպէս ' հեմ
առ ընդհանուրն խօսելի , թո՛ղ զայն զոր ո՛չ տեսանեմք 'ի բնա-
կան եւ 'ի դրական օրէնս արդել ինչ 'ի գործս հոգեւոր , եւ թէ
զոր մին ո՛չ ախորժէ կամ ո՛չ կամի գործել ' սլարա դնի այլոց
հետեւել նմա :

Իսկ զոր մԾ որսալոյն զմեզ բերէ կասկածանս՝ գետե-
լի է , նախ՝ զի որք յերցեալ են 'ի մէջն հաստատութե՛ հաւատոյ՝
չնչին այսմիկ հողմով նորին ո՛չ շարժին , չէ այս խտադոյն իմն
քան զ ծ'տէ : աղանդապետաց հերձուածոց սկսեալ 'ի Միմոն մոգէ
(Յասուրոս անդի Ասասեւոյ) մինչ ց' Քորպանարք , զորոց մի մի թուէ
սրբազան պատմութիւն : (Տե՛ս հաստե Ա . երե՛ս 505 :

Արկրորդ՝ մի կարծել թէ հերձուածք սինլիքորաց
մարթին 'ի ներս յեկեղեցին արատ ինչ աւ բերել , այլ յաւէա
պատճառս տալով աճարանից՝ որոց 'ի ձեռն ես քան զես հաս-
տապնդիլ հաւատք ուղղափառութե՛ , ահա՛ օրինակ քեզ՝ Աեա-
տոր , Մակեդոն եւ այլք , որոց ընդդէմ յարուցեալ ժողովոց
որբոց՝ ջախեցին զգլուխս նոցին հերձուածոց , քանզի մճ-
ուեալ է՝ թէ դրուեք դժոխոց զնա յաղթահարել ո՛չ կարեն :

Ն . Օրդուդ առնես ջերմ հաւատով եթէ աշխարհական
ոք առնիցէր՝ չունէիր դու արդեօք դատախազ նմա լինիլ :

Պ . Առ գործս բարի՝ ո՛չ ոք ամբաստանել զօրէ՝ եթէ
չունիցի զլոյս խղճին կորուսեալ , բանք աճային հաւատոյ թէ-
պէտ յատուկ սրբազան դասուն եկեղեցականաց մակացուաց՝
սակայն եւ այնպէս ո՛չ արդելեալ դասուն բարեպաշտօն աշխար-
հականաց , այնց ասեմք՝ որք տիրաբար մերահաս են սք գրոց , եւ
ճանօթ նկարաչրական , խորհրդական , եւ բարոյական մտացն
լուծման , միայն թէ չունիցի գործն խառնուրդ ինչ հերձուա-
ծողութեան 'ի մէջ :

Ն . Աոր իմն լսեմ մարդապետութիւն , թէ յաճարանական

ցեալ Մարգար Սուքիան , զոր ըստ ասից Պարոն Մ . Կարապետի քեռ որդւոյ
'նովն՝ կոյ եւ ունի այժմէն առ ինքն 'ի Զպարայ :

խնդիրս՝ հպիլ կարեն աշխարհականք, ոչ բնաւ համոզիմ՝ եթէ
 ոչ բերցես ինչ ընտանի օրինակ իմն :

Պ . Թեպէտ ան յարիր և ան ըմբոն այս խնդիր քո մերում
 առարկայի, սակայն խոնարհեցայց ընդ խնդրովդ՝ զի մի կար-
 ծիցես թէ խուսափիմ : Առ քեզ զապացոյցս երկու, մին՝ շատ
 չին, և մին՝ շատ նոր առաջին իմն զգործ Վազելի Թագաւորի
 մերոյ ՚ի Քիւղանդիայ՝ առ Տուճկաւ արքայիւ յունաց, ուր
 ջնջեալ զանգոյշ ձեռնարկ Յակոբայ ումնն հագեորականի,
 իմասին դաւանութեան հաւատոյ, և սարսեցուցեալ զատեան
 զընթաց նոցին յունաց՝ ընկալաւ զմըցանակն յաղդիւր և յե-
 կեղեցի, Կարա Մարտիոս Հոսոսեօի, երեւ 195, րեւ և Պարսա-
 Ւիւն Հայոց, հարսե Բ. երեւ 971 :

Երկրորդն ծանիր զհամեստարանն ՚ի մատենագիրս
 դարուս, այն է Պրուսացի Յովհաննէս Տ. Կարապետեան, որ
 արարեալ զերիս հատորս ԻՐԱՒԱՍՈՂ մատենկաց (վերջին հարսե
 րեւեաւ 2-ին է) և որովք բարձրացուցեալ զեղջիւր սիօնի ոչ
 նուազ քան զճարան եկեղեցականս, որ ըստ մեզ հոտոտեալ
 անդստին զհոտ առաջիկայ գործոյս — Այդ մնայ մեզ առ սոքօք
 պատկառ կեալ, շիկնիլ և քրտնիլ յարիւն, յորժամ առաք
 զքանքար պատուիրանին՝ և ոչ շահեցուցաք, և ոչ այսչափ մի-
 այն՝ այլ և դժգոհ գտանիմք ՚ի շահեցողսն, ՚ի մեզ անկուցա-
 նելով զվայոյն ձայն Քրիստոսի՝ որ առ Փարիսեցիս, փակելով
 զգրուես արքայութեան երկնից առաջի մարդկան, մեք ոչ մտա-
 նեմք, և որոց մտանենն՝ չտամք թոյլ մտանել, Մարտիոս 13, 25 :

Հ . Անհաս գոլով ծանուցեալդ գործոց՝ չկարեմ առար-
 կել ինչ, որ վասն աղաչեմ եթէ ունիք ՚ի ձեզ՝ տալ ինձ
 վերծանիլ վասն սակաւ ինչ աւուրց :

Պ . Յոյժ բարի — ունիմ և տաց քեզ ՚ի հաւաստիս, սակայն
 առն խոհեմի չէ անկ ընդդէմ ելանել բանից՝ զոր ոչ գիտէ ինքն,
 զի զոր մին չգիտէ՝ գիտեն այլք, և զոր ներկուռ ոք առարկեն՝ լսո-
 զաց անկանի խոնարհութիւնսալ և ոչ յամառիլ, այս ախտ յիմա-
 րութեւն ոչ այն քան յայլ աղգս՝ որչափ իմեզ տարրացեալ, զի թմրց

արհեստի և դեղոց՝ բժշկանամբ, և առանց տեսութեան արհեստի
լինիմք ընդ խորհնացւոյն՝ յողբս իւր, Տէն հարստի Գ. Գ. Է, ԿԸ ։
Հ. Ստ խոնարհ նկատի իմուամբ, վայելէր տպագրութեան
հրաման մեծաւորաց, ըստ որում եկեղեցական խնդիր ։

Պ. Առ այս բազում ինչ ունէի քեզ իրակեր չորս փաս-
տիւք, սակայն յետամտութիւն ժամանակիս առ ժամս ինձ
լռել խոհեմաբանէ, բայց բեր դու ինձ զչափ երկարատեսութեանդ,
ի չափել զխտրոց բաղմաստարէս հեռաւորութեան
դճից յատենից մեծաւորաց, մանաւանդ յամի Տրառն 1871,
Պեկտեբերի 13, թուականաւ գրեալ առ ամենապատիւ Տ. Ե.
Պատրիարքն Երուսաղէմի, խնդրելով զհամապատասխանիս հե-
ղինակին ընդ Հ. Ս. Աւգերեան ըստ ուխտին հանգուցելոյ
ի Սահակայ վարդապետի, ընդ որ և հրաման տպագրութեան
սորին, որոյ՝ ի չտալ պատասխանւոյն՝ ոչ յայլ միտս բերիմք՝
քան թերևս յոչ գտումն ասացեալ պատճենից (Թողու՛մք ասի լրան
պատասխանայ ինչ պատճեն, և ինչ ընդունելու-բեան Բերէ ընչան) Յետ
որոյ գրեալ այժմէն առ բերականամ Տ. Վրիգորիս Եպիսկոպոս՝
Առաջնորդ ջուղայ վանաց նովին ոճով, չունելով երկբայականս
խտորասականէ նորուն ։ (Թողու՛մք ասի և զայն ։ Բէ ընդիպասան քե-
ղեալ ունի ընդունա Բողոս՝ և ոչ ի միտս քուեալ հրաման մեծաւորաց ։)

Հ. Արդ եթէ ընդդէմ վարկուածոյդ նոյն Տ. Վրիգորիս
Եպիսկոպոս չարասցէ քեզ պատասխանի, կամ արգելցէ քեզ
ի գործդ՝ զինչ ունիս առնել յայնժամ ։

Պ. Ընդ քիս պառ անտեղեակ կանոնական իրաւանց, որ
վասն առնելոցիմք ան բռնադատ խղճիւլ՝ զոր առնեմքս այժ-
մէն, քանզի հրաման մեծաւորաց կայանայ յաւետ ի տպագրութի
նոր և անձանօթ հեղուկակութեանց, բայց զսորայս ոչ այնպէս,
իրաւամբ կանխաբանեալ փաստից ։

Հ. Եթէ ասիցէ ոք ցքեզ, թէ արդէն մին ՚ի միաբանից
Եղմիածնի (Թէ և զանան իւր արեալ) զնմանն արարեալ չորս
փաստիւք յամի Տրառն 1754, և տպագրեալ ՚ի Օմիււնայ,
զի՞ պիտոյ և զայս տպագրութիւն քո՝ զինչ ունիս ասել ։

Պ . Իսկան սրտասխանին մեր առ նա՝ այս է , զի մշտեկ իմն բազմորակ ծաղկանց ի հոտոտելին տալով՝ ասացից զառակահանն , “ամէն ծաղիկ՝ յիւր հոտն” — Սի այն զործ Հայ Արդապետի՝ կարծի գոլ հարկաւ սաշտպան եկեղեցւոյ իւրում , իսկ այս զործ Պապական Արդապետի՝ զադու քան զնորայն ի հաւառակորդս մեր , մանաւանդ ներհուն բժշկաց է գիւտ , ներհակօք զներհակն բժշկել :

Հ . Ապաքէն թոյլ տուր ինձ խօսել զանճնականէն ձերմէ , զի ծերութեան ձերում ոչ ի դէպ զաշխատանոց անկողար , որչափ ճահաւոր հանգստութի կեցիցդ , մանաւանդ զի տեսանես չիք աստ ոք գնահատ վաստակոցդ ըստ արժանւոյն :

Պ , Գոհեմ յոյժ զկարեկցական սիրոյդ , սակայն չունիմ մոռացեալ զսրտասխանին Ղաթիկէս Փիլիսոփայի առ բանակրկիտ ուն՝ մինչ ստէր ցնա , “Երացեալ ես՝ այժմ հանգիւր յաշխատանաց — “Յասպարիսին ընթանայի մի թէ հարկ լինէր հրաժարիլ՝ և ոչ մինչ ցլիբջն յարատեւել” — Համաձայն սմին վժողաստութեան խօսի և Սկեբերան ՚ի ճառն 1. “Եթէ սակաւ ինչ հեղձանայցէ ոք՝ բոլորն կորուսանէ , զի որ ընթանայցէ ոչ միայն չկասէ նախ ՚ի գլուխ ասպարասին ելանելոյ , այլ ևս քաջ յաճախէ զընթացն” , Այսպէս և մեր մինչ աշխատանօք ծերացեալ՝ մի թէ հարկ այնու ոչ յուսալ զառամութեան , թող զոր յաստի կեանս մոլորութի բազում ՚ի մարդիկ , լիցի սովաւ և մեղ ժառանգակցութիւն :

Չասեմք զոր ասացեալ երբեմն Աերզելոս իմաստասէր՝ թէ , “Յարատե աշխատանքն՝ յալթէ զամ դժուարինս” , այլ ասեմք զոր ասաց Ղաթիկիտէս Փիլիսոփայ , “Յօժարապէս կրեալ աշխատանքն՝ ան ձանձրալի և անիմանլի է , այսինքն անխանջելի — Գատօն իմաստնասէր վասն միոյ աւուր դադար մնալոյն յաշխատանաց՝ սուգ յանձին առնոյր :

Իսկ զոր վասն գնահատութեան ասես՝ սակաւ է ինձ փոյթ , քանզի ոչ արժէիւք ծնաք , և ոչ գնով ՚ի մեռանելոյ զերծանիմք , ծնաք ՚ի փառաւորել զԱՅ՝ և ՚ի կարեկցել բնու-

տունք և բազմաձեռն՝ զնոցայն այնպէս, զի՞նչ ասլա այլ պարսաւանս մերում տարաբաղդ տպարանի, որ գոգցես ՚ի խանձարոյ ելեալ՝ ընդ ծերոց արշաւել նկրտի, և այն ՚ի ձեռն միոյ վըշտաբեկ ծերոյ՝ և միոյ հեթանոս գրաշարի, որ հաղիւ հաղ զաթուժայս իմանայ, ոյր վասն դժուարութիւն մեծ ՚ի սրբագրութի բազմավրէպ փորձոյն, փոխանակ միոյ չորիցս՝ և տակաւին սրատաւոր, թողումք ասել և զոր ընդ մամլով երբեմն լպրժին տառք՝ ՚ի տեղւոջէ ՚ի տեղ՝ անգիտութեամբ տպագրի փոխադրին :

Արդ թո՛ղ դատ արասցեն փորձառուք և բանագէտք, և տայցեն մեզ զդատակնիքն սխալանաց մերում տպագրութե՛ն, — Այո՛ այս գործ ծանր՝ թերևս մեզ թեթևանայր իբր և 30 ամօք առաջ : յորում՝ ականաղիք մեր սուր և հեռատես՝ անկարօտ ակնոցի, և տարերք մեր սնարատ՝ յօստիկանութի անձին, բայց զայժմուս զի՞նչ, յորում՝ բնութիւն ինքնին ձանձրացեալ ընդգէմ բնութեան իրակել տկարանայ, քի չտայ մեզ կրկին զաշխուժութիւն և զօրութիւն երիտասարդական հասակի, որպէս և յայնժամ զանգրադարձութիւն փորձառութեան մերում արդի՛ որ վայելուչ յոյժ ՚ի գրկանսն բարուք ընթացից :

Բայց ՚ի վրայսր ամի՛ ունիմք ակնածութեամբ ասել, զի թէ յաւուրս առաջին դարնանոյ մերում կենաց, և թէ յաւուրս յայսօսիկ ձմերայնոյ ծերութեան, արարաք և առնեմք Շնորհիւ Տն՝ զոր չարարին և չառնեն համ աշխարհիկ և համակրօն եղբարք մեր, և զոր ունեք ՚ի նոցանէ արարին և առնեն չարարաք մեք՝ և ո՛չ իսկ առնել ուսեալ էաք, և այս յայտ անտի անպատրուակ գործոց է, ուստի և յայս սակս չար հախանձ ընկերաց ՚ի մեզ՝ ո՛չ սակաւ, զոր և մեք իբրև պոռթկենցաղոյ ըստ խաչին Քրիստոսի՝ յանձնառնումք սիրով :

Յայս վայր լուեալ քո զասացեալս՝ լո՛ւր և զայս մին, մի բնաւ նախանձիր դու ՚ի վաստակ և ՚ի տպագրութիւն իմ, (որ ետե՛ի վերջին նշխար պատմանաբեան համբաւոյ շնորհասրանի է հիւսուոր վաւր՝ աւգի) ոյլ աշգասիրական հոգւով ողբա՛ և զմտալուտ

դադարու մն սորայս ը անցելոց Տարարանոց կողմանս զառ նախ-
նեօք, — Աղբօ զոչ յարուցմանէն կրկին : *

Աւր ժամանակն հնոյ Հնդկաստանի, յորում մերազ
նեայք անձկայրեաց սրտիւ կարօտէին միոյ ազգային տաւրանի,
որոյ և յաջողիլն (անշ... Գե... Կ... Կ...) նախ 'ի Մադրաս, և ապա
ի Կալկաթա աստ, հասարակութի մեր կարծէր երբև լոյս յերկ-
նից 'ի ջեալ, այր զարամբ լինէր ոսկւով և արծաթով շրջանա-
կել : Այլ միաճնէ Արդու թեց Յ. Կալիսիոպոս շնորհաւորական
և խնդակցական կանգակօք շուք և քաջալերութի 'ի հիմնադիրն
Ժաւալէր : (Տե՛ս Աւր... Մ... 1795, էրե՛ս 159 :)

Արդ զոչ զմերն հետազօտեան գործ վերջ օանեալ ժա-
մանակաւս, ոչ նսրաստիւք այլոց, ոչ ձեռն տուութեամբ ու-
մեք, այլ մերով արդեամբ և դործնական ջանիւ, որոյ և 'ի հա-
տուցումն առ մեզ իմն ոչ այլ ինչ՝ քան ուժգին ապտակ ան
բաւարարութեան, յորում անդրաբերաբար մեզ անկանի ասել
վանս արդի Հնդկաստանի՝ զոր ասացեալ երբեմն 'ի Մարկոս
Աւրէլիոսէ Կայսեր 'ի դէմս Հռոմայ այսպէս :

“Ո՛ Հռոմ” առանց Հռոմայ, որ ահա ոչ զայլ ինչ
” ունիս՝ եթէ ոչ միայն զանուան Հռոմայ, նայեաց և աես թէ
” ուր է ժամանեալ ծայրն յաղթանակութեքո, փառքն որդւոց
” քոց, պատիւն տաճարաց քոց, ուղղութիւն դատաստանաց
” քոց... Օ՛ ի եթէ՛ Վիւն յարուցանէին այսօր իմն ելոց զՄալ-
” նիս մեր, կամ ոչ ճանաչէին զմեզ գոլ որդիք իւրեանց, կամ
” շղթայակապ զմեզ առնէին՝ որպէս խելագարս : Գե՛ս Ո՛ ի երէն
Մ. Աւրէլիոսի, էրե՛ս 595 :

Հ. Կերպիւ իմիք համաձայնիմ ընդ բան քո աստի, վանս
զի ըստ իմում տեղական փորձոյ՝ խտիր մեծ տեսանի 'ի զնացս

* **Տ** Ան հնարին ցաւօք սրտի պարաւանդիմք զկայ ունել դոպարանս
արտաքնովք, այլ եթէ յաջողեցէ Տեր՝ բուռն արկանել դոպարութեանց առ
տեին քանի մի Ախպատանական դործոց մերոց, մանաւանդ զվերջին՝ որ կրէ զանուն
“Հրեշտակ աղկեցութեան Տ. Յովհաննու Չաչկեան Կալիսիոս Աւազ քահանայի :
Պատգամաւորեալ 'ի Սիիւսս Հայոց” :

մեր աստի ընդ հնոյն, և ո՛վ կարէ ասել թէ այլ յետ վաքու ժա-
մանակի չունիցի վիճակ մեր յեղաշրջիլ յայլ ևս վատթարու-
թիւն—Վախնիք մեր իբրև գաղթականք՝ արարին մեզ աստ
Երկղեցի՝ և ազգային Վարոց փառաւոր զարգուք, և ամենաբաւա-
կան գանձիւք, մեզ աստարեալ ելին անցին՝ ի կերպողէ, բայց
մեք որդիք և թոռունքս նոցին՝ չկարացաք և չկարեմք յապա-
հովի և ՚ի բարեկարգութեան ունել զայնս, բայց ՚ի վերայ այոց
ամենից ՚ի նշմարանաց քոց բանից աստի՝ զգացի ինչ, այն է իղձ
վերածնելոյդ ՚ի ծերութենէ՝ յերիտասարդութի նոր :

Պ. Առ խնդիր քո առաջին՝ շատ լիցի քեզ անցելովք
բաղդատել զապառնին, զի եթէ նախնիք մեր համեստարարոյք
զսուսայ կառավարութիւն գանձեալ զգանձս անկոտար ՚ի ժամա-
նակի, յորում Արուրն՝ Սսկի, և Անագն՝ Արծաթ փոխա-
դրիւր, չկարացին պարզ և մաքուր հաւատով հիմն ՚ի վր հիման
հաստատութեան բերել, զինչ ասլա դնորոցս . . . ակնունելի,
որք զլիսովին զակատեալ ՚ի հակ ընդդէմն, յուուր՝ յորում
Գանձք հնոյն սպառեալ, Արմատք անկոց հնոյն գօսացեալ, Աղ-
բիւրք մտից՝ ցամաքեալ, Ընայլութեան դրունք յաճախեալ,
Տնաւեր Վերաձեռութիւն (Fashion) Է հոգուջ հասարակութե
պատուաստեալ, Փափկասիրութիւնն թաղաւորեալ ՚ի վերայ,
Չայն իսկականին՝ յանիմաստ յաղձատանս (Nonsense) յեղեղեալ,
և միով՝ խաղաղ վիճակ կերպարավարութե մերոյ՝ յանհնա-
րինս սպառապիներեալ, և չար քան զամէն՝ Սէր և համակրութիւն
մեր՝ ընդ Եղջրուաքաղս դասեալ, Հոգեւորն ՚ի Վարմնաւորէն ո՛չ
տիրաբար զատեալ, և որովք եկեալ հասեալ վիճակն աղետալի
համահանգէտ տեսութեան Վարդարէին : (Եսայի, ԻԳ.)

Եւ դո՛ւ մի կարծել թէ մոլեգնութիւնս այս միայն
աստ ՚ի մեզ տեղի առեալ, այլ տարբերութեամբ ՚ի միք յամէն
ուրեք, այն չառաք թէս Արծուոյ ՚ի ճախրել համօրէն տեղիս
ազգայնոյն ՚ի չափել զվիճակ կեցից նոցին, սակայն զոր ընդիմա-
նալեալ նշմարեմք՝ ո՛չ ան հաղորդ յողբալեացս—Յայսմ վայ-
րի եթէ դու և եթէ այլք իբրև բանդագուշանք զբանս ինձ

մեայ առ յնչ գիտել զոր պարտ հիւրասիրութեան, զի որք նախ ողջոյն ինձ լինին սիրով՝ կրկնակի առնուն զհատուցումն պատուով, բայց և այնպէս անցք և փորձք բաղձամանակեայ՝ զիջումն փութով յամ գիտուածս կասկածաւոր առնեն զմարդ, յուչ ամ զառակն հասարակեալ, թէ (Օձահարն ՚ի խայտաբղէտ չուանէ սարսի :

՚Ի սակի աղգատեցական ճառիս՝ զի նչ ասց քեզ պատասխանի, որով ոչ դու անդրէն վերաւորիցիս՝ և ոչ ես ՚ի հրապոյրս շողմարարութե խորասուզիցիմ՝ զի Պղատոն ասէ, “ Շողոքորթոն է մարդկային աղզի գաղան ժամատամհ, Ագաւաւ չարագոյն, զի նա յաչս մեռելոց խճէ, իսկ շողոքորթն՝ զաչս կենդանեաց ” :

Բայց լուր զոր ասեմս անկեղծ հոգւով, զի գործ է ճշմարիտ բարեկամին՝ ողբալ զվնաս բարեկամին գործունէութիւն, և ամի կարեօք փութալ իթիկունս նորա—Բժիշկ ոք եթէ զախտակրին վիճակ ՚ի վտանգի մահու գտեալ անվոյթ ըզնմանէ լինիցի, կամ անզուսպ ի կեր և յուճալ զնա խրախուսեցե չարագոյն ասի քան զբահճին հաովմայ, վնաս զի անգատակնիք լուծանել ախորժէ զկապ կենաց նորա :

Մովիմք ունակութիւն գատել պարտիս և դու զիրաւունս, զի որք շողոքորթութեամբ զմահառիթ հիւանդութիւն աղզիս անցին և անցանին՝ իրօք ասին աղգատեացք, այլ որք ըստիս ոչ բացին և ողբան՝ (Կիսմճայն), յերկուս վերանան աստիճան շնորհաց, մին՝ ոչ մեղանօք ընդդէմ ճշմարտութեան, և միւս՝ ոչ քնադել թմրութե (Մեհնիտն) հիւանդացեալ տան աղզիս մատուցանելով յիսպառ կործանումն: Չէ ինչ շնորհ եթէ կեղծական փայփայանօք դու զիս մեծարեսցես, և ես՝ զքեզ :

Արդ եթէ դու օտարոտի զայս իմ բան վարկցես, և իրաւամբ ասիցես ինձ չլինիլ Աուինտոս Մուկիոս հաովմայեցին (306, ամօք ասալ ասն ռԲԵԻՊՊՈՍ, ԿԵՍ ԹԵՍՍ՝ ԵԵԵՍ 39) որ ի սէր Հայրենւոյն զբաղուէ իւր տուեալ ՚ի խանձ հրոյ, մի ապա ևս համարել զիս իբրև զԱստակ կամ Մէրուճան թշնամի տանս մե-

բում ազգութեան, յորժամ չեմ ոչ մին՝ և ոչ միւս, այլ շնորհօք՝ Քրիստոսի և արդեամբ ի սուսաւորչին մերոյ սքն Վերիգորի եմ՝ զոր եմս, և ի բոլոր սրտէ բաղձամ զի ձմ ոք ըստիս գոնէ իցէ ի հաւատ և ի հոգի ազգասիրութեան իւրոյ, մի ասիցես աստանօր՝ թէ գովեսցէ զքեզ բերան ընկերին, յորժամ բերանք նոցա աղխեալ մասանօք նախանձու, նա մանաւանդ չեմք կարօտ սնտաի գովեստից այլոց՝ յորժամ մեք զմեզ ճանաչեմք զոլ անձն անարժան, և ըստ ձմի մեղաւոր :

Քայց եթէ այս ևս ոչ՝ ան ճարանամք յայնժամ ասել զոր ցաւազին սրտիւ ասացեալ յուսմանէ՝ ի դէմս Անուոյ Քաղաքի :

« Ախ Անի, Անի, Անի,

« Քանդողիդ տունը քանդվի

« Քեզ որ ազգը չպահէց

« Մէկ սուգ անողն ի՛նչ անի” :

Այլ ոսկերէն տառիւք գծելի ճշմարտութիւն՝ ընդդէմ Հնարից, թէ մին՝ կարէ յորժանաց ունել զառաջ, կամ յամբովի ժամանէ շինուած յորժամ մին շինէ՝ և բազումք տասպալեն :

Ի խաւար դարու ան աճութեան՝ տակաւին բալոյ, ական խրատու յարգն տեսանիւր ի մարդիկ, զի այն ինչ երբեմն Ազատանի հարցեալ ոմն ի բարեկամաց թէ զինչ կարէր առնել հատուցումն երախտեաց նորա՝ ասաց Ազտան, «Այս է ինձ բարեկամութիւն, եթէ տեսանիցես առիս զմալորականս ինձ յանդիմանեցես» — Իսկ յաւուրս այսոսիկ յօրէնս լուսոյ Աճալաշտութեան՝ ոչ դոյ գլխաւոր թշնամի քան զնա՝ որ յանդիմանեցէ զտախտութի իւր, զարթնու առ ժամայն Մարգարէին բան առ նա ցասամբ մեծաւ, «Մի մարգարէ անար վն մեր, ասլա թէ ոչ մեռանիս ի ձեռաց մերոց” : եւե՛՛՛”, ԺԱ, 21, զայս վտորձ յանձն իւր կալեալ՝ և փողն տարսանեան Աողոս : — Գաղատի”, Գ. 16 :

Ն. Ստեցից զճմարտութիւն՝ եթէ ոչ զուղղն խոստո-

վանեցայց, զի աղէկամբ ազգատեաց զձառ ձեր ասացի մինչդեռ քաղու մասամբք համադեալ կամ յիրաւունս ձեր ներքին, ոյր վասն աղաչեմ երկայնամիտ ինձ լինիլ քահանայական սքեմաւ ձերով:

Պ. Չէ մարթ չգալ գայթակղու թի՛ տաց Բան որդ ին, զի որ մեղանչէ՛ Մարդէ, բայց որ ՚ի մեղանս իւր յամառեցի՛ Պաէէ և չարագոյն քան զդէ, մի կարծել զու թէ մք հոգեորականքս սքեմք ՚ի մեղաց, տես զի՛նչ ասէ Միջայինն Պողոս, «Ս հիւանդանայ՛ և ես ոչ, Ս գայթակղի՛ և ես ոչ տապանամ»: (Բ. Կ. Ե.՝, Ժ.Ա. 29,) յայսմ վայրի թերեւս անողալ Պապն Հռովմայ միայն լիցի՛ որպէս կարծի յիւրոց, ով հրաշալի որականութիւն բնութեան հողեղինին ընդդէմ տեսութեան Յորբայ՛ թէ առ օրեայ, ծնեալն անգամ չէ զերծ ՚ի մեղաց: Ժ.Բ. 4:*

* Ի ժամանիլ տպագրութեանս ցայս վայր, ընթերցաք Տեորակ մի ԿԱՅԾԱԿ ԲԲԴԱ ԿՈՐԾԱՆ վերնագրով, տպեալ ՚ի Կ. Պօլիս յամի Տեառն 1870, որ ասեղ ճարճատմամբ փլուզեալ խորտակէ զամբարտակս ան սղալութն Պապից՝ կառուցեալն ՚ի վերայ եօթն լերանց Հռովմայ:

Ըղձալի լինէր մեզ կրկնակի տպագրութեամբ կցել զսա ընդ ՎԱՀԱՆԻՍ ՀԱԻԱՏՈՅ՝ ըստ որում համամիտ և համակարիք, եթէ ունէաք ՚ի հեղինակէն արձակութիւն ըստ օրինի, և այս յաւէտ ՚ի տեղեկութիւն արդի սինլիքորաց օմանց Ջուղայ, ՚ի հնոց անտի պապականաց չկայ այժմ՝ և ոչ մին:

Յամի Տեառն 1840, Գաղղիացի Պապական Քարողիչ ոմն Մուսի Բօրա անուն եկեալ ՚ի Ջուղայ բանալ կամեցեալ Գաղրոց մի յիւրաբարբառ, որպէս զի այնու սրսացէ զհայ ժողովուրդ տեղւոյն ՚ի ցանցս Պապականի, ում և նպաստաւոր Յ. Վարդապետ Տէր Տէրեան, որպէս և օժանդակ Դեսպանն . . . որ ՚ի դրունս Պարսից ՚ի Թէհրան:

Խաչատուր Եպիսկոպոս (Վաչառչապետի) Առաջնորդ ժամանակին ընդդէմ ելեալ սմբ և ազգաւեր հանդերձանացն՝ խափանէ զգրոցն, բայց ներքին թշնամիք տան իւրոյ ընդ արտաքնոց համաձայնեալ հրապուրանօք յիշեալ Յովհաննու Լատին Վարդապետի, փոխանակ պաշտպանելոյ զԱռաջնորդն և զժողովուրդ ընդդէմ վերահաս փորձանաց՝ մասնեն դեա ՚ի վտանգ չարաչար, և յարին ինքեանք ՚ի կողմ պապականին—Արքուեի սատիկանօք քարշի Առաջնորդն ՚ի Թէհրան՝ և վարի անդրէն Ալմիածին, տուեալ և այսու ամենայնիւ վնաս վանաց՝ մի հազար թուաման՝ որոյ մբուրն ցարդ ոչ պարզեալ:

Թող և զոր յանցանք աշխարհականին դիւրաքաւելի՝
քան զհոգեւորականին, զսրոյ զյանցուածան առաւել շանթ
'ի խարանս հոգւոյն բերեալ իւ բանին թէ, «Վառք էք աղերկ-
րի, եթէ աղն անհամ իցէ՝ ի՛ւ համեցի, (Մատ. Ե. 13:) Եւ
թէ — «Օտաւայ՝ որ գիտիցէ զկամս Տեառն իւրոյ և ոչ պատ-
րաստեցէ իւ կամաց նր՝ արբցէ գան բաշում» : Ղ. 1 : Ժ. Բ. 48 :

Տեսանես արդ՝ թէ յորպիսի բովս տաշնապին հոգե-
որականք՝ վայ այնմ՝ որ յան ուղղայ հետս ըմբռնեցի նովաւ :

Հ. Ըթմա՛քք ալ դարու թեան, համբուրեմ՝ զիրաւասու-
թիւնդ, բայց անդրէն և անդր տարակուսիմ՝ յիմացուածս, զի
եթէ այդ քան սոսկալի վիճակ եկեղեցականին՝ ընդէր ուրեմն
ովանք ոչ զահի արկանին՝ ի գործելն չարիս, և առաւել զար-
մանալին տեսանեմ, թէ ոսքին իսկ չարաբարոյք՝ յաչս աշ-
խարհի և առաջնորդաց կրօնի հեշտալուր և նախադաս :

Պ. Սէ յաջողուածդ Տիրական և մշտնջենական, այլ
առ ժամանակեայ և դիւական, զի որպէս առնուն՝ այնպէս և
տալոցեն, մնա ի դպրոցս վարժից երանաշնորհ հարց սրբոց
Սովսիսի Խորհնացւոյ, և Սերսիսի Ընորհալուոյ՝ մինչ լուծ-
ցեն նոքա քեզ զկապ տարակուսանացդ, առաջնոյն տես յողբ
իւր, հատուած Գ. Գ. ԿԸ. և երկրորդին՝ Րնդհանրական
գիրս, առ Առաջնորդս եկեղեցւոյ : ԵԵԷ՞, 41 :

Ն. Յանգաւորել զձանձրութիս ի ձեզ կամե լով՝ Հան-
դերձիմ մեկնիլ աստի, թողլով ձեզ զբաւարարութիս հաճոյ-
ական, յուսալով զի Տէր արդիւնաւոր զվաստակ ձեր ալասցէ
և օրինակ մի յիշատակ հեղինակին՝ և սիրոյ ձերոյ իսկ ինձ մասնս

Յայնմ հեակ գորացեալն ի պապականութեան նոքօք, զոգջիւր կարի
փութով նուազեալ, և որք զայս մնաս գործեցին՝ արժանահատոյց վրիժիւք Աստուծոյ
մի մի ըմպելով զբաժակ մահու չքացան, ըստ շիմացաւ ընկալան արդևօք զգիր թո-
ղութն մեզանոց ի գահէն Հաովմայ՝ թէ արդէն ճղնեալ կան ի հուր Քաւարանի :

Ազաշեմք զհեղինակն Կայծակի Բրգակործան՝ զի ազգասիրական հու-
ղով քանի մի օրինակ յայմիկ աշխատանաց իւրոց շնորհ արարեալ առաքել
ի Չուղար առ բարեկեամ Առաջնորդ տեղւոյն ի բաշխել ժողովրդոց ի փառս
Աստուծոյ Հօր :

622-2004

Պ. Առկց էքեզ Տէր՝ և տացէ ինձ զոր կամիմս վասն աշխարհի, հանկց և քեզ մասն ՚ի յիշատակես՝ եթէ ստոյգ բաղձանքդ, քանզի նովին հոգևով աքնիմ և ես ՚ի յարուցումն արդասեաց բաղմարդիւն հեղինակին՝ ցայս վայր կալոյ ընդգրուանաւ, որպէս զի զանկեալն ՚ի Միքայէլէ, զառօգեալն ՚ի Յովհաննու՝ զօրացուսցէ ամենաբաւականն Աճ, ՚ի վայելս մանկանց սիօնի՝—Ա. Կ. Ե. Գ. 16 :

Հ. Ահայ է ինձ հոգի իմ, զի եթէ Հեղինակ գործոյդ Մարգարէանայր զսիրկեանս աւուր՝ անշուշտ ձեզ կտակէր զբուն ձեռագիր հեղինակու թեանն :

Պ. Եթէ չկցէ խօսք քո հեղնօրէն՝ բարւոք ասեմ չունիլն նորա զհոգին Մարգարէութեան, քանզի նովին հոգևով իմացեալ և զապառնուոյն թէ գացին ոմանք անհաճ յիւր այս գործ՝ յերկուց աստի ընտրէր զմին, զի կամ արգել ՚ի գործն բերէր՝ կամ գլուխ մի երկար խօսից առ այն յաւելոյր, բայց ոչն որ կցէր՝ զգալի և տրամական լինելոցէր :

Հ. Թէպէտ ծանր ինձ յարտասանելս՝ սակայն ասացից սիրով, ոճ խօսիցդ որքան անաչառ և անկեղծ՝ այնքան և խիստ յուկնդիրսն, և թուի ինձ մտկարդ տարածայնութե՛ն ոմանց ընդ ձեզ՝ այս և եթ լինել, ոչ ասանքէն բարեգոյն դուն ինչ մեղմունն եղանակի նորուն՝ յախորժս լսելեաց :

Պ. Ար՝ ՚ի յուս իւր կրէ գլուխ հանձարաւոր՝ և ոչ Ղազում հատձաւոր, միաք իւր ՚ի հեղինակութի բանից տայ՝ և ոչ ուկն՝ յեղանակ խօսից, չունիմք քանն ուղիղ քան զսուրբ գիրս, մնա ՚ի նա՝ եթէ գացես շողօքորթութի ինչ—Ա. Ե. Գ., աշխարհ սիրէ զոր անհոգ՝ սակայն օրէնք սրբոյն արհամարեն, Տե՛ս զի՛նչ զայսմանէ խօսի սքանչելին Պողոս, “Եթէ տակաւին մարդկան հաճոյ լինէի՝ Քի ծառայ՝ ոչէի” : Գ. Կ. Ե. Գ. 10 :

Սակաւ ասի ինձ փոյթ՝ թէ յետօամիաք ոչ ճանաչելով զիրաւունս՝ արտունջ զինէն առնուցուն, զի քաղցունք միշտ դառն թուին իմաղձային բերանի, այլ յառողջ քիմս ոչ այնպէս : “Յրուեսցէ տէր (ս. է) Սաղմոսերգուն՝ զսակերս մարդա-

հաճոյից” — ԾԲ, 6 : Այս ոք ի մարդկանէ, կարէ նուաւ զի սանանել, և ոչ ոք ինձ նուաւ զօրովիդ ի հոգիս հանդիսանալ ի դէպս իբի. ք ներու թիւ, թող ուրեմն զայն հայ կեղծից՝ քաղցրասցի ՚ի բերանս սիրողաց : — Վաւ ըստ անկաց առակին Տիտիկ արա, յետի բանին մտիկ արա :

Իսկ զոր առաջարկես ինձ տարածամ միջոցաւ զեղանակէն ոճոյս փոփոխման՝ ասեմ : — “Եթէ փոխիցէ ՀՆԴԻՎ զմօր թիւր, և ԻՆՁ զխայտուցս իւր ըստ մարդարէին, (ԵԵԷՏ՝ ԺԳ, 23,) հետքէ և ինձ փոխել զայն բնաւորութիւն՝ որ հասուցեալ զիս յեզր 66 ամաց, տես ինձ՝ և զոր առաջն հանուր խօսի — “Ինձն ի զգեստուց՝ բառնայ օճառն, իսկ Արամն բնութեան՝ մահն միայն, բայց ի վր շամի դու մի սիրել զկեղծաւորութի՝ մինչ սիրեացէ և զքեզ ճշմարտութեց ճշմարտութիւն, Եւ եթէ կամիս չեւկնչել յիշխանութի՝ գործեալ զբարիս ՀԵՆՆ՝ ԺԳ, 5 :

Եկեցուք արդ յառանձինս մեր պատճառ յարուցման տպարանիս, և տպագրութեան քանի մի գործոց, այն է Հայելի փոքրիկ — Երկնային Հրաւիրակ — Այբ բնարան — Բրիտանիական Արդաստութի — Տեսիլ արժանեաց և այլն . . .

Այս կամելով մեր ըստ ոմանց չոր ու ցամաք բանիւք յազդայինս ճոխանալ, յամի Տեառն 1860 բուռն հարաք զտպարանէ միով, պնեցաք մամուլ և պատրաստեցաք զկապարեայ տառս բաւականին, ոչ միայն վստապարելոյ զհին քանի մի հազուազիւտ ձեռագիր գրեանս՝ զոր մեծի իննամօք ժողովեալ էաք, այլ և ամսական տետրակ մի կրօնական, իմաստասիրական, և բարոյական ՚ի ժողովուրդ մեր հնդկաստանի տարածել ՚ի շինութիւն հոգւոյ :

Սակայն մինչ յայս միտս զբաղեալ, հակառակն յամի բարեաց սատանայ՝ վիհ իմն ահեղ ի մեզ բացաւ, ամպք մթար ինչար նախանձու . . . զմեօք պատեալ՝ ճարճատել և կարկանդակ մեզ սպառնացաւ, որով և վերիվայր տապալեալ զտօնելի եռանդ հոգւոյս՝ կացուց զմեզ իբրև Արամարդ փետրաթափ զրկեալ

ի զարդու տեսութեանց, որոյ բուն պատճառայոյզն՝ կարէ
ընթեռնուլ զԱրկած մեր, տպեալ յամի Տեառն, 1863 :

Յաւագին պատճառաւս այսուիկ՝ մասն ձեռագրոցս
ի ժանիս խոնաւութեւ և կերչաց տեղւոյս ծախեալ, մասն ինչ
(Քոմճաշ) ընդ Տէրուհական և սրբոց փորագրեալ պատկերաց
ի պղնձեայ տախտակս՝ Արուսագէժ տաքեալ, և հասորս
քանի մի անդտտին առ մեզ տքնեալ այժմ, սա պէս և բաւական
նին տառս ձուլեալ՝ յազգային տպարան մեր տեղւոյս տուեալ, և
այսպէս ձեռն ունայն նստեալ ակնկալ ալցելութեան ար :

Քայց որպէս ունակութի մուլեաց ան հնարէ հանգչիլ
յուզղութիւն ցմահ, այնպէս և տեսակաւորութիւն մերս հո-
գւոյ՝ ոչ ընկալեալ չափ խրատու ընդդէմ չարաչար պատահա-
րին, և ոչ իսկ սիրեալ՝ զոր կամակար մտօք սիրեն բազումք,
այն է մեղկութի անձին և ան փթռութիւն յայրական պարտիսն,
բուն հարաւ դարձեալ զնախկնոյ ըզձից, արար ինքեան տպա-
րան անփոփ, և տպեալ զոր վերագոյնդ ծանուցան՝ ցրուելով
աստ և անդ, բայց մի զարմացիս սլ սիրաբան ընթերցող, թէ
որք ընկալան զայն՝ մատուցին մեզ արտունջ անբաւալարութե
և այլ ոչ ինչ, չէ այս նոր ինչ և օտար ի ճակատագրէն մեր
մէ՝ թող ոչ զկեցցէ գլուխ քո :

Իսկ որ առաւել զգալին եղեալ մեզ՝ այն է, զի
չգտաք կարեկից ոք ի գիտել՝ թէ առ ինչ յաւուրս ծերու-
թե մերում (անգոսնէալ ծածանաչա) ջանս ի վերայ տպարանիս և
տպագրութեանս կարեորօք բերաք, մանաւանդ ի վերայ հա-
մառօտ Քրիստոնէականի Արդասպետութե, զոր քաղուածովք
արարաք ի պէտս դպրոցաց աստի՝ և ջուղայ — Քանզի տեսա-
նելով զմանկունս տառապեալ ժողովրդեան մերոյ աստի՝
զնւրկ գլխովին ի ծանօթութենէ հաւատոյ մերում՝ զոմանս
առաքին Անդղիայ, և զոմանս աստ և անդ ի սերմնարան օտա-
րաց իբր յուսումն դրոց՝ ան փոյթ խսպառ ի մերոց, որոց և
ոմանց վերագարձն Անդղիոյ՝ արդէն զմայրենի բարբառ իւ-
րեանց մոռացեալ, ուր մնայ զլաւանութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ

մերում, մանաւանդ և ընդ իմանալեալ վտանդ կրօնափոխութի
հուսալ ընդ հուսալ 'ի նոսա, յաւէտ նոցա՝ որ յոտս ջգվիթաց
հրահանգին, հարկիւ 'ի վաղիւ մին՝ Աւետերական, և մին
Պատական դիմագիր մերում եկեղեցւոյ քաջանան:

Յայս տակս ո՛չ զգրամ մեր, և ո՛չ զկարեւոր աշխատա-
սիրութիւնս խնայեալ՝ յապահովութի եկեղեցւոյ, ըստ տե-
ղականի պահանջուն տպեցաք՝ զոր տպեցաք, որովք գոնէ
'ի բազմաց զսահաւն ուսեալ մանկանց՝ մի իսպառ խորթացին
'ի մէնջ և 'ի մայրենւոյն հաւատոյ, զոր 'ի ցաւ սրտի մերոյ և
'ի վերս եկեղեցւոյ իսկ՝ յաչս բժախնդիր արանց վրիպակալիւ
և անպիտան դտաւ:

Հատ լաւ, շատ իրաւացի, բայց և այնպէս հարկ
'ի վերայ կայր առնելոյ զնորն և զանարտան, իսկ եթէ ո՛չ՝ չբա-
նալ բերան 'ի մերոյս ընդդէմ, բայց եթէ ո՛չ մին և ո՛չ միւս՝
թողցի դատն ճշմարիտ ազգասիրաց, և փառքն հանդիսատես
պիտակ զազգասիրութիւն քարոզողաց, զի մի այլ 'ի նանիր
ցաւեցուցանել զհոգի՝ թէ յաւուրց յաւուրս ան շքանայ եկե-
ղեցին մեր, և նուազի ժողովուրդն, սրահեցի թերեւս այն հոգ-
վանն ժամանակին՝ յորում ձայն նուազման յիսպառ չքուծի
աճանցիցի, և զոր մեք զգամք՝ ո՛չ երկար այս յեղաշրջութիւն
'ի Հնդկաստան ի ժողովուրդէ մերմէ, և ո՛չ իսկ անադան ի Պարս-
կաստան ջուղայէ, ուր մշակք բանին արդէն արկեալ զսերմանա-
ընդ սառամք՝ յուսով հնձման դարնանոյ յեղանակի, որպէս
զի եթէ ուղիղ զոր գրեն 'ի ջուղայէ՝ արդէն ընծիւղն 'ի վեր
երեւեալ: *

Յիրաւացիս վերանային, յաստիճան շնորհաց հակառա-
կորդք գործոց մերոց՝ եթէ յանհաւան գոլն մերոյն մին յերկուց
աստի ընտրէին զիրաւունս խղճի, զի կամ կշռելով զմիջոց մեր

* Ազգային եկեղեցի մեր 'ի Համադան խոնարհեցաւ իսպառ, և անուն

" Աւստուորչական հայոց իսպառ բարձեալ, ոչ և ս գտանի ոչ եկեղեցի, և ոչ

" սպասք եկեղեցական, զի ժողովուրդն խմորեալ 'ի բանից բողոքական քարոզ

" շաց՝ առին 'ի բաց զամենայն սպասս եկեղեցւոյն իբրև աւելորդ և փակեցաւ

" դուռն եկեղեցւոյն իսկ . . .

'ի կիտի ծերութիւնն և զաւարագոյս յայանեալ դժուարութեց երկայնամիտ առ մերն լինիլ, և կամ ձգել զձեռն և զգրիչ աշխատանաց' 'ի յօրինումն և 'ի տպագրութիւնն նորոյն անարատի 'ի զովացումն ծարաւոյ Հայ մանկտւոյն, և 'ի հերքումն դիմադրականին, թէ որ չունի իւրոյ ինքեան շինեալ խոհանոց մի՛ չկարէ գնահատել զփալաս օտարին :

Այսչափ ընդարձակ և սրանեղ խօսից մերոց պատճառ յայլ ինչ ոչ հայի՛ քան ի տարաբաղդութի տանս մերում ազգութի, ուր դողջիւր իբրև պատուհաս իմն վերնառաք և շամանդաղ մեղաց 'ի հոգիս բազմաց տիրեալ, որք ոչ գործել յօժարին՝ և ոչ այլոց զարարս հաւանին, և դարձեալ անդրէն դանձանց ճամարտակին գոլ ազգասէր, ցաւակից ազգին, և վախակող վեր համբարձման անկեալ շքոյ տանս Հայոց : Չմտաչին արդեօք այսպիսի հոգածութի պոռոտալն իւրեանց զմեծամեծաց :

Պարահայեաց լինելով այսց ամենից բացայտեալ իրաւանց՝ աղաչեմ զքեզ ոյ սիրաբան ընթերցող, մի վայրաբար գրիլ զիս իբրև ապերախտ կամ ապաբան օք, մանաւանդ թէ պարսաւիչ տանս մերում ազգութի, քաւ այնպէս իմանալ և դատել, այլ ուղիղ տրամադրիլ քաննաւ խղճի՛ առ այն թէ, յագեալ գոլով մեր 'ի վշտաց կենցաղոյս՝ չունիմք այլ կարօտանս, չունիմք պարտիս մարդահաճութեան 'ի սո՛ կամ 'ի նա, չունիմք իրաւունս դատելոյ զօք 'ի գործիւր, մանաւանդ գերանդին մահու յօտս մեր սրի՛ և պաշտօնեայն մահու զգատակնիքն կալանաւորութեան 'ի ձեռնի զհետ մեր սնդի, այլ այսու ամիւ յունչ անձ դու զքան երանաշնորհ հօրն մերոյ՝ Արքայիս Ամբրօնացւոյ այսպէս :

“Այլ ես զիմս քննեմ վեր, որպէս զի մի թուեցայց բամբասել, այլ 'ի բժշկութիւնն յօժարել, զի զիւր անձնն ոչ օք կամաւ՝ այլ ահամայ բամբասէ առ բժիշկս, որպէս զի առողջութիւնն հնարեցի, անձն իմ, ազգս իմ, բամբասելովս ոչ այսպանեմ, այլ բժշկացդ զվերս ցաւցանեմ, փութացիք եղբարք, վասն սիրոյն՝ Բրիտանի 'ի բժշկել զվերս իմ, դուք բուռն հա-

բէք՝ և Աճ լիցի դործակից, զի մի իսպառ կորիցուք: Պնաց
բարձաւ թմ' քարեկարգութիւն հանուր 'ի յազգէս, և տեսանէ
և ոչ ոք": Տե՛ս Ձեզն "Պարտե", երե՛ս 441:

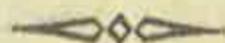
Արդարեւ ոչ ոք տեսող՝ կամ հարցաբանող 'ի նորին
օրբոյն զառիթ աղաղակին, զոր թէ իցէր ևս՝ կարծեմ զայս մի-
այն լսելոցէր պատասխանի — Օ՛ր 'Օ՛րբք են 'ի քուն, Նրիտա-
սարդք՝ 'ի բովս աշխուժ ից նորաձեւութե՛ն, Մանկուհիք՝ 'իստինս
օտար դահեկայ, 'Օ՛նողք՝ զհեռ հեշտասիրութեան, Իշխանք և
Աւագանիք՝ 'ի պաճուճանս փառաց և անուան, (Ը՛ր Մարտեքե՛ն
անուս՝ 'ի Բարե՛ն Երե՛ճ", Դ, 22) Օ՛րառայք վէսք՝ հետա-
մուտ աւարաց, և Տեարք՝ համաբարոյք ծառայից, և այլք
ընդ այլովք զսկատեալք՝ ուստի կենսական տարերք մեր ախտա-
ցեալ իմահ, մահ՝ անյոյս 'ի կրկնակի յարութենէ:

Հայեցեալ Օգոստինոսի յայս գոյն ողբալի տեսարան՝
ասէ—“Յայսմ նահրախօսութեան, (Դ՛ր Իճա Տուրու՛րեմն) իբրև
'ի հայելու Նկատեցեն մեր հակառակօրդք զիւրեանցն, և
պատկառեցին 'ի նման օրինակ տրանջանաց, եթէ կայցէ 'ի նոսա
մնացուած ամօթոյ": Յազաֆս Բազա՛ Աստուծոյ, Գեր՛ Դ, ԴԼԻԻԼԻ:

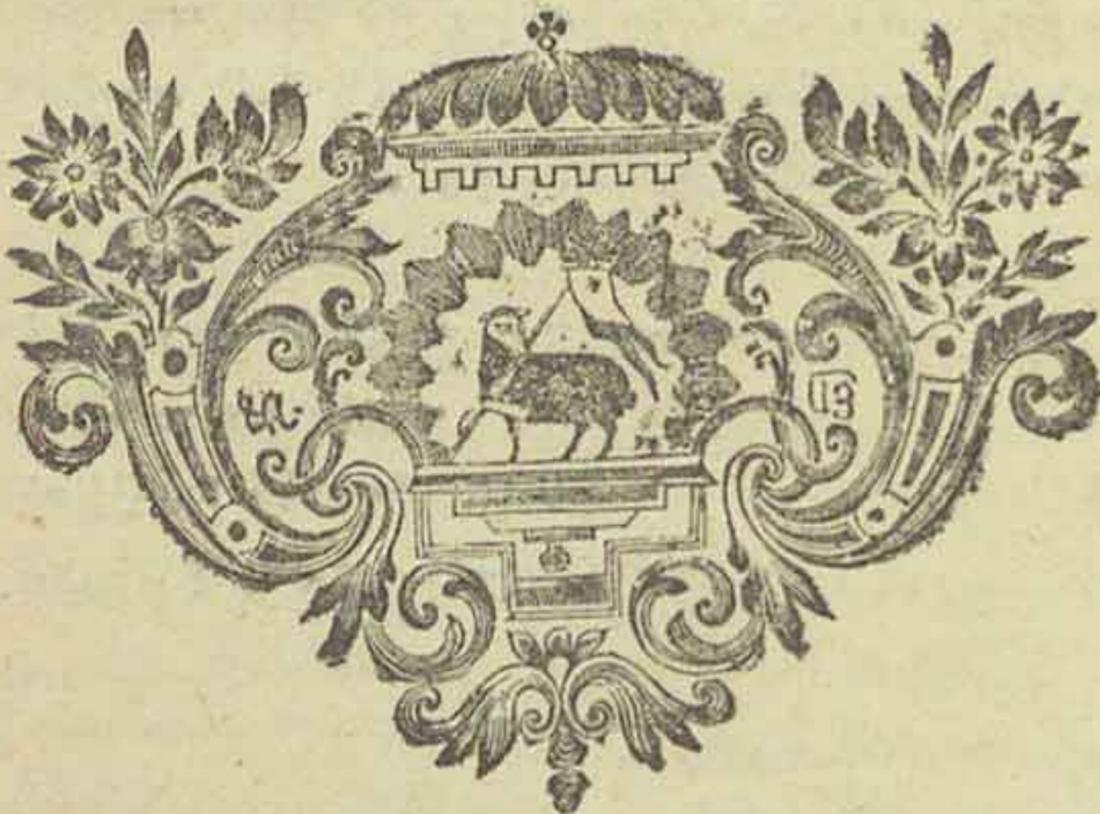
Յեա շրջան առնելոյ քո զասացելովքս ցայս վայր՝
բէր ինձ զբան ողբերգուին—“Արովայնիմ, օրովայնիմ ցաւէ, և
ճաշակելիք սրտի իմոյ հեճէ, սիրտ իմ գերլաւ, և անձն իմ ոչ
դադարեցէ, զի ձայն փողոյ լուաւ անձն իմ, զգոյժ պատերազ-
մի և զթշուառութեան": Երե՛ճ Դ, 19:

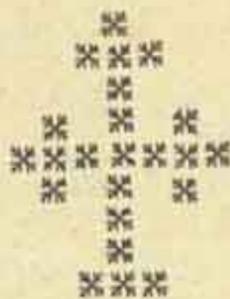
Տրուող պատշոնեաց Աստուծոյ, և Բարեճազըն-
արգի՛ն Հայոց:

Տե՛ր Յովհաննէ՛ս Խաչիկեան,
Խաչիկե Աստուծոյ Բարեճազ:

ԷԶ ՏՈՂ ՎՐԻՊԱԿ				ՈՒՂԻՂ		
5	3	դ մն'այն	դ ամենայն
8	12	իւրեաց	իւրեանց
12	7	երկական չիւրոց	երկաքան չիւրոց
14	19	յամարել	յարմարել
15	12	բորբոքին	բորբոքին
16	12	օտարանամք	օտարանամք
"	25	դ'նովաւ	դ'նովաւ
26	1	հարնիս	հարցանիցիս
29	1	դ գու շցու նել	դ գու շացանել
30	28	դ ազանու թիւն	դ անազանու թիւն
39	29	սաստուէ կու թիւն	սաստուէ թիւն
43	5	դ շրջախառնու թիւն	դ շրջախառնու թիւն
45	9	արդեօք	արդեօք
51	5	տէն	տէն
(62	1	ի տեղի մանր գրոյ եղեալ է մի՛ճ)		
66	24	մատակարարել	մատակարարել
72	19	կինք	կինք
76	26	ահանուր	ահաւոր
80	20	որում	որում
94	17	ոչ խնդրին	ոչ խնդրէին
98	29	չպարտաւ որն	չպարտաւ որին
7	20	դ զերանս	դ զրեանս
"	27	հեղունակու թեանց	հեղինակու թեանց
8	5	դ ազու	ազու
9	9	դ զանուանս	դ զուանս

“Խաչիւ սկսեալն՝ Խաչիւ պսակի ,
 Խաչիւ առ Խաչեալն՝ յուսով պաղատի ,
 Որպէս զի արդեամբ՝ Հեղձան սբ. Արեանն ,
 Առնել մեզ տեսոյ՝ Իւրոյն արժանի :
 Ո՛վ երկնապարզե՛ ձիր Աստուածական ,
 Որ ոչ սահմանիս՝ բանիւ պատմական ,
 Լրուին ամենից՝ Կական շնորհի ,
 Ի վեր քան զտե՛նչ , բանական բնութեան :
 Բե՛ առաջնորդիմբ՝ յերկնային կայեան ,
 Ըստ անստերիւր՝ շաւղացն ուղղութե՛ն ,
 Տարած դո՛ւ գործեա՛ ըզ շող նշուլիցդ ,
 Ո՛վ Սիւն լուսեղէն՝ Արփի ցոլացման :
 Սանդուղք՝ Ի լուսոյ՝ յերկրի հաստատեալ ,
 Որով երկնային՝ Զօրք յերկիր իջեալ ,
 Այլ և սեռք Մարդկան՝ ելեալ՝ Ի յերկինս ,
 Որով դուռն երկնից՝ եղեր անուանեալ :
 Ո՛չ դուռն միայն՝ այլ Զէն Կական ,
 Յիւզ հողւոյն օժեալ՝ կենդանի Արձան ,
 Յակորբաւ ստուեր՝ քոյոյ իսկութեան ,
 Կանխաւ դուշակի՝ յիսկ ստուգութե՛ն :
 Որ միանգամայն՝ առ Աբրահամաւ ,
 Երեւիւր նմա՝ Մամբրէի Կաղնեաւ ,
 Զընդ քեզ միանալն՝ Կական փառօք ,
 Ծանոյց առ՝ Ի դո՛ւ՛ Ի մեզ հաւաստեաւ . . .
 Դո՛ւ շնորհաղարդեալ՝ փառօք Կական ,
 Հաղորդ մեզ գործեա՛ շնորհին Տիրական ,
 Յոր արժանացար՝ անուան պարծանաց ,
 Յաւէտ՝ Ի փողոյ՝ մեծէն՝ Տարսնեան :

Պ՛հու իսկ ծառ կենաց՝ փոխան մահացուի՝
 Տնկեալ ՚ի լեբին՝ նորոյս Սիօնի՝
 Ի պողաբերել՝ մեզ պտուղ կենաց՝
 ԲԱ՛ն որդին ԱԾ՝ Քրկիչն Աշխարհի՝

Պ՛հու գահ հոյակապ՝ միածնի բանին՝
 Աչ ՚ի մարդկանէ՝ բերեալ յարուեստին՝
 Այլ ՚ի կանխագէտ՝ ճարտարասլետէ՝
 Հօր իմաստութեան՝ խորհրդով խորին՝

Որք յոտս քոյդ դիմն՝ անկեղծ հաւատով՝
 Ի յոյս հաստատուն՝ յանվկանդ սիրով՝
 Որք կարդան զանունդ՝ ճենճերեալ բղձիւ՝
 Լինին արժանի՝ առ ՚ի կեալ հոգւով՝

Քերան շնորհազարդեալ՝ սք Ասաքելոց՝
 Գործէր զօրութիւն՝ յոզն ախտացելոց՝
 Ելով ՚ի մարմնոյ՝ մերձակայց բանին՝
 Նորուն պարգևի՝ հաղորդեցելոց՝

Իսկ դ՛ու թաթաւեալ՝ արեամբ Սիածնին՝
 Յակն ամէն առատ՝ շնորհաց պարգևին՝
 Որով չափեցի՝ բան քում դրուատի՝
 Հրաշագործ նշան՝ կրրից միածնին՝

Անպարտ զօրութիւն՝ վեհ Արքայ որդւոյն՝
 Ի քեզ քարողի՝ նշան վեհագոյն՝
 Որ զգաղանամարտ՝ գումար բանասարկուն՝
 Ի մովս նուաճեալ՝ փառաց միածնին՝

Բեր դու և նովաւ՝ ինձ ան բնկճելին՝
 Սանձ ՚ի խղճ անզեղձ՝ թշնամենաց խմբին՝
 Որպէս զի մի այլ՝ խորհիցին ինձ չար՝
 Բան՝ ցոր չափ ցոյս վայր՝ յիս յաճախեցին՝

Քեա աստեացս սպա՝ Գրոշակաւ նորին՝
 Ի յուսեղէն՝ Գաւառ յերկնային՝
 Ի սրբոց՝ Էակն Էակաց՝
 Ի զասուց սրբենին՝

